

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**RÂŞÎ OLMAK YA DA KUL OLMANIN GEREĞİNİ YERİNE
GETİRMEK: XVI. YÜZYIL (1574-1595) OSMANLI DÜNYASINDA
PÎŞKEŞ ARZI**

Fatma ALTAN YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

RÂŞÎ OLMAK YA DA KUL OLMANIN GEREĞİNİ YERİNE GETİRMEK: XVI.
YÜZYIL (1574-1595) OSMANLI DÜNYASINDA PÎŞKEŞ ARZI

Fatma ALTAN YILMAZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Fatma ALTAN YILMAZ tarafından hazırlanan "Râşî Olmak ya da Kul Olmanın Gereğini Yerine Getirmek: XVI. Yüzyıl (1574-1595) Osmanlı Dünyasında Pişkeş Arzı" başlıklı bu çalışma, 8 Haziran 2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Prof. Dr. Rüya KILIÇ (Danışman)

Prof. Dr. Süleyman POLAT (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

03/07/2023

Fatma ALTAN YILMAZ

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ay aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Rüya KILIÇ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Fatma ALTAN YILMAZ

TEŞEKKÜR

Yol göstericiliği ve değerlendirmeleriyle tezin nihai halini almasını sağlayan, tez öğrencisi olmaktan büyük bir mutluluk ve gurur duyduğum kıymetli danışmanım Rüya Kılıç'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Lisans yıllarımdan itibaren üzerimde çok fazla emeği olan emeklerinin karşılığını verebilmeyi umduğum çok sevgili hocam Emine Erdoğan Özünlü'ye minnettarım. Desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Resul Ay'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Lisansüstü ders dönemim sırasında dersini almamı kabul ederek bana yeni bakış açıları kazandıran ve tezimle ilgili meselelere çok yönlü bir şekilde bakabilmemi sağlayan sevgili hocam Tülün Değirmenci Tural'a çok teşekkür ederim. Desteklerini ve sevgilerini hiçbir zaman esirgemeyen canım anneme ve babama, kıymetli eşime ve çok değerli ablama kalpten teşekkürlerimi sunarım. Burada tek tek isimlerini veremeyeceğim arkadaşlarıma da ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum. Öğrencisi olmaktan büyük bir onur duyduğum Mehmet Öz'e ve Süleyman Polat'a tez jürimde yer aldıkları ve kıymetli katkıları için çok teşekkür ederim. Bu tez Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle hazırlanmıştır. Yüksek Lisans eğitimim boyunca Lisansüstü Eğitim Bursu ile beni ve tez çalışmamı destekleyen Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ederim.

ÖZET

YILMAZ ALTAN, Fatma, *Râşî Olmak ya da Kul Olmanın Gereğini Yerine Getirmek: XVI. Yüzyıl (1574-1595) Osmanlı Dünyasında Pîşkeş Arzı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Osmanlı yönetici elitinin kulluklarının gereğini yerine getirmelerinin beklendiği uygulamalardan biri pîşkeş arzıydı. Pîşkeş, pîşkeşi sunan için de pîşkeşin sunulduğu kişi için de önemliydi. Zira pîşkeşi arz eden kişi bir makamda bulunuyorsa o makamda bulunmaya devam edebilmek için hediyesini sunmak zorundaydı. Bir makama atanmada ya da o makamda bulunmaya devam etmede hediye sunulması tek ölçüt olmasa da önemliydi. Pîşkeş arzı yöneticiye olan itaatin de bir simgesiydi. Dolayısıyla hediyesinin arz edilmemesi itaatsizlik anlamına geliyordu. Bu sebeple pîşkeş arzı hediyesinin sunulduğu kişi için otoritesinin tanınmasını ifade eder.

Fakat kul olmalarının bir gereği olan pîşkeş arzı Sultan III. Murad devrinde bu hediyeleri sunanların, çağdaşları ve sonrakilere tarafından rüşvet vermeyle suçlanmalarına sebep oldu. Pîşkeşle rüşvetin arasında ince bir sınırın olduğu ve bu sınırın da III. Murad döneminde rüşvet olarak nitelendirilebilecek şekilde aşıldığı modern çalışmalarda sıklıkla dile getirilir. Bununla birlikte sınırdan detaylı bir şekilde bahsedilmemiş ya da pîşkeşlerin kayıt altında olmasından dolayı rüşvet olarak değerlendirilemeyeceği öne sürülmüştür. Sultan III. Murad döneminde arz edilen pîşkeşlerin hüviyetine dair de müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla burada Sultan III. Murad döneminde pîşkeşin tepki çekmesinin sebepleri tespit edilmeye çalışıldı. Ayrıca tespit edilebilen pîşkeş arzları aracılığıyla pîşkeşe dair eleştiriler ile pîşkeşin hüviyeti incelendi. Böylece Sultan III. Murad döneminde pîşkeşin hüviyetinde değişim olduğu söyleminin ayrıntılı bir şekilde sunulabildiği kanaatindeyiz.

Anahtar Sözcükler: Pîşkeş, Hediye, Rüşvet, XVI. yüzyıl

ABSTRACT

YILMAZ ALTAN, FATMA. *Being a Rashi or Fulfilling the Necessity of Being a Servant: Presenting Gifts in the 16th Century (1574-1595) Ottoman World*, Master Thesis, Ankara, 2023.

Gift presentation was one of the practices which the Ottoman ruling elite was expected to fulfill. Presentation of gift was an important act for the person who receive it as well as presenter. Because if the person was holding an important position, he had to present a gift in order to secure his position. Presentation of gift was also important, if not the only criteria, in order to be appointed to an office. It was also a symbol of obedience to the ruler to whom the gift was presented. Therefore, the gift presentation was also important in terms of recognizing the authority of the person to whom the gift was presented.

However those who offered gifts during the reign of Sultan Murad III were accused bribery by their contemporaries and later. It is also expressed in modern studies that there is a thin border between gift and bribery and that this limit was exceeded during that era, which could be considered as bribery. However, in the current literature, the framework of this limit has not been mentioned in detail or it has been argued that gifts cannot be considered as bribes because they are registered. In addition, no independent study has been conducted on the identity of the gifts presented during the reign of Sultan Murad III. In this study, it was tried to determine the reasons for the reaction of the gift during that era. Besides, through the gift presentations that can be identified, an attempt was made to explain the criticism of the gift and the identity of the gift. At the end of the study, it is hoped that an explanation will be given to the discourse that there was a change in the identity of the gift during the reign of Sultan Murad III.

Keywords: Pishqash, Gift, Bribery, 16th century

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	viii
RESİMLER DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: CÂİZE-TUHFE-PÎŞKEŞ:	8
2. BÖLÜM: PÎŞKEŞ ARZINI ZORUNLU KILAN ETKİNLİKLER	12
3. BÖLÜM: PÎŞKEŞ OLARAK SUNULAN NESNELER	20
4. BÖLÜM: PÎŞKEŞİN DEĞER VE İŞLEVİ	38
5. BÖLÜM: RÜŞVET VE PÎŞKEŞİN SINIRLARINDA	48
6. BÖLÜM: SINIRDAKİ ÖRNEKLER	59
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
EK 1: ORİJİNALLİK RAPORU	92
EK 2: ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	93

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. 1582 Sûr-ı Hümâyûnunda Pîşkeş Olarak Arz Edilen Kitaplar.....	27-29
Tablo 2. 1582 tarihli Şenlikte Hediye Verilen Hayvanlar.....	34
Tablo 3. Mekke-i Mükerreme Şerîfi Hasan Şerîf'in Pîşkeşleri.....	36
Tablo 4. Damat İbrahim Paşa'nın Mısır Görevlendirilmesinden Dönünce Padişaha Sunduğu Hediyeler.....	73-74

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. 1582 Tarihli Sûr-ı Hümâyûnda Sadrazam Sinan Paşa'nın Hediye Ettiği Düşünülen Hâmse'nin Şiraz Usulünde Yapılan Dış ve İç Kapağı.....	31
Resim 2. III. Murad Kendisine Sunulan Yazmayı İncelerken Görülmektedir.....	32
Resim 3. Savaş Divanında Resmedilen Sokullu Mehmed Paşa.....	68
Resim 4. Mehmed Ağa'nın Sokullu Mehmed Paşa'yı Muayene Ederken Tasviri.....	69

GİRİŞ

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin işleyişiyle ilgili görülen problemler ve bu problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik önerileri içeren ıslahat layihalarının kaleme alınmasında artış yaşanır.¹ Söz konusu eserler arasında yer alan Hasan Kâfi'nin *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem'inde*, Aziz Efendi *Kânûnnâmesi'nde*, Koçi Bey *Risâlesi ve Kitâb-ı Müstetâb'da* Sultan III. Murad mevcut düzende artan bir şekilde hissedilen sorunların sorumlusu olarak karşımıza çıkar.² *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'il-Mü'minîn*, *Hırzû'l-Mülûk* ve *Kitâb-ı Müstetâb* gibi anonim ıslahat layihalarının müellifleri ve Koçi Bey mevcut düzenle ilgili sorunları dile getirirken rüşvetin yaygınlaştığını özellikle belirtmişler, rüşvetin yaygınlaşmasını da düzenin bozulmasından sorumlu tuttıkları Sultan III. Murad dönemine (1574-1595) mal etmişlerdir. Söz konusu Padişah döneminde rüşvetin yaygınlaşmaya başlamasından rahatsız olanlar yalnızca onlar değildi. Sultan III. Murad'ın çağdaşı olan Selânîkî ve Gelibolulu Mustafa Âlî de aynı konudan yani pîşkeşlerin armağan hüviyetini kaybederek rüşvet vermede bir araç olarak kullanılmaya başlamasından şikâyetçiydi. Böylelikle Osmanlı kullarının kulluklarının gereğini yerine getirmelerinin bir aracı olan pîşkeş arzları eleştirilerin hedefi haline geldi. Sultan III. Murad'ın çağdaşı müellifler tarafından dile getirilen bu husus günümüz araştırmacıları tarafından da kabul edildiğinden Sultan III. Murad döneminde hediye ile rüşveti birbirinden ayırmanın zorlaştığı şeklindeki tespit sıklıkla tekrarlanır.

Bu genel kabule rağmen Osmanlı Devlet'inde pîşkeş ve rüşvete dair çalışmalar sınırlıdır. Hem bu konuyla ilgili mevcut çalışmalarda hem de Sultan III. Murad dönemini tarihi çerçeve olarak alan çeşitli eserlerde rüşvet ve pîşkeş arasındaki eleştirileri beraberinde getiren ilişki üzerinde detaylı bir şekilde durulmaz. Mevcut çalışmalarla ilgili problemlerden biri de daha önce Yüksel Çelik'in "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları" adlı çalışmasında dikkat çektiği üzere bu alanda zaten sınırlı olan çalışmaların kaynak grubu

¹ Mehmet Öz, "Siyasetname, Ahlâk ve Görgü Kitapları", *Osmanlı Tarihi Üzerine*, I, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s. 190.

² Mehmet Öz, "Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı mı?", *Osmanlı Tarihi Üzerine*, I, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s. 236-238; Aziz Efendi, *Kânûnnâme-i Sultânî li- Azîz Efendi (Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws And Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth Century Ottoman States Man)*, haz. Rhoads Murphey, Harvard University Press, Cambridge 1985, s. 28; *Kitâb-ı Müstetâb*, haz. Yaşar Yücel Ankara 1988, s. 7.

olarak arşiv belgelerine çok sık başvurmadır. Bu durum hediye ve rüşvet arasındaki ilişkiyle ilgili bilgileri kısırlaştırmış ve benzer hususların tekrar edilmesine yol açmıştır.³ İşte bunun farkında olarak tez çalışmamızda Sultan III. Murad döneminde pîşkeşin hediye hüviyetini kaybederek rüşvet vermede rol oynadığı söylemi arşiv belgeleri de dâhil olmak üzere farklı kaynaklar üzerinden çok yönlü okumalar yapılarak ele alınacaktır. Böylece Sultan III. Murad döneminde hediyenin hüviyetinde meydana geldiği düşünülen değişim ya da sapmanın kaynaklar üzerinden tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda sapmanın mahiyetini daha anlamlı kılmak için klasik dönem Osmanlısında hediyenin nasıl tasavvur edildiği üzerinde durulacaktır. Bundan başka, *Tarih-i Selânikî, Kühü'l-Ahbâr* gibi 16. yüzyıl kroniklerinde ve Lutfi Paşa'nın *Âsafnâmesi*'nde hediyelerin rüşvet olarak değerlendirilmesine sebep olan etmenlerin hediyelerin değeri ve mutad olmayan zamanda sunulması olduğu görülmektedir. Bu sebeple tez kapsamında söz konusu etmenlerle ilgili veriler tespit edilmeye çalışıldı.

Sunulan pîşkeş ve değerinin tespit edilebileceği kaynaklar arasında ilk olarak hazine ruznamçe defterleri verilebilir. Fakat Sultan III. Murad dönemine ait ruznamçe defterlerinin serisi tam olmadığı gibi mevcut defterlerin bazıları tamir edildiklerinden görülememiştir. Mezkûr defterlere pîşkeşler nakit veyahut 'ayni olarak kayıt ediliyordu. Eğer pîşkeş 'ayni olarak sunulmuşsa değerleri verilmeyebiliyordu.⁴ Pîşkeş arzlarının takip edilebileceği bir başka defter grubu teşrîfât defterleridir. Selânikî Mustafa Efendi, eserinde pîşkeş arzlarından bahsederken birçok kez teşrîfât defterine kayıt edildiklerini belirtse de yapılan taramalarda herhangi bir teşrifât defterine rastlanamadı.⁵ Arşivdeki kayıtların yanı sıra pîşkeşlerin değeri kimi zaman yerli ve yabancı müelliflerin

³Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, İstanbul 2006, s. 25-26.

⁴Sadullah Yıldırım, *1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 1-3.

⁵Sonraki yüzyıllarda tutulan teşrîfât defterleriyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bkz. Halil Mercan, *Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi Defter-i Teşrîfâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996; Can Çevik, *Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018; Hayriye Büşra Uslu, *III. Ahmed Dönemi Teşrifatı (A.d.347: 1718-1725)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017; Ahmet Çağrı Başkurt, *351 Numaralı Sadâret Teşrifat Defteri Işığında Osmanlı Pâyitahtı'nda İcrâ Edilen Törenler(H. 1105-1221/ M. 1693-1806)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017. Ayrıca en erken tarihli teşrîfât defteri 1695 yılına tarihlenir. Bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", *TALİD*, VIII/16, 2010, s. 135.

eserlerinde de yer almıştır. Fakat bu kayıtlar da düzenli ve kapsamlı değildir. Müellifin önem kıstasına göre değerini vermeyi uygun gördüğü hediyelerin meblağı verilmiştir. Pîşkeşin değeri verilmediği zaman bireysel olarak tespitini yapabilmek oldukça zordur. Tespiti güçleştiren sebepler metnin ilgili kısımlarında ele alındığından burada sadece pîşkeş arzlarının meblağının kesin bir tespitini yapmanın mümkün olmadığını belirtmekle yetineceğiz. Sonraki yüzyıllarda olduğu gibi pîşkeş arzlarının kronolojik olarak takibini mümkün kılan düzenli bir defter serisi olmadığından burada hangi hediyelerin pîşkeş olarak tanımlandığını kronikler aracılığıyla tespit etmeye çalışacağız.

Kaynaklar

Zaman sınırı itibariyle pîşkeşe dair verilerin tespitini yapabilecek bir kaynak grubu olmadığından boşlukları doldurabilecek nitelikteki verilere dayalı bir okuma yapmaya çalışacağız. Öncelikle belirtmeliyiz ki, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde pîşkeşle ilgili kayıtlar çoğunlukla mühimme defterlerinde yer almaktadır. Sultan III. Murad döneminin iç hazinesinin filori harcamalarını ihtiva eden 34 numaralı filori defteri incelenen kaynaklardan biridir. Mezkûr defterde Padişaha sunulan pîşkeşlerin bazılarının kaydı mevcuttur. Sultan III. Murad döneminde arz edilen pîşkeşlerle ilgili en detaylı kayıtlar 1582 tarihli sûr-ı hümayûnda sunulan pîşkeşlere dairdir. Bu hediyelerle ilgili tutulan birden çok defter Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde TS.MA.d. koleksiyonunda yer almaktadır. Defterler arasında en detaylısı TS.MA.d. 9614 numaralı olandır. Bir diğeri TS.MA.d. 5649 numaralı defterdir. Bu defterde hediyelerin hangi hazineye gönderildiğine dair kayıtlar da yer almaktadır. Son defter ise, TS.MA.d. 78.56 numaralıdır.

Bundan başka, dönemin müellifleri tarafından kaleme alınan sûrnâmelere de başvurulmuştur. Kronikler bizim bir başka önemli kaynak grubumuzdur. Bunun yanı sıra 1569 senesinde şehnâmecilik görevine atanan saray tarihçisi Seyyid Lokman'ın(ö. 1601'den sonra) *Zübdetü't-tevârih* adlı eseri kullanılan eserler arasındadır.⁶ Diğer taraftan şüara tezkireleri de incelenmiş olmakla birlikte tez kapsamında

⁶Şehnâmecilik hakkında detaylı bilgi için bkz. Christine Woodhead, "Şehnâmecî", *TDVİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 456-458; Christine Woodhead, "An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnameci in the Ottoman Empire, c. 1555-1605", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 75, Wien 1983, s. 157-182; Seyyid Lokman hakkında bkz. Bekir Kütükoğlu, "Lokman b. Hüseyin", *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 208-209.

değerlendirilebilecek bilgilere çok az rastlanmıştır. Latîfî'nin tezkiresinde olduğu gibi bu eserlerin müellifleri zaman zaman dönemlerinin eleştirisini yapmış ve tıpkı kroniklerin yazarları gibi ehli olmayan kimselerin hürmet gördüğünü dile getirmişlerdir. Fakat bu şikâyetler genellikle şair ve ulema zümresiyle sınırlı kalmıştır.⁷ Tezin odaklandığı Osmanlı yönetici elitinin hediyeleriyle ilgili veriler pek fazla yer almamaktadır. Eleştirel bir üsluba sahip olduğu bilinen Sultan III. Murad'ın çağdaşı Taşlıcalı Yahya'nın (ö. 1582) *Dîvânı* da incelenmiştir. *Dîvân*'da rüşvetle ilgili birkaç kayıt bulunsa da tez konusu bağlamında kullanılabilecek veriler tespit edilememiştir.⁸ Osmanlı müellifleri tarafından kaleme alınan ıslahat layihaları da Sultan III. Murad dönemine yönelik şikâyetleri bağlamında başvuru kaynak grupları arasındadır. Ayrıca döneme ait seyahatnameler ile Osmanlı Devletine elçi olarak gönderilen Venedik balyoslarının raporları da sıklıkla kullanılmıştır.⁹ Balyosların İstanbul'daki işlerini problemsiz bir şekilde yürütebilmek için hediyelere sıklıkla başvurduğu ve bir hediye politikası belirlemeye çalıştığı görülüyor. Bu bağlamda hem devletin işleyişiyle ilgili gözlemde bulunmuşlar hem de Osmanlı yönetici elitinin otoriteleri hakkında bilgi vermişlerdir. Zira hediyelerini arz ederken hediye sunulduğu kişinin otoritesinin güçlü olmasına ve sözü geçen bir kimse olmasına önem veriyorlardı. Venedik balyosları Osmanlı Devleti'nde yürüttükleri hediye politikalarına çok önem verdiği için armağanlar hakkındaki verilerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca balyoslar ile Osmanlı müelliflerinin söylediklerinin birbirini tamamladığı ve benzer şeyleri dile getirdiği görülmektedir. Sonuç olarak hem bu durumdan rahatsız olan Osmanlıların hem de Osmanlı topraklarının daimi yaşayanı olmayan yabancı gözlemcilerin bakış açısına göre Sultan III. Murad döneminde pîşkeşin rüşvet vermede bir araç olduğu ifadesi çok yönlü bir şekilde ele alınmaya çalışıldı. Ayrıca müelliflerin tarafgir olabileceğinin bilincinde olarak eserlerindeki pîşkeş ve rüşvete dair bütün hususlara çalışmamızda yer verilmedi. Söz konusu hususlar mümkün olduğunca eleştirel bir

⁷ Latîfî, *Tezkiretü's-Su'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018, s. 57,58,186,187.

⁸ Taşlıcalı Yahya ve *dîvânı* için bkz. Bayram Ali Kaya, "Taşlıcalı Yahya", *TDVİA*, XL, İstanbul 2011, s. 156-157; Mehmet Çavuşoğlu, *Yahya Bey Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977; Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahya Divanı-İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 235,254,307,308.

⁹ Balyoslar hakkında bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Balyos", *TDVİA*, V, İstanbul 1992, s. 43-47.

şekilde ele alındı ve pîşkeş ve rüşvetle ilgili ortak bir söylem halini alan unsurlara yer verildi.

Literatür

Pîşkeş, III. Murad dönemini konu alan çalışmalarda yer bulmuştur fakat detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Aslında pîşkeşle ilgili en kapsamlı çalışma Fatma Ünyay Açıkgöz tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. “*XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*” başlıklı tezinde Ünyay-Açıkgöz, amaçları, işlevleri gibi muhtelif ve önemli hususları göz önünde bulundurarak 17. yüzyılda hediye alışverişini ele alır. Mansıp tevcihleri vesilesiyle yapılan hediye alışverişleri ve Osmanlı yönetici eliti arasındaki armağan alışverişi tez kapsamında değildir. Pîşkeşin rüşvet mahiyetini kazandığı eleştirilerine sebep olan pîşkeş arzları da genellikle bu uygulamalar sebebiyle yapılır. Hediyeler konusunda en detaylı bilgilerin yer aldığı ve 17. yüzyıldan önce örneğinin bulunmadığını belirttiği iç hazine defterleri çalışmada esas alınmakla birlikte farklı defter grupları kaynak olarak kullanılmıştır. Tezinin son bölümünde yer alan “*Rüşvet Aracı Olarak Hediye*” adlı kısımda pîşkeş ve câize olarak armağan sunulmasının “*rüşvete açık kapı bıraktığını*” ileri sürer. Rüşvet eleştirilerine sebep olsa da pîşkeş arzlarının zamanla yerleşik bir uygulama haline dönüştüğünü ve “yolsuzlukların” artması üzerine hediye sunumlarında düzenlemeler yapıldığını dile getirir.¹⁰

Kaan Kocaman *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Rüşvet* adlı yüksek lisans tezinde temel kaynak grubu olarak nasihatnâmelere dayanmakla birlikte kadı sicillerinden de faydalanmıştır. Tezinde rüşvet ilişkisinin gizliliğine vurgu yapan Kocaman, bu durumun Osmanlı Devleti’ndeki rüşvet alışverişleri için de geçerli olduğunu bu sebeple çoğunun kayıtlara yansımadığını belirtir.¹¹ Tezinin “Hediye-Rüşvet İkilemi: Pîşkeş mi Rüşvet mi” başlıklı dördüncü bölümünde hediyeyle rüşvetin arasındaki temel ayrımın birinin karşılıksız diğerinin bir şeyin karşılığında sunulması olduğunu belirtir. Bundan başka

¹⁰ Fatma Ünyay Açıkgöz, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 286-290.

¹¹ Kaan Kocaman, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 37-38.

pîşkeşin daha çeşitli hale gelmesinin ve câizenin oluşmasının yeni gelir elde etme yöntemleri olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindedir. Câize ve rahatsız olunan hediye sunumlarının farkını şu şekilde açıklar: “Câize, sistemin bilinçli bir şekilde ortaya çıkardığı bir vergiyken, rüşvet ve yolsuzluğa yol açan durumlar bazı kimselerin yetkilerini kötüye kullanması ve bu uygulama sonucu mansıpların adeta hediye çok verene tevcih edilmesiydi.” Sonuç olarak hediye sunumları kötüye kullanılırsa rüşvete yol açtığını kabul etmenin yerinde olacağını düşünmektedir.¹²

Yukarıda zikredildiği üzere, Yüksel Çelik, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları” adlı çalışmasında armağanın rüşvet vermede araç olduğunu kabul etmekle birlikte hediyelerin tamamının rüşvet olarak değerlendirilmemesini ve kaynakların dikkatli kullanılması gerektiğini belirtir. Çalışmanın başlangıcında hediyein hüviyetine dair eleştirileri incelemiş sonrasında da 17. yüzyıldan itibaren hediye sunumlarıyla ilgili yapılan düzenlemeleri vererek hediyein rüşvet olarak kullanılmasını önlemeye dair teşebbüsler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur.¹³

Ahmet Nezihî Turan, “Bir Pişkeş Defteri İçin” adlı makalesinde pîşkeşin kayıt altına alınmasından ve kurallara bağlı olmasından dolayı rüşvetten ayrıldığı kanaatindedir. Kocaman da tezinde Turan’ın bu görüşüne katılır.¹⁴

Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet* adlı eserinde Osmanlı’nın çöküş sebeplerinden biri olarak gördüğü rüşvetin genel olarak ekonomik nedenlerden ve devlet adamlarının kişiliğinden kaynaklandığını belirtir. Ayrıca Osmanlı Devletindeki hediyeleşme âdetinin rüşvet alışverişine olanak sağladığı kanaatindedir.¹⁵

Görüldüğü üzere literatürde yer alan eserlerde hediyein rüşvet vermede bir araç olduğu kabul edilmekle birlikte hepsinin rüşvet olarak değerlendirilmemesi gerekliliği vurgulanır. Hediyeyle rüşvetin arasında ince bir sınırın olduğu ve bu sınırın da III. Murad döneminde sık sık rüşvet olarak nitelendirilebilecek şekilde aşıldığı yine sıklıkla

¹² Kocaman, a.g.e., s. 46-57.

¹³ Çelik, a.g.m., s. 64.

¹⁴ Ahmet Nezihî Turan, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XIII/ 13, Ankara 2002, s. 59-74.

¹⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 268, 290-300.

tekrarlanan bir husustur. Fakat mevcut literatürde bu sınırdan detaylı bir şekilde bahsedilmemiş ya da pîşkeşlerin kayıt altında olmasından dolayı rüşvet olarak değerlendirilemeyeceğine dair bir ön kabulle arz edilen pîşkeşlerin hangi durumlarda rüşvet olarak nitelendirilebileceğine dair bir çalışma yapılmamıştır.

Dolayısıyla burada pîşkeşlerin rüşvet olarak değerlendirilmesine sebep olan etmenler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi kaynaklara ve literatüre dayalı olarak esasen Sultan III. Murad döneminde pîşkeşin hüviyeti ve bunda bir değişim olup olmadığı sorgulanacaktır.

1. BÖLÜM

CÂİZE-TUHFE-PÎŞKEŞ

Başlıkta yer alan üç kelime Osmanlı Devleti'nde sunulan hediyeleri ifade eder. Bunlardan câizenin iki farklı anlamı vardır. İlki, hazırladıkları edebi eserlerden dolayı şairlere verilen bahşiş ve hediyeği ifade etmesidir. Nitekim İdrisî Bitlisî'nin(ö.1520) dönemin padişahı II. Bayezid'e mağduriyetini beyan ettiği 1511/1512 tarihli kayıta bu anlamda kullanılır. Söz konusu kayıta Bitlisî, *Heşt Behişt* adlı eserini sunduktan sonra câize almadığı gibi tımarının da elinden aldığını dile getirmişti.¹⁶ 1599 tarihli bir başka kayıta Şakir Ahi yazdığı şiir karşılığında câize talep eder.¹⁷ İkincisi ise, özellikle 16. yüzyıldan itibaren önemli bir görev tevcihinden sonra makama atanan kimsenin sunduğu hediye için kullanılmasıdır.¹⁸ Câize kelimesi bu ikinci anlamı ve kullanımından ötürü pîşkeş ile birleşir. Zira Sultan III. Murad döneminde telif edilen eserlerde atamalar için pîşkeş arzının yapıldığı belirtilir. İncelenen kronikler arasında câizenin ikinci anlamıyla kullanımına yalnızca Selânikî'nin (ö.1600)¹⁹ eserinde rastlıyoruz. Örneğin Sultan III. Murad döneminde Halep Defterdarı iken azledilen Nuh Efendi'ye Kıbrıs Beylerbeyliği tevcih edilir. Bu görev tevcihinden sonra Nuh Efendi "pîşkeş ü câizesi"ni hazırlatıp adamları aracılığıyla payitahta ulaştırır.²⁰ Kasım 1592 tarihinde Mısır Defterdarlığı'ndan alınan Seyyid Ahmed Efendi'nin yerine Sinan Bey atanarak pîşkeşi alınır.²¹ Aralık 1592'de Nuh Paşa'nın Sivas Beylerbeyliği'ne pîşkeşiyle atandığı aktarılırken aynı yerde Sinan Paşa'nın yerine Basra Beylerbeyi olarak tayin edilen Hadım Osman Paşa'nın görevlendirmesinden de bahsedilir fakat bir pîşkeş arzından söz edilmez. Hemen aşağıda Sarı Mehmed Paşa'nın Aralık 1592'de

¹⁶BOA, TSMA.e. 748/1.

¹⁷BOA, TSMA.e. 746/84. Bu belge restorasyonda olduğundan görülememiştir.

¹⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s. 122; Mustafa İsmet Uzun, "Câize", *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 28-29; 16. yüzyıldan itibaren Câize kelimesinin yeni bir anlam kazandığı söylenirse de incelenen kroniklerden hareketle Sultan III. Murad döneminde "Câize" kelimesinin kullanımının "pîşkeş" kelimesi kadar yerleşmediği ve yaygınlaşmadığı söylenebilir. Câizeyle ilgili bir çalışma için bkz. Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Câize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, 2002, s. 35-74.

¹⁹ Pek çok farklı görevde bulunan Selânikî, 1563 yılından 1600 yılına kadar olan döneme dair gözlemleriyle birlikte Bâb-ı Ali'ye gelen haberleri de ekleyerek eserini telif etmiştir. Selânikî ve eseri hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *TDVİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 357-359.

²⁰ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 259.

²¹ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 293.

“*câize-i bisyar*” ile tekrar Erzurum’a defterdar olduğunu belirtir. Selânikî’nin tarihinde bu atama aktarılırken ikinci kez *câize* tercih edilir. Fakat eserdeki *câize* kullanımları oldukça sınırlıdır. Görev atamalarından sonra genellikle *pîşkeş* kelimesinin geçtiği görülür. Tespit edilebildiği kadarıyla Sultan III. Murad dönemine dair atama kayıtlarında yukarıdaki iki kayıt haricinde *câize* ifadesi kullanılmamıştır. Yine Aralık 1592’de Musul Beylerbeyliği “*pîşkeş-i bisyar*” ile Mustafa Ağa’ya verilmiştir.²² Kanuni döneminde *pîşkeş*in yeni işlevine dair bir kayıt kaynaklara yansır ki bu *pîşkeş* arzı sonrasında yapılan görevlendirmedir. Bilindiği üzere Barbaros Hayreddin Paşa²³(ö. 1546) Kanuni Sultan Süleyman’a *pîşkeş*ler arz edip elini öptükten sonra kaptan-ı deryâliğe atanmıştı.²⁴ Burada da sunulan hediye için *câize* değil *pîşkeş* kelimesi kullanılır. Kasım 1592 tarihli bir başka kayıta da görevlendirilmesi uzatılan sancak beylerinin ödemeyi taahhüt ettikleri ücretlerin yanı sıra 20 bin filoriyi “*pîşkeş tarikiyle*” iç hazineye göndermeleri bildirilmiştir.²⁵ Örnekler dikkate alındığında *câize* kelimesinin yeni anlamının henüz tam olarak yerleşmediği söylenebilir.

Tuhfe hediyeler için genel olarak tercih edilen kelimelerden bir diğeridir. Bu çalışmanın incelediği *pîşkeş* adı verilen hediyeler ise tıpkı diğer kelimeler gibi sözlük itibarıyla “hediye, armağan” anlamına gelmekteydi.²⁶ *Pîşkeşi* diğerlerinden farklı kılan kendi içerisinde kurallarıyla belli bir teşrifatı olması ve bazı işlevleri yerine getiren armağanlar olmasıydı. *Pîşkeşi* diğer hediyelerden ayıran en önemli özelliği hediye alışverişinin yapıldığı kişiler arasındaki hiyerarşiye bir atıfta bulunmasıdır. Nitekim *pîşkeş* kelimesi 15. yüzyılda dahi hediye sunan ve sunulan kişi arasındaki hiyerarşik ilişkiye atıfta bulunduğundan her hediye sunumu için kullanılmaz. Örneğin Âşıkpaşazâde’nin (ö. 1494’ten sonra) *Tevârih-i Âlî Osmân*’ında Osman Bey dönemine (1302-1324) rastlayan hediyeyle ilgili ilk kaydı kelime seçiminin bilinçli olduğunu düşündürür. Bu kayıt Osman Gazi’nin Selçuklu Sultanı Alaaddin için hazırlattığı hediyelere dairdir. Eserde Sultan Alaaddin’e gönderilen hediyelerden bahsedilirken

²² Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 294-295.

²³ Barbaros Hayreddin Paşa hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, “Barbaros Hayreddin Paşa”, *TDVİA*, V, İstanbul 1992, s. 65-67.

²⁴ Muhyiddin Mehmed Cemâlî, *Osmanoğulları’nın Tarihi (Tevârih-i Âlî Osmân)*, haz. Hasan Hüseyin Adaloğlu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 141.

²⁵ BOA, A. {DVNSMHH.d.70/290,291.

²⁶ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Akdam Matbaası, İstanbul 1317, s. 356.

tuhfe kelimesi kullanılır.²⁷ Eserinde pek çok kez *pîşkeş* kullanan Âşıkpaşazâde'nin bu hediyelerden *tuhfe* olarak söz etmesi bilinçli bir tercih olmalıdır. Buradaki *pîşkeş* kayıtlarına bakıldığında statü olarak Osmanlı padişahlarından daha düşük bir konumda yer aldığı düşünülen kimselerin hediyeleri için *pîşkeş* kelimesinin kullanıldığı görülür. Bir başka ifadeyle *pîşkeş* hediyeyi sunan ve sunulan kimseler arasındaki hiyerarşik ilişkiye atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla Sultan Alaaddin'e gönderilen hediyelerden *pîşkeş* olarak bahsolunması Selçuklu Sultanı'nın Osman Gazi'nin üzerinde yer alan konumunun kabul edildiği anlamına gelir.

Pîşkeş sunanlar yabancı devletlerin elçileriye sunulan hediyelerin nasıl adlandırılması gerektiği onların da gündeminde yer alır. Zira sundukları hediyeler Osmanlı Devleti'ne karşı konumlarını belirlemektedir. Osmanlı Devleti tarafından bazen haraç olarak²⁸ adlandırılan kroniklerde ise *pîşkeş* olarak ifade edilen bu hediyelerin neden haraç olarak dillendirilmemesi gerektiğini Schweigger eserinde detaylı bir şekilde ele alır. Bu armağanları haraç olarak adlandırmaları gerektiği Osmanlılar tarafından ısrar edilmesine rağmen Schweigger bu şekilde adlandırmanın kendilerinin daha alt bir konumda olduğunu kabul etmek olduğunu düşündüğünden haraç tabirinin kullanılmaması gerektiğini onun yerine armağan kelimesinin kullanılması gerektiğini savunur.²⁹

*Pîşkeş*ler maddi değere sahip olmaları sebebiyle gelir anlamına da gelir. Zira Fatih Kânûnnâmesi'nde “*Ve vüzerâm on iki kere yüz bin akçe ile olalar, hâs ol mikdâr ta'yîn oluna. Ve anlara âyide benim rikâb-ı hümâyûnuma her nereden harac ve âdet-i aġnâmdan ve pîşkeş gelürse vüzerâma ve defterdarlarıma dahi hisseleri gelsin.*” şeklinde ilk defa bir kânûnnâmede *pîşkeş*ten bahsedilir.³⁰ Buradan *pîşkeş*in gelirler arasında sayıldığı ve bazı devlet görevlilerinin de *pîşkeş*ten hisse alabildiği anlaşılıyor.

²⁷ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 17. Birçok önemli olaya şahit olan Âşıkpaşazâde sade bir dille eserini kaleme almıştır. Neşri'nin ve Oruç Bey'in eseri gibi pek çok kroniğin de kaynak eseri olmuştur. Özellikle II. Murad dönemi(1421-1451) ve sonrasını yazarken kendi gözlemlediklerini aktarmıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 30-31. Âşıkpaşazâde hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, “Âşıkpaşazâde”, *TDVİA*, IV, İstanbul 1991, s. 6-7.

²⁸ Bu hediyeler için *pîşkeş* kelimesi de kullanılırdı. Nitekim Başkanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 5 Şubat 1647 tarihli bir belgede Venedik elçisinin hediyelerinden *pîşkeş* olarak bahsedilir. Bkz. TS.MA.e/794-94

²⁹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi İstanbul 2004, s. 69. Protestan bir vaiz olan Salomon Schweigger 1578-1581 tarihleri arasında Habsburg devleti tarafından Osmanlı devletine daimi elçi olarak gönderilen sefirin maiyetinde yer alır.

³⁰ Abdülkadir Özcan, “Fatih'in Teşkilat Kanûnnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, 33, İstanbul 2011, s. 47.

Ayrıca Erzurum, Trabzon gibi geliri daha az olan sancakların beylerine sunulan hediyeler mezkûr yerlere ek gelir oluştururdu.³¹ Pîşkeşlerin kayıt edildiği defterlerden biri olan hazine ruznamçe defterlerinde de pîşkeşler îrad yani gelir kısmına kaydedilirdi. Bir gelir oluşturan pîşkeşlerin arz edilmesinin beklendiği etkinlikler vardı. Çalışmanın sonraki bölümünde pîşkeş arzını gerektiren bu etkinlikler üzerinde durulacak.

---

³¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûat*, s. 108-109.

2. BÖLÜM

PÎŞKEŞ ARZINI ZORUNLU KILAN ETKİNLİKLER

Pîşkeşler hem merkezi yönetime ait kayıtlarda yer bulmuş hem de dönemin müelliflerinin eserlerine yansımıştır. Ancak burada daha önce kaynaklara dair kısımda açıkladığımız üzere teşrifât ve hazine ruznamçe defterleri yerine kroniklere dayalı bir çalışma yürütülmüş ve 15-16. yüzyıl kroniklerine dayanılarak pîşkeş arzlarının hangi etkinliklerde yapıldığı tespit edilmiştir. Hemen belirtelim ki, kronik yazarları önem kıstasına göre pîşkeş arzlarına ya kısmen yer vermiş ya da hiç bahse gerek görmeyebilmişlerdir. Yer verdiklerinde de kimi zaman detay verme gereksinimi duymadan sadece pîşkeş arzının yapıldığını belirtmekle yetinebilmişlerdir. Yine de pîşkeş arzları konusunda bir fikir edinebilmemize imkân tanıyan kroniklere sahibiz. Nitekim bu eserlerdeki verilere dayanarak pîşkeş arzlarının hangi etkinliklerde ve durumlarda yapıldığını belirleyebiliyoruz. Söz konusu etkinlikler kuruluş döneminden itibaren başlayıp Sultan III. Murad dönemi ve sonrasında dönüşerek devam etmiştir.

Kroniklere yansıyan en erken tarihli pîşkeş kaydı Âşıkpaşazâde'nin eserindeki Orhan Gazi dönemine ait bir kayıttır (1324-1362). Burada Bizans tekfurunun gönderdiği hediyeler pîşkeş olarak geçer.³² Genel olarak kuruluş dönemine ait pîşkeş kayıtlarında Bizans tekfurularının barış zamanında veya kalelerini teslim sırasında gönderilen hediyeleri için pîşkeş ifadesi sıklıkla kullanılır. Bir başka *Tevârih-i Âl-i Osmân* yazarı olan Hadîdî'nin³³ (ö. 1530-1531'den sonra) eserinde pîşkeş kelimesinin ilk kullanımı diğer bir örnektir. I. Murad, Misin Kalesi'ne doğru ilerleyince kalenin tekfuru oğluyla birlikte Padişahı karşılayıp pîşkeşini arz ederek kalesini teslim eder.³⁴ Semendire fethi sırasında Bosna kralı çeşitli armağanlardan oluşan pîşkeşini elçisi aracılığıyla Sultan II.

³² Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 61.

³³ İsmi bilinmeyen Hadîdî, Osmanlı'nın kuruluş dönemiyle ilgili özgün bilgiler de bulunduran eserini 1523 yılına kadar getirmiştir. Özellikle I. Selim ve Kanuni dönemlerini kaleme alırken kendi gözlemlerinden faydalanmıştır. Manzum tarihi Peçuylu İbrahim, Matrakçı Nasuh gibi birçok müellifin eserinde kaynak olarak kullanılmıştır. Bkz. Necdet Öztürk, "Hadîdî", *TDVİA*, XV, İstanbul 1997, s. 14-16.

³⁴ Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman(1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 83; Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 72.

Mehmed'e arz edip hisarın kilidini verir.³⁵ Antep Beyi Sultan Selim'in huzuruna gelip yeri öptükten sonra pîşkeşini çekip hisarın kilidini verir.³⁶ Bir yerin fethi ya da bir Bizans kalesinin teslimi sırasında pîşkeş arz edildiği eserde birçok kez tekrarlanır.³⁷ Muhyiddin Mehmed Çelebi de hisar fethinin tesliminde pîşkeş arz edildiğini nakleder.³⁸ Bizans tekfurlarından başka Türk beyliklerinin beylerinden gönderilen armağanlar için pîşkeş kullanılır. Örneğin Âşıkpaşazâde, Padişah'ın Amasra'ya vardığını öğrenen Candaroğlu İsmail Bey'in Padişaha “*eyü pîşkeşler*” gönderdiğini belirtir.³⁹

Yabancı devletlerin elçilerinin gönderdiği hediyeler de pîşkeş olarak adlandırılır. Hadîdî, elçilerin Osmanlı padişahına hediye sunmalarını naklederken pîşkeş tabirini kullanır.⁴⁰ Elçilerin mektuplardan önce pîşkeşlerini sunması eserde birçok kez tekrar edilir.⁴¹ Elçilerin Osmanlı Devletinde bulunmaları ve hediye sunmaları çeşitli vesilelerle olur. Bunlardan biri padişahın cülûs-ı hümâyûnunu tebrik etmektir. İncelenen kroniklerde tespit edilebilen ilk cülûs-ı hümâyûn tebriki I. Süleyman (1520-1566) dönemine aittir. Kanuni Sultan Süleyman 1520 yılında babasının ölümünden sonra Osmanlı'nın onuncu padişahı olarak tahta çıkınca yabancı devletlerin elçileri ülkelerinde bulunan nadir şeyleri pîşkeş olarak padişaha arz ederler.⁴² Kanuni'nin vefatının ardından 1566 yılında tahta geçen oğlu Sultan II. Selim'in de cülûs-ı hümâyûnu kutlanır. Elçiler bir yandan Sultan II. Selim'e babasının vefatı dolayısıyla taziyelerini iletirken bir yandan “*’arz-ı ubûdiyet ü ihlâsla*” başlarını eğerek pîşkeşlerini

³⁵ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 249-250. Bizanslı bir tarihçi olan Chalkokondyles ise, Semendire'nin fethi hakkında Hadîdî'den tamamen farklı bir açıklama yapar. Sırpların Sofya'da bulunan II. Mehmed'e bir heyet aracılığıyla Semendire'nin anahtarlarını verdiklerini söyler. Bkz. Aleksandar Fotić-Machiël Kriel, “Semendire”, *TDVİA*, XXXVI, s. 467-468.

³⁶ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 372.

³⁷ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 83,117,125.

³⁸ Cemalî, *a.g.e.*, s. 139, 243.

³⁹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 213.

⁴⁰ Hadîdî, *a.g.e.*, s.135, 309.

⁴¹ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 333,334,349, 401 ve diğer.

⁴² Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 32. 1469 yılında dünyaya gelen Kemal Paşazade II. Bayezid'in isteği üzerine eserini kaleme alır. Her bir defter bir padişah için ayrılmıştır. Onuncu ve son defter ise Osmanlı Devleti'nin 10. Padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir. Eser 1527 tarihinde Mohaç Seferinin sona ermesiyle nihayete erer. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılan birçok görevde bulunan Kemal Paşazade 1534 yılında şeyhülislâmlık görevi devam ederken vefat eder. Kemal Paşazade hakkında bkz. Şerafettin Turan, “Kemalpaşazade”, *TDVİA*, XXV, Ankara 2022, s. 238-240; Eserleri hakkında bkz. İlyas Çelebi, “Kemalpaşazade”, *TDVİA*, XXV, Ankara 2022, s. 245-247.

arz etmişlerdir.⁴³ Selânikî'nin elçilerin hediye arzlarından bahsederken kullandığı “*arzu ubûdiyet*” yani kulluğunun gereğini yerine getirme sonraki kaynaklarda da kullanılacaktır. Bu, pîşkeş arzının işlevleri kapsamında önemlidir. Zira pîşkeş arzı kulluğun gereğini yerine getirmede bir araç olarak kabul edilmekteydi. Selânikî, paşaların da cülûs-ı hümâyûn pîşkeşlerini arz ettiklerini belirtir. İlkın Kapudan Piyale Paşa cülûs-ı hümâyûn pîşkeşini arz eder. Dîvân üyelerinin beğenisini kazanan hediyelerin arasında gulamlar, frenk kumaşları ve çukalar⁴⁴ vardır. Selânikî geçmiş teşrifat defterlerinde hediye edilen kumaşların bir benzerinin olmadığını belirtir. Cülûs-ı hümâyûn pîşkeşini arz eden bir diğer kişi Pertev Paşa'dır. “*Kânûn üzre on iki kat pîşkeşin*” çeken Pertev Paşa'nın hediyeleri ise Selânikî'ye göre orta hallidir.⁴⁵

Sultan III. Murad 1574 yılında tahta geçtiğinde pîşkeş arzı yapılır. Hediye sunumunu yapanlardan biri Kırım Hanı'dır. Yalnızca cülûs-ı hümâyûn pîşkeşini arz ettiği belirtilmekle yetinilir, hediyeleri hakkında detaylı bilgi verilmez.⁴⁶ Safevi Şahı Tahmasb birçok pîşkeşle birlikte hem Sultan Selim'in vefatından dolayı taziye dileklerini iletmek hem de Sultan III. Murad'ın cülûsunu kutlamak için Tokmak Han'ı elçi olarak gönderir.⁴⁷ Tokmak Han mektubunu teslim etmek ve pîşkeşini arz etmek için Dîvân-ı Hümâyûna gelir. “*Kırk hazînelük murassa' u mücevver sûtûn ile akmişe-i rengîn ile duhte bir otak-ı gerdûn-nitâk*”tan oluşan ve Dîvân-ı Hümâyûnu hediyeleri taşıyanlarla dolduracak kadar çok olan armağanlarını pîşkeş olarak arz eder.⁴⁸ Şehinşâhnâme'de çağdaşı olan yöneticiler tarafından armağanlar sunulması Sultan III. Murad'ın konumunun tanındığının ve Hünkâra saygı gösterildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu yöneticilerin Sultan'a olan bağlılığı ve itaatleri vurgulanır.⁴⁹

Cülûs-ı hümâyûn tebriklerinden başka elçiler barış tekliflerini bildirmek için pîşkeş arzında bulunurlardı. Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) yapılan bir pîşkeş arzı

⁴³ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 57. Bu kayıt Selânikî'nin eserindeki pîşkeşle ilgili ilk kayıttır.

⁴⁴ Yünden dokunan kumaşlara çuha ya da çuka denmekteydi. Sultan III. Murad döneminde en çok rağbet gören çuha türü ise kırmızı çuhaydı. Koçu, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁴⁵ Selânikî, *loc. cit*

⁴⁶ Seyyid Lokman, *Zübdetü't-tevârih*, haz. İbrahim Pazan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022, s. 366.

⁴⁷ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 112.

⁴⁸ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 114. Ayrıca Şah Tahmasb'ın Sultan III. Murad'a cülûs tebriki hakkında bkz. Bekir Kütükoğlu, “Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki”, *Tarih Dergisi*, XI/15, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960, s. 1-24.

⁴⁹ Sinem A. Casale, “Iconography of the Gift: Diplomacy and Imperial Self-Fashioning at the Ottoman Court”, *The Art Bulletin*, 100/1, CAA, 2018, s. 107.

buna örnektir. Venedikliler, Midilli Kalesi'ni ele geçirmek için harekete geçmişler, Midilli'yi ele geçirmeyi başaramayınca barışı tesis edebilmek amacıyla elçilerini pîşkeşlerle birlikte İstanbul'a göndererek barış teklifinde bulunmuşlardır.⁵⁰ Barışı sürdürme gündeme geldiğinde yine pîşkeş arzları mütalaa edilir. 16 Eylül 1591 tarihinde İstanbul'a gelen Leh elçisine “*kadîmden gönderi-geldükleri pîşkeş ü hedâyâlarını*” arttırmaları bildirilir. Osmanlıların bu teklifi kabul edilince önceden belirlenen doksan bin deste samura ek olarak yüz deste samur ve diğer vergileri her yıl İstanbul'a getirmeleri şartıyla anlaşma yenilenmiş ve bir ziyafet ardından elçiye hil'atı verilmiştir.⁵¹ Habsburglarla yapılan barış anlaşmasında yıllık olarak verilecek haracın yanında padişaha da hediyeler sunulması gerektiği belirtilir. 1591 yılında barış yenilenirken bir sonraki sene gümüş sofrâ eşyalarının gönderilmesi eklenir. Sultan III. Murad döneminde Padişaha ve Osmanlı yönetici elitine, Habsburg elçisi tarafından yapılan son pîşkeş arzı 1592 yılında olur. Habsburg ile 1593 yılında başlayan savaşın sonunda 1606 yılında imzalanan Zıtvatorok Antlaşması ile hediyelerin gönderilme sıklığı bir seneden üç seneye düşürülür.⁵²

Barış yaptıktan sonra barışın sürdürülebilmesi pîşkeş arzlarının yapılmasına bağlıdır. Yalnızca yabancı elçiler değil Türk beyliklerinin beyleri de barış yapabilmek için pîşkeş arzında bulunur. Örneğin, Fatih'in Akşehir'e ilerleyip orada ordusuyla birlikte konakladığı haberini alan Taceddin İbrahim Bey korkuya kapılıp kaçmış, daha sonra Mevlana Veli aracılığıyla Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir'i Fatih'e pîşkeş olarak arz ederek bağışlanmayı dilemişti.⁵³ Taceddin İbrahim Bey'in vefatının ardından Pir Ahmed, Karaman beyi olduğunda elde ettiği bu makam için şükürünü göstermek için

⁵⁰ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, haz. Reha Bilge, çev. Mertol Tulum, Arvana Yayınları, İstanbul 2015, s. 193. 1564 yılında hayatını kaybeden Matrakçı Nasuh özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde birçok eser telif etmiştir. Matrakçı Nasuh hakkında bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Matrakçı Nasuh”, *TDVİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 143-145.

⁵¹ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 254.

⁵² İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972, s. 118,124.

⁵³ Tursun Beğ, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, I, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020, s. 33; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 98. Tursun Bey'in tarihi (ö. 1491'den sonra) 1444 yılında Fatih'in ilk kez tahta çıkmasıyla başlar. 1488 yılında da sona erer. Eserini bizzat gördüklerinden veyahut çevresinden duyduklarından yola çıkarak kaleme almıştır. Bkz. Mertol Tulum, “Dursun Bey”, *TDVİA*, X, İstanbul 1994, s. 6-7.

bazı vilayetlerini “*pîşkeş çekmişti*”.⁵⁴ Aynı zamanda Pir Ahmed’in bu pîşkeş arzıyla Padişaha olan sadakatini bildirerek barışı sürdürmeyi amaçladığını söylemek de mümkündür.

Hem yabancı devlet elçilerinin hem de Osmanlıların pîşkeşlerini arz ettiği ortak bir etkinlik hanedan üyelerine ait düğünlerdi. Kroniklere yansıyan bu düğünlerden ilki o zamanlar şehzade olan Yıldırım Beyazıd ile Germiyanoglu Beyi’nin kızınının 1381 yılında yapılan düğünüydü. Âşıkpaşazâde’nin eserindeki en detaylı pîşkeş arzı anlatımı bu düğüne dairdir. Düğüne katılan davetliler beraberlerinde binek hayvanları ve daha birçok şeyden oluşan hediyelerini getirmiş ve “*her gelen kişi getirdüğünü ‘âdet üzerine pîşkeşlerin*” çekmişti. Pîşkeşini ilk arz eden Mısır elçisiydi. Daha sonra sancak beyleri “*mertebelü mertebelerince pîşkeşlerin arz*” etmişlerdi.⁵⁵

Şehzadelerin evlenmeleri sebebiyle yapılan düğünlerin yanı sıra sünnet düğünlerinde de hediyeler sunulurdu. I. Murad şehzadelerinin sünneti için düğün düzenler. Pîşkeş arzının yapıldığını belirtmekten başka bilgi verilmez. Sultan Bayezid’in iki şehzadesinin sünnet düğününde de beyler pîşkeşlerini arz eder. Arz edilen pîşkeşler yazıldıktan sonra beyler mertebelerine göre oturur. Hadîdî düğünde arz edilen pîşkeşlerin içeriğiyle ilgili suskun kalır.⁵⁶ Pîşkeş arzının yapıldığı bir başka sünnet düğünü Sultan III. Murad’ın şehzadesi Mehmed’e aittir. 1582 yılında düzenlenen Şehzade Mehmed’in sünnet düğünü Osmanlı’nın en görkemli şenliklerinden biridir. Şenlikte hem Osmanlı yönetici eliti hem de yabancı devlet görevlileri şehzadeye ve padişaha çeşitli hediyeler sunarlar. Sünnet merasimi için başta Kırım Hanı olmak üzere Moskova’dan Venedik’e kadar birçok yerden gönderilen elçiler İstanbul’a gelir. Selânikî, şehzadenin sünnetini kutlamak için gelen elçilerin kanun üzere pîşkeşlerinin alınmasıyla hizmetlerini yerine getirdiklerini belirtir.⁵⁷ Yine burada görüldüğü üzere davetliler yalnızca şehzadenin sünnetini

⁵⁴ Tursun Beğ, *a.g.e.*, s. 95. Fakat Pir Ahmed’in Karaman Beyliği üzerindeki hakimiyeti uzun sürmeyecektir. Pir Ahmed, Karaman Beyliği topraklarının bir kısmına hükmeden İshak’ı Fatih’in yardımıyla yenilgiye uğratsa da Fatih Karaman Beyliğine pek çok kez sefer düzenleyecek ve 1474 senesinde Karaman Beyliği kontrol altına alınacaktır. Bu olay ve Karaman Beyliği hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, “Karamanoğulları”, *TDVİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 454-460.

⁵⁵ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁵⁶ Hadîdî, *Hadîdî Tarihi(1285-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 305-306. Eserde Şehzade Yıldırım Bayezid ve Yakub Çelebi’nin sünnet düğünü ile s. 85’te anlatılır.

⁵⁷ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 133. Şenliğe dair bir çalışmalardan bazıları için bkz. Derin Terzioğlu, “The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation”, *Muqarnas*, 12, Brill, 1995, s. 84-100; Gülsüm Ezgi Korkmaz, *Sûrnâmelerde 1582 Şenliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004; Mehmet Arslan, “Osmanlı’da Bir

kutlamak için hediyelerini sunmuyordu pîşkeşlerini arz etmeleri aynı zamanda davetlilerden yerine getirmeleri beklenen bir görevdi. Sultan III. Murad dönemindeki önemli pîşkeş arzlarından biri olan bu düğünde sunulan hediyeler çalışmanın sonraki kısımlarında daha geniş olarak ele alınacaktır.⁵⁸

Şehzadeler sancağa çıkacakları zaman da pîşkeş arzı yapılırdı. Şehzade Mehmed, 1582 yılında tertip edilen sünnet düğününden yaklaşık bir buçuk yıl sonra sancağa çıkmak için hazırlanmaya başlar. Sancağa doğru yola çıkmadan bir gün evvel erkân-ı sa'âdet şehzadeye pîşkeşlerini arz eder. Selânikî'nin eserindeki bu bilgi pîşkeşle ilgili en özgün anlatımlardan biridir.⁵⁹ Âlî de eserinde şehzadenin sancağa çıkmasını aktarır fakat Selânikî'nin aksine bir pîşkeş arzından bahsetmez.⁶⁰ Şehzadelere pîşkeş arzı yapıldığı gibi şehzadelerin pîşkeş arz ettiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Söz konusu kayıt Kanuni dönemde sadrazamlık yapan Lutfi Paşa'nın (ö.1563) *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinde yer alır. Burada pîşkeşle ilgili ilk bilgi, Yavuz Sultan Selim'in o zamanlar şehzade olan Kanuni Sultan Süleyman'ı huzuruna çağırmasına dair anlatımda verilir. Şehzade Süleyman davet üzerine Kırklareli yakınında bulunan babasının yanına giderek pîşkeşlerini arz edip elini öper. Yavuz Sultan Selim'in oğlunun bu ziyaretindeki hâl ve tavırlarından çok memnun olduğunu belirten Lutfi Paşa, şehzadenin sunduğu pîşkeşlerle ilgili detaylı bilgi vermez. Yalnızca “ağır pîşkeşler” olduğunu söylemekle yetinir.⁶¹

Diğer bir pîşkeş arzı gerektiren durum Padişahla bir ziyaret vesilesiyle karşılaşmaydı. Nitekim Eflak voyvodası her sene haraç ödemesi yapmak için kıymetli pîşkeşleriyle birlikte İstanbul'a gelip “*tecdid-i istis'ad*” yapıyordu.⁶² Voyvodanın yalnızca ödemekle yükümlü olduğu haracı ödemesi yeterli değildi. Padişahı ziyaret etme lütfuna eriştiği

---

Muhteşem Şenlik: Şehzade Sultan Mehmet'in (III. Mehmet) Sünnet Düğünü”, *Türkler Ansiklopedisi*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 871-886.

⁵⁸ Sultan III. Murad döneminin bir diğer kronik yazarı olan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eserinde, Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde pîşkeş arzının yapıldığı bilgisini vermekle yetinir. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 1024.

⁵⁹ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 142.

⁶⁰ Âlî, *a.g.e.*, s. 1035.

⁶¹ *Lutfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Kayhan Atik, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 24; Paşa 1553 yılında son bulan eserini I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman(1520-1566) dönemlerinde yer aldığı seferlerdeki tecrübelerini aktarmak için kaleme aldığı aktarır. Eseri birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Lutfi Paşa hakkında bkz. Mehmet İpşirli, “Lutfi Paşa”, *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 234-236.

için hediyesini de sunmalıydı. II. Bayezid döneminde (1481-1512) sadrazamlık yapan Koca Mustafa Paşa bir hankah ve zaviye yaptırır. Sultan II. Bayezid, Paşa'nın yaptırdığı yerleri ziyaret eder ve Koca Mustafa Paşa, padişahın şerefine bir ziyafet düzenler. Paşa, padişahın kendisini onurlandıran ziyareti karşısında yalnızca ziyafet düzenlemekle kalmaz pîşkeşini de arz eder. Padişah yürürken “kırmızı altın ve gümüşten aşağı yukarı 100 bin rumi akçe” saçar. Frenk kumaşlarla birlikte altınla kaplı İskenderanî ve Yezdi mallar sunar. Altın kemerler ve taçlar takan on gulam ellerinde altın ve gümüşten yapılmış birçok eşya taşır. Altından yapılmış yaklaşık yüz eşya sultanın önüne bırakılır. Atlar, renk renk Frenk dibaları⁶³, İran kumaşları, çeşit çeşit nakışlı kumaşlar hediye olarak sunulan diğer eşyalar arasındadır.⁶⁴

Padişaha pîşkeş arzı gerektiren bir diğer durum görevlendirme sonrası başkente dönüştür. Nitekim Sinan Paşa 29 Temmuz 1581 tarihinde Şark seferinden İstanbul'a döndüğünde Dîvân-ı Hümâyûn'da pîşkeşlerini arz eder.⁶⁵ Ağustos 1583'te Şirvan seferinden dönen Hasan Paşa pîşkeşini sunar.⁶⁶ 1584 yılında Osman Paşa, İran seferine katılmak istemeyerek padişahın emrine itaat etmediği için öldürülen Kırım Hanı II. Mehmed Giray'ın ölümünden sonra Kırım'da çıkan taşkınlığı bastırmakla görevlendirilir. Bu görevi başarıyla yerine getirdikten sonra Kefe sahilinden İstanbul'a hareket eder. İstanbul'a varınca “kânûn üzre pîşkeş” arz eder ve padişah tarafından hil'at giydirilir.⁶⁷ 1583 yılında Mısır'daki düzeni sağlamakla görevlendirilen Damat İbrahim Paşa, 1585 yılında İstanbul'a döndüğü zaman oldukça gösterişli bir pîşkeş arzında bulunur.⁶⁸

Kroniklere yansımaya da Sultan III. Murad devrinde Ramazan Bayramı'nda Padişaha hediye sunumu yapılmıştır. Filori defterinde başka bir örneğe rastlanmıyorsa da Sadrazam

⁶³ Birçok çeşidi bulunan ipekten çiçek nakışlı kumaşlara *diba* denirdi. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 95-96.

⁶⁴ Vural Genç, *Acem'den Rum'a": İdris-i Bidlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 854-856.

⁶⁵ Lokman, *a.g.e.*, s. 414.

⁶⁶ Lokman, *a.g.e.*, s. 513.

⁶⁷ Âlî, *a.g.e.*, s. 1044; Kırım Hanı'nın baş kaldırması hakkında bkz. Halil İnalçık, “Giray”, *TDVİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 77.

⁶⁸ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 157-159.

Osman Paşa'nın armağanlarını sunmasının “*ıyd-ı ekberün pîşkeşin gönderdikde*” şeklinde kaydedilmesi bu uygulamanın yerleşmiş olduğunu düşündürür.⁶⁹

Kısaca ifade edecek olursak, pîşkeş arzlarının bir âdet halini aldığı etkinlikler cülûs törenleri, Ramazan Bayramı, padişahla karşılaşma ve hanedan üyeleri için çeşitli vesilelerle düzenlenen sûr-ı hümâyûnlardır. Ayrıca barış görüşmeleri gündeme getirildiğinde, bir Osmanlı kulunun görevlendirmeden dönüşünde, bir yerin fethinden sonra padişaha pîşkeş arzları yapılmaktaydı. 17. yüzyılın teşrifatını konu alan eserlerde pîşkeş arzına dair etkinlikler olarak bayramlar⁷⁰, şehzadelerin bed-i besmele ve Kur'an-ı Kerim hatmi törenleri, nevruz ve padişahın bir Osmanlı bürokratinin ikametgâhına ziyarette bulunması öne çıkar.⁷¹ Bunun yanında padişah hastalandığı zaman şeyhülislâm ve sadrazam geçmiş olsun dileklerini hediye ile iletirlerdi.⁷² 16. ve 17. yüzyıla ait kaynaklar incelendiğinde pîşkeş arzının yapılması gereken etkinlikler genel olarak bunlardı. Fakat bu hediyelerin sunulması farklı sadâret dönemlerinde bile değişiklik gösterdiğinden ve burada döneme ait teşrifat defterleri bulunmadığından pîşkeş arzlarının yapıldığı etkinliklerin kesin bir dökümünü vermek mümkün olmamıştır. Yukarıda tespit edilmeye çalışılan etkinlikler dışında yani sunulmasının âdet olmadığı zamanlarda hediye sunulması ise, pîşkeşlerin hüviyetinin sorgulanma sebeplerinden biri olacaktır.

⁶⁹ BOA, TSMA. d. 34 v. 84b.

⁷⁰ Esad Efendi, *Osmanlı'da Töre ve Törenler: Teşrifat-ı Kadime*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979, s. 72.

⁷¹ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, TÜBA, Ankara 2018, s. 591, 638, 642-43.

⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 68; Ayrıca yalnızca Osmanlı Devleti'nde değil Safevi Devleti'nde de daha düşük rütbeli kişilerin sunduğu hediyeler için pîşkeş kelimesi kullanılırdı. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi bu hediyelerin de belirli etkinliklerde sunulmasının beklendiği görülüyor. Pîşkeş arzının talep edilmesindeki asıl amacın Şah'a tabi olduklarının altının çizilmesi olduğunu belirten Ann Lambton'un Safevi Devletinde pîşkeşle ilgili incelemesi için bkz. Ann Lambton, “Pîshkash: present or tribute?”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 57/1, London 1994, s. 145-158.

3. BÖLÜM

PÎŞKEŞ OLARAK SUNULAN NESNELER

Pîşkeş olarak sunulan nesnelerin dönemden döneme değiştiği ve zaman ilerledikçe çeşitlilik kazandığını söyleyebiliriz. Bunu gösterebilmek için pîşkeş olarak verilen hediyelerle ilgili tespit edilebilen en erken tarihli pîşkeş arzı ele alınacaktır. Ardından Sultan III. Murad dönemine kadar sunulan hediyein ne olduğuyla ilgili bilgi veren pîşkeş arzları son olarak da Sultan III. Murad döneminde detaylı bilgi sahibi olabildiğimiz pîşkeş arzları üzerinde durulacaktır. Böylece hediye olarak sunulan nesnelere ile Sultan III. Murad döneminde hediyelerin tercih edilme sebeplerinin bir arada görülebileceğini düşünüyoruz.

Kullanılacak erken tarihli örnek Âşıkpaşazâde'nin bir Türk beyinin hediye sunumuna dair anlatımıdır. Germiyanoglu Beyi atlardan ve hilat yerine giyilen ak bezlerden oluşan hediyelerini elçi olarak gönderdiği İshak Faki aracılığıyla pîşkeş olarak Sultan I. Murad'a sunar. Okuyucunun sunulan hediyein değeriyle ilgili bir şüpheye düşmemesi için bunların hediye olarak seçilmesinin gerekçesi açıklanır: “*Ol zamanda altun gümüş az-ıdı*”.⁷³ Böylece hediyelerin sunuldukları dönemde mütevazı olmadıklarını, kendi döneminde değerli olduklarını vurgular. Mezkûr eserde pîşkeşe dair bir başka kayıt, Sultan I. Murad'ın şehzadesi Bayezid'in 1381 yılındaki düğününe dairdir. Düğünü anlatırken pîşkeş sunumlarını aktarır. Fakat düğünde pîşkeşleri öne çıkan bir kişi vardır: Evrenez Gazi.

Sunulan diğer pîşkeşlerle ilgili detaylı bir bilgi verilmezken Evrenez Gazi'nin hediyeleri ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Toplamda 200 köle sunan Evrenez Gazi'nin hediyeleri bu kadarla sınırlı değildi. On oğlanın elinde yer alan on gümüş tepsinin içinde filori⁷⁴, bir diğer on oğlanın elinde bulunan on altın tepsinin içinde istevart yer alır. Geriye kalan seksen oğlanın elinde ise, maşrapa ve ibrikler vardır. Sultan I. Murad, elçilerin hayran kaldıkları hediyelerin hiçbirini kendine ayırmamış davetlilere ve fukaraya dağıtmıştı ki

⁷³ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 78.

⁷⁴ Florasan'da basılan ve bir yüzünde zambak motifi bulunan filori Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlı'da en çok kullanılan altın para olmuştur. Bkz. Halil İnalcık, “Filori”, *TDVİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 106-107.

⁷⁵ bu padişah için bir güç gösterisiydi. Zira elçilerin gıpta ettiği kıymetli hediyelerin tümünü dağıtması davetlilere hem padişahın cömertliğini hem de devletin mali durumunun iyi olduğunu gösteriyordu.

Altın ve gümüşün hediye olarak listelerde yer almaya başladığı bu düğünde Âşıkpaşazâde, hediye arzında bir protokolün olduğundan bahseder. Buna göre, ilkin beyliklerin beyleri sonrasında elçiler hediyelerini sunmuştu. Elçiler arasındaki en ayrıcalıklı konum Mısır elçisine verilmişti. Elçilerin de hediyelerini arz etmesinden sonra sancakbeyleri konumlarına göre pîşkeşlerini arz etmişlerdi. ⁷⁶ Âşıkpaşazâde'nin detaylı anlatımı pîşkeş arzının daha o dönemde teamül haline geldiğini ve kullar için bir yükümlülük olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hadîdî'nin eserinde ise, Fatih Sultan Mehmed'in henüz bir şehzadeyken gerçekleştirilen düğün anlatımında verilir. Yıldırım Beyazıd'ın düğününde olduğu gibi Şehzade Mehmed'in düğününde de deve ve at, cariyeye ve gulam hediye olarak sunulur. Yıldırım Bayezid'in düğününde sunulan hediyelerden farklı olarak kıymetli kumaşlar pîşkeş olarak arz edilmişti. ⁷⁷

Sultan II. Mehmed döneminde Semendire tekfurunun hisarın kilidini verirken cariyeler ve gulamların da yer aldığı çeşitli armağanlardan oluşan pîşkeşini elçisi aracılığıyla sunduğu kaydedilir. Ayrıca Hadîdî, gulamların ve cariyelerin ellerinin boş olmadığını gümüş ve altın sürahi tuttuklarını aktarırken kumaşa kimsenin önem vermediğini ekler. ⁷⁸

Fatih Sultan Mehmed dönemine gelindiğinde kölelerin, kıymetli madenlerin, değerli kumaşların ve hayvanların pîşkeş olarak sunulan armağanlar olduğunu görüyoruz. Fatih'in halefi olan padişahların döneminde de genel olarak bunlar pîşkeş olarak arz edilir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren pîşkeş listelerinin en kıymetlileri olarak yer alan yazmalar tespit edilebildiği kadarıyla Kanuni döneminden itibaren sunulur. ⁷⁹ Çalışmanın bundan sonrasında sunulan pîşkeşlerle ilgili daha detaylı bilgi

⁷⁵ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 79-80.

⁷⁶ *ibid.*

⁷⁷ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 223-226. Eserde düğünün tarihiyle ilgili bir bilgi yer almaz.

⁷⁸ Hadîdî, *a.g.e.*, s.230-231. Bizanslı bir tarihçi olan Chalkokondyles ise, Semendire'nin fethi hakkında Hadîdî'den tamamen farklı bir açıklama yapar. Sırpların Sofya'da bulunan II. Mehmed'e bir heyet aracılığıyla Semendire'nin anahtarlarını verdiklerini söyler. Bkz. AleksandarFotic-MachielKiel, "Semendire", *TDVİA*, XXXVI, s.467-468.

⁷⁹ Kanuni Sultan Süleyman'a hediyelerini sunan Elkas Mirza'nın pîşkeşleri arasında yazmalar da yer alır. Esin Atıl, *Süleymanname (The IllustratedHistory of Suleyman the Magnificent)*, National Gallery of Art,

sahibi olunabildiğinden Sultan III. Murad döneminde pîşkeş olarak sunulan hediyeler ele alınacaktır.

Sultan III. Murad döneminde takdim edilen pîşkeşlerle ilgili en detaylı bilgiye sahip olabildiğimiz etkinliklerden biri 1582 yılında tertip edilen sûr-ı hümâyündür. Osmanlı hanedanı tarafından düzenlenen en gösterişli şenliklerden biri olan 1582 tarihli şenlikte sunulan hediyeler kayıt altına alındı. Bu kayıtların yer aldığı müstakil defterler Başkanlık Osmanlı Arşivinde yer almaktadır.⁸⁰ Arşivde hediyelerle ilgili dört defter bulunmaktadır. TS.MA. D. 7856, TS.MA. D. 5649 numaralı iki defter Osmanlı yönetici eliti ve diğer mansıp sahiplerinden gelen hediyelerin cinsi ve miktarı hakkındadır. Bir diğeri olan TS.MA. D. 10022 numaralı defter şenliğe gelen esnaf grupları tarafından sunulan hediyeler hakkındadır. Sonuncusu ve en detaylısı Osmanlı yönetici eliti ve yabancı devlet yöneticilerinin elçileri tarafından sunulan hediyelerin kaydedildiği TS.MA. D. 9614 defterdir. Bu defterde sunulan hediyelerden pîşkeş olarak bahsedilir.

Ayrıca söz konusu şenliğin nazım ve nesir şeklinde kaleme alınmasıyla *sûrnâme* adı verilen yeni bir edebi tür ortaya çıkar.⁸¹ Gelibolulu Mustafâ Âlî, nazım şeklinde kaleme aldığı *Câmi'ü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr* adlı sûrnâmesinde Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü detaylı bir şekilde anlatır. İntizamî de aynı sünnet düğününü *Sûrnâme-i Hümâyûn* adlı eserinde nesir şeklinde anlatır. Yeni bir tür olan bu eserlerde sunulan hediyelerin kaydı mevcuttur. Hem arşiv belgelerinde hem de farklı müellifler tarafından kaleme alınan eserlerde şenlikte sunulan pîşkeşlerin ayrıntılı bir şekilde kaydının tutulması söz konusu dönemin hediye kültürünü inceleme olanağı vermesi açısından önemlidir. Burada özellikle Sinan Paşa'nın şenlikte sunduğu hediyeler üzerinde

---

Washington 1986, s. 198-199; Lutfi Paşa, *a.g.e.*, s. 304-305; Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in oğlu olan Elkas Mirza, babasının ölümünden sonra tahta çıkan kardeşi Şah Tahmasb'ın hükümranlığını kabul etmeyerek isyan etmiş ve 1547 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Elkas Mirza", *TDVİA*, XI, İstanbul 1995, s. 55. Ayrıca Süleymannâme bir doktora tezi olarak da çalışılmıştır. Bkz. Ahmet Faruk Çelik, *Fetullah Arifi Çelebi'nin "Şahname-i Al-i Osman"ından SÜLEYMANNÂME*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

⁸⁰ İran şahından ve Özbek Hanından gönderilen hediyelerin kaydı bu defterlerde yer almamaktadır.

⁸¹ Sultan III. Murad döneminden itibaren bu düğünlerin anlatıldığı manzum ya da mensur şeklinde kaleme alınan *sûrnâme* olarak adlandırılan eserler için bkz. Hatice Aynur, "Surname", *TDVİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 565-567; Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999; Mehmet Arslan, "Kültür Tarihimiz Açısından Zengin Bir Kaynak: Sur-nameler", *TALİD*, V/10, İstanbul 2007, s. 221-258.

duracağız. Bununla birlikte şenlikte sunulan diğer hediyelere dair de bilgi vererek Sultan III. Murad dönemi hediye kültürünü değerlendirmeye çalışacağız.

Sûr-ı Hümayûnda sunulan pîşkeşlerin kayıtlarına bakıldığı zaman yerleşik bir hediye uygulamasının olduğu ve bazı hediyelerin miktarı üzerinde mutabakata varıldığı anlaşılıyor. Bu belirlemeyi özellikle kumaşların üzerinden takip edebilmek mümkündür. Hediyelerin miktarının belirlenmesinde sunan kişinin rütbesinin dikkate alındığını söylemek mümkündür. 9614 numaralı defterde yer alan 129 hediye kaydından 49 tanesi mîrlivâların hediyelerine aittir. 49 kayıttan biri hariç diğer mîrlivâların hediye listelerinde yer alan kumaşların miktarı 5 kitadır. Kumaşların miktarı aynı olsa da çeşitliliği aynı değildir. *Kemha*, *benek*, *atlas*, *seraser*, *kutni* ve *destar* mîrlivâların hediye listelerinin genelinde görülen kumaşlardandır. En pahalı kumaş olarak bilinen *seraser* bile mîrlivâların hediye listelerinde yer alırken *çatma* kumaşa yalnızca üç mîrlivânın hediyeleri arasında rastlanır.⁸² Mîrlivâların sunduğu pîşkeşler içerisinde miktarının belirlendiğini düşündüren bir başka ürün türü tepsi, maşrapa ve sürahi gibi sofraya eşyalarıdır. Üçünün de yer aldığı yalnızca iki pîşkeş arzı vardır, bunlardan biri arz edileceği zaman tercih sürahiden yanadır. Sofra eşyaları da tıpkı kumaş gibi 5 kita olarak sunulur. Mîrlivâların hediyeleri arasında karşımıza çıkanlardan biri de kölelerdir. Hadım ya da dilsizlerse bu durum özellikle belirtilmiştir.⁸³ Fakat mîrlivâlar tarafından sıkça sunulan hediyelerden değildir, yalnızca 10 mirliva tarafından sunulur.⁸⁴ Pîşkeşi

⁸² BOA, TSMA. d.9614 v. 3a,5b,6a. Padişah tarafından ihsan edilen hilatlarda da kullanılan *seraser*ler altın veya gümüş tellerle işlenirdi. Gümüş ve altın işleme yalnızca bu kumaşa has olmayıp Osmanlı ipekli kumaşlarından olan *çatma* ve *kemhada* da kullanılsa da en değerli kumaşın *seraser* olduğu anlaşılıyor. İncelik, üç Osmanlı ipekli kumaşı olan *seraser*, *kemha* ve *çatman*ın arasındaki farkın dokumaları olduğunu belirtir. Öte yandan bu kumaşlar aracılığıyla altın ve gümüş madeninin yurtdışına çıkarılmamasına önem verildiği hattâ bu madenlerin rezervini korumak için 1575 yılında olduğu gibi dokumalarında altın kullanımının yasaklandığı görülüyor. Atasoy, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumuna paralel olarak zamanla bu kumaşlardaki altın ve gümüşün daha seyrek bir şekilde dokunduğunu bir süre sonra ise altının yerini tamamen altın renkli ipeğe bıraktığını kaydeder. Tahsin Öz, 16. yüzyılda *seraser*in beş çeşidi olduğunu tespit eder. *Seraser* pahalı bir kumaş olsa da alıcısının bütçesine göre farklı seçenekler sunması mîrlivâlar için de erişilebilir olmasını sağlamış olmalıdır. *Kemha* ve *Atlas* kumaşın Avrupa menşeli olanları defterde *Kemha-i Firengi*, *Atlas-ı Firengi* şeklinde kaydedilmiştir. Giyimden at koşum takımlarında kullanımına kadar pek çok farklı alanda kullanılan kumaşlar hakkında daha detaylı bilgiler için Bkz. Nurhan Atasoy, "Osmanlı İpekli Kumaşları", *Osmanlı Uygarlığı*, II, ed. Halil İncelik-Günsel Renda, Ankara 2002, s. 760-787; Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, I, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 1946, s. 62-63; Halil İncelik, *Türkiye Tekstil Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 246-251; Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 158-159.

⁸³ TSMA.d. 9614 v. 3a,5b,6a,6b,7b.

⁸⁴ TSMA.d. 9614 v. 3a, 5b, 7b.

arz eden mîrlivânın hediyelerine göre gulam, sürahi ya da seraser ile başlayan ve genellikle yedi kalemden oluşan mîrlivâların hediye listeleri bu şekildedir.

Defterde mîr-i mîrânların pîşkeşlerinin kaydı da yer alır. Mîr-i mîrânlara ait 18 tane pîşkeş kaydı tespit edebildik. Bunlardan dört tanesi önceden mîr-i mîrânlık görevinde bulunanlara aittir. Mîr-i mîrânların armağan listelerine bakıldığında kumaş miktarlarının 5 kütadan 9 kütaya çıktığı görülüyor.⁸⁵ Yine mîr-i mîrânların hediye olarak sunduğu kumaşların da aynı miktarda olmakla birlikte çeşitliliğinin farklı olduğu görülüyor.⁸⁶ Bosna mîr-i mîrânı Ferhad Paşa'nın sunduğu kumaşlar *seraser*, *çatma*, *benek* ve beş farklı renkte *atlastan* oluşur. Anadolu mîr-i mîrânı Cafer Paşa'nın hediye listesinde Ferhad Paşa'dan farklı olarak *benek* kumaşın farklı bir türü, *kemha*, *muhattam* ve *kutni-i bağdadi* de yer alır. Karaman mîr-i mîrânı Mehmed Paşa'nın sunduğu kumaşlar Cafer Paşa'nın hediye ettiği kumaşlarla hemen hemen aynı olmakla birlikte bazı kumaşların renkleri farklıdır. Ayrıca tıpkı Şam Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın hediye listesinde yer alan *Şam dibası* gibi bölgede üretilen kumaşlar da hediye listesinde yerini almaktaydı.⁸⁷ Bir kumaşın farklı renkleri ya da türleri sunulacaksa her birinden 9 küt olacak şekilde ayarlandığı görülüyor. Sürahi, maşrapa ve tepsi yine 9 küt olarak sunulmuştur. Mîrlivâların hediye listelerinden farklı olarak genel bir tercih olmasa da ibrik ve leğen mîr-i mîrânların hediyeleri arasında yer alır. Sunuldukları zaman hediye listelerinin en başına kaydedilen kitaplar bazı mîr-i mîrânların hediye listelerinde kendine yer bulur. Fakat bir çeşitlilikten söz edilemez yalnızca Kur'an-ı Kerim armağan olarak sunulur. Hayvanlar da mîr-i mîrânların hediyelerindedir. Özellikle atlar ve atlara ait koşum takımları hem padişaha hem de şehzadeye sunulan armağanlar arasındadır. Yalnızca

⁸⁵ Osmanlı devleti taşra teşkilatında en büyük idari yapı *eyalet*, *beylerbeylik* veyahut *vilayet* olarak adlandırılıyordu. Bu idari yapıların en yüksek idari yöneticilerine de *beylerbeyi*, *vali*, *mîr-i mîran* ya da *emîrû'l-ümerâ* deniyordu. Daha detaylı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri (Kuruluşun 19. Yüzyıla)*, I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 167-175; Halil İnalçık, "Eyalet", *TDVİA*, XI, İstanbul 1995, s. 548-550; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s.69-74. En detaylı defter olması sebebiyle çalışmada en çok kullanılan 9614 numaralı defterde *vilayet* ve *mîr-i mîran* kelimeleri tercih edilmiştir. Eyaletleri oluşturan idari birimlere ise *sancak* deniyordu. Bu birimlerin başında bulunan yöneticilere *sancak beyi* ya da *mîr-i livâ* deniyordu. Bkz. İlhan Şahin, "Sancak", *TDVİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 97-99. 9614 numaralı defterde söz konusu idari yapı için genellikle bir tanımlama yapılmamış hediyeyi sunan kişinin "mîrlivâ-i Sultanönü" şeklinde nerenin mîrlivâsı olduğunu belirtmekle yetinilmiştir. Söz konusu defterde mîr-i mîran ve mîrlivâ kelimeleri kullanıldığı için metin içinde de bu kelimeler tercih edilmiştir. Eyalet yapılanması için ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 85-89.

⁸⁶ BOA, TSMA.d. 9614, v. 1b.

⁸⁷ BOA, TSMA.d. 9614, v. 3b.

atlar değil avcılık kuşları olan doğan ve şahin pîşkeş olarak sunulur.⁸⁸ Hemen her mîr-i mîrânın armağanları arasında yer alan *sûrahi*, *maşrapa* ve *tepsi* gibi sofraya eşyalarının yanı sıra Budin Beylerbeyi Ali Paşa'nın hediyelerinde olduğu gibi *tuzluk*, *kumkuma*, *buhurdan*, *keşkül*⁸⁹ gibi özgün eşyalar da hediye listelerinde yer alıyordu. Bunların yanı sıra kılıç, hançer gibi silahlar mîr-i mîrânların pîşkeşleri arasındadır.⁹⁰

Hediyeyi sunan kişinin bulunduğu coğrafya hediye listesini belirlemekte etkilidir. Örneğin, Mekke şerifinin hediye listesi Ka'be-i Şerîf örtüsü, anber, öd gibi oldukça özgün hediyelerden oluşuyordu.⁹¹ Osmanlı Devleti'nin şeker ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan Mısır'ın beylerbeyinin hediyeleri arasında şeker de bulunmaktaydı.⁹² Mîrlivâların pîşkeşlerine göre çeşitliliğin iyice arttığı mîr-i mîrânların pîşkeşleri arasında özellikle seraser ve çatma türünden kumaşların iç hazineye, maşrapa tepsi gibi sofraya eşyalarının dış hazineye devredildiği görülüyor.⁹³

Mîr-i mîrânların hediyelerinin ardından son olarak 1582 sûr-ı hümayûnda pîşkeşlerini arz eden vezirlerin hediyeleri üzerinde duracağız. Sultan III. Murad döneminde beş tane vezirin olduğu bilirse de hediyelerin kaydedildiği üç defterde dört vezirin pîşkeş arzı yer alır. İkinci vezir olan Osman Paşa'nın pîşkeş arzının kaydı yoktur. Defterlerde Paşa'nın pîşkeş arzının neden olmadığına dair bir açıklama yer almaz. Fakat Âlî, sûrnâmesinde Paşa'nın savaşta öldürdüğü kimselerin başlarını pîşkeş olarak sunduğunu belirtir.⁹⁴ Saray kütüphanesi için sûrnâme siparişi verilen İntizamî de Paşa'nın pîşkeş arzını şöyle aktarır: “Şirvan'ın fetih haberini verdi. Padişah'ın huzuruna kestiği Kızılbaş başlarını gösterdi. Başka hediyemiz yoksa da dedi.”⁹⁵ İntizamî'nin kaydı Âlî'nin açıklamasını teyit eder. Diğer vezirlerin hediyelerine ait kayıtlar sadrazam olan

⁸⁸ BOA,TS.MA.d. 34 numaralı filori defterinde de doğan ve şahinlerin pîşkeş olarak sunulduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Özellikle Boğdan'dan pîşkeş olarak doğan gönderildiği görülüyor. Bkz. v. 38b,42a,68a,68b,71b,143a,153b,173b vd.

⁸⁹ Yazı hokkalarına *kumkuma* denirdi. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 322; Tütsü yakmak için kullanılan eşyaya ise buhurdan denirdi. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 245; Ağaçtan ya da Hindistan cevizi kabuğundan yapılan kayık şeklindeki kaba *keşkül* denmekteydi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 251.

⁹⁰ Bu kılıçlardan birini sunan Mısır beylerbeyinin hediyesi TS.MA.d.5649 numaralı defterde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bkz. BOA, TS.MA.d. 5649, v.1a.

⁹¹ BOA,TS.MA.d. 9614, v. 2a.

⁹² BOA,TS.MA.d. 9614,v. 4b.

⁹³ BOA,TS.MA.d. 5649, v.1a,2b,2a,3b; Sofra takımlarının eşya olarak kullanımının dışında bir başka kullanımının olduğu görülüyor. Zira sofraya takımlarının yeniden dökülerek akçe olarak basılacağına dair bir kayıt bulunmaktadır. BOA,TS.MA.d.10086.

⁹⁴ İntizamî, *Sûrnâme-i Hümayûn*, haz. Nurhan Atasoy, Koç Bank Yayınları, İstanbul 1997, s. 133.

⁹⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, *Câmi'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 138-139.

Sinan Paşa'nın pîşkeşleriyle başlar. Sırasıyla üçüncü, dördüncü, beşinci vezirin armağanlarıyla devam eder. Sinan Paşa ikisi padişaha beşi şehzadeye olmak üzere toplam yedi tane yazma eser hediye eder. On ikişer kıtadan toplamda 228 kıta kumaş, biri mükemmel donanımlı 5 at, donanımlı ata ait altın süslemeli sinebend, bazubend, licam gibi at koşum malzemeleri, bir kılıç, bir murassa kase ve biri dilsiz olmak üzere altı köleyi pîşkeş olarak Padişah'a arz eder.⁹⁶

Üçüncü vezir Siyavuş Paşa (ö.1602) ikisi Padişah'a ikisi şehzadeye olmak üzere dört yazma eser, bir kılıç, biri aslan şekilli iki saat, 135 kıta kumaşı pîşkeş olarak padişaha sunar. Dördüncü Vezir Mesih Paşa'nın (ö.1592) hediye listesi yalnızca 108 kıta kumaştan oluşmaktadır. Beşinci Vezir Mehmed Paşa on ikişer kıtadan 108 kıta kumaş, iki yazma eser, bir otağ, bir hançer, bir saat ve at koşum malzemelerini pîşkeş olarak sunar. İncelenen defterde diğer hediyelerde olduğu gibi vezirlerin hediyelerinin değeri belirtilmez. Sünnet düğününü inceleyen bir eserde Sinan Paşa'nın hediyelerinin 40 bin altın, Siyavuş Paşa'nın hediyelerinin 20 bin altın Mesih Paşa'nın hediyelerinin 30 bin altın, Mehmet Paşa'nın hediyelerinin 15 bin altın kıymetinde olduğu aktarılsa da kaynak verilmez.⁹⁷ Defterler aracılığıyla hediyelerin değerinin kesin bir tespiti yapılamasa da Sinan Paşa'nın hediyelerin diğer vezirlerin armağanlarına göre oldukça çeşitlidir. Sûr-ı hümayûnda sunulan hediyelerin geneline bakıldığı zaman da armağan yelpazesinin oldukça geniş olduğu ve pek çok şeyin pîşkeş olarak arz edildiği görülür.

Hediye olarak sunulduğunda listenin en başında yer alan ve en değerli olan armağan ise kitaplardır. Yazmaların hediye listelerinde ilk sıralarda yer alması pîşkeş arzlarının tasvir edildiği minyatürlere de yansır. Minyatür kompozisyonunda öğelerin önemi padişaha yaklaştıkça artar. Minyatürlerde padişaha en yakın tasvir edilen hediyeler yazmalardır.⁹⁸ Kitapların hediye listelerindeki özel konumlarından dolayı 1582 sûr-ı hümayûnunda Sultan'ın davetine icabet ederken hediyelerini sunan konukların pîşkeşleri arasında yer alan kitaplara aşağıda oluşturulan tablo üzerinden detaylı bir şekilde bakılacaktır.

⁹⁶ BOA, TSMA.d.9614, v. 3a.

⁹⁷ BOA, TSMA.d.9614, v.4b; Hilmi Uran, *Üçüncü Sultan Mehmed'in Sünnet Düğünü*, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1942, s. 32-33; Siyavuş Paşa hakkında bkz. Mahmut Ak, "Siyavuş Paşa, Kanişli", *TDVİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 311-313; Mesih Paşa hakkında bkz. Şefaattin Deniz, "Mesih Paşa, Hadım", *TDVİA*, EK II, Ankara 2019, s. 257-258.

⁹⁸ Casale, a.g.m., s. 106.

Tablo 1. 1582 Sûr-ı Hümâyûnunda Pîşkeş Olarak Arz Edilen Kitaplar⁹⁹

Kitabın Adı	Adet	Pîşkeş Olarak Sunan
Kelâm-ı Kadîm	2	Özbek Hanı Abdullah ¹⁰⁰
Şâh u Gedâ	1	Özbek Hanı Abdullah
Kelâm-ı Kadîm	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Şehnâme-i Firdevsî	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Hulâsatü'l-Ahbâr	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Cenknâme	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Hamse-i Nizâmî	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Külliyat-ı Kirmânî	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Sultan Hüseyin Dîvânı	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
İskendernâme	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Leylâ vü Mecnûn	1	Acem Şahı Muhammed Hüdâbende
Kelâm-ı Kadîm	1	Mirza Hamza bin Hüdabende
Hamse-i Nizâmî	1	Mirza Hamza bin Hüdabende
Cönk	1	Mirza Hamza bin Hüdabende
Kelâm-ı Kadîm	1	İbrahim Han ¹⁰¹
Şehnâme-i Firdevsî	1	İbrahim Han
Mushâf-ı Şerîf	1	Acem Şahı
Kelâm-ı Kadîm	1	Şahın Annesi
Kelâm-ı Kadîm	1	Hanın Elçisi
Kelâm-ı Kadîm	2	Sadrazam Sinan Paşa

⁹⁹ Bu tablo Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Defter Arşivi Koleksiyonu'nda yer alan 9614 ve 5649 numaralı hediye defterlerinden ve Âlî'nin sûrnâmesinin ilgili kısmından faydalanılarak oluşturulmuştur. Bkz. Âlî, *Cami'ü'l...*, s.127-142. Tabloda yanına soru işareti bırakılan kelimelerin okunuşundan emin olunamamıştır.

¹⁰⁰ Resmî olarak 1583-1598 yılları arasında Özbek Hanı olan Abdullah Han hakkında bkz. Mehmet Saray, "Abdullah Han", *TDVİA*, I, İstanbul 1988, s. 104.

¹⁰¹ Pîşkeş arzını aktaran Âlî, İbrahim Han'ın kim olduğuyla ilgili detaylı bilgi vermez. Söz konusu kimsenin II. Selim'in kızı olan İsmihan Sultan ile Sokullu Mehmed Paşa'nın oğulları olan İbrahim Paşa olması muhtemeldir. Paşa'ya dedesi Sultan II. Selim tarafından İbrahim Han ismi verilse de döneminin kaynaklarında bu şekilde anılmamış, döneminden sonraki kaynaklarda İbrahim Han olarak zikredilmiştir. İbrahim Paşa'nın soyundan gelen ve İbrahim Hanzâdeler olarak adlandırılan ailesi 1703'te Osmanlı hanedanına alternatif olarak gündeme geldi. Bkz. Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 56-58.

Murakka'	1	Sadrazam Sinan Paşa
Silsiletü'z-zeheb	1	Sadrazam Sinan Paşa
Dîvân-ı Hafız-ı Şirazî	1	Sadrazam Sinan Paşa
Hamse-i Nizâmî	1	Sadrazam Sinan Paşa
Bostan ve Gülistan	1	Sadrazam Sinan Paşa
Kelâm-ı Kadîm	2	Siyavuş Paşa
Şehnâme-i Firdevsî	2	Siyavuş Paşa
Hamse-i Nizâmî	1	Mehmed Paşa
Dîvân-ı Figanî	1	Mehmed Paşa
Kelâm-ı Kadîm	2	Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa
Kelâm-ı Kadîm	1	Rumeli Kazaskeri İvaz Efendi
Tefsîr-i Kadî¹⁰²	1	Rumeli Kazaskeri İvaz Efendi
Hamse-i Nizâmî	1	Rumeli Kazaskeri İvaz Efendi
Kelâm-ı Kadîm	2	Anadolu Kazaskeri Zekeriya Efendi
Kitâb-ı Hidâye¹⁰³	1	Anadolu Kazaskeri Zekeriya Efendi
Kelâm-ı Kadîm	1	Eski vezir Mehmed Paşa
Kelâm-ı Kadîm	1	Yeniçeri Ağası Ferhad
Kelâm-ı Kadîm	2	Cezayir Beylerbeyi Ali Paşa
Kelâm-ı Kadîm	1	Mısır Beylerbeyi Hasan Paşa
Kelâm-ı Kadîm	2	Anadolu Defterdarı
Şehnâme-i Firdevsî	1	Anadolu Defterdarı
Kelâm-ı Kadîm	1	Feridun Bey?
Hamse-i Nizâmî	1	Feridun Bey?
Dîvân	2	Feridun Bey?
Kitâb-ı Sihha	1	Mısır Kadısı Mevlana Alaaddin
Kelâm-ı Kadîm	1	İstanbul Kadısı Mevlana Mehmed Çelebi

¹⁰² Bu eser Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevil* adlı eseri olmalıdır. Beyzâvî'nin bu eseri medreselerde tefsir derslerinde okutulan kitaplardan biriydi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 28,33. Ayrıca Beyzâvî hakkında bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 100-103.

¹⁰³ Şeyhülislâm Burhanüddin b. Ebû Bekr Merginanî tarafından telif edilen *Hidâye* adlı eser Osmanlı medreselerinde Hanefî fıkhi derslerinde okutulurdu. Bkz. Uzunçarşılı, *İlmîye...*, s. 34.

Kitâb-ı Mesnevî	1	İstanbul Kadısı Mevlana Mehmed
Muhitü'l-Radavi?	1	Galata Kadısı Şemseddin Efendi
Tefsir-i Kadı	1	Galata Kadısı Şemseddin Efendi
Mushâf-ı Şerîf	1	Mekke Kadısı
Kitâb-ı Gülistân	1	Bağdat Kadısı Mevlana Muslihiddin Efendi
Kelâm-ı Kadîm	1	Şam Kadısı Mevlana Ahmed
Hamse-i Nizâmî	1	Şam Kadısı Mevlana Ahmed
Kelâm-ı Kadîm	1	Selanik Kadısı Mevlana Abdurrahim
Kelâm-ı Kadîm	1	Edirne Kadısı Mevlana Abdullah Efendi
Mâhzenü'l-Esrâr	1	Edirne Kadısı Mevlana Abdullah Efendi
Kelâm-ı Kadîm	2	Tatar Hanı
Mushâf-ı Şerîf	1	Hoca Sâdeddin Efendi
Tefsîr-i Kadı	1	Hoca Sâdeddin Efendi
Kitâb-ı Sihha	1	Hoca Sâdeddin Efendi
Mushâf-ı Şerîf	1	Müftülükten emekli Çivizâde Efendi
Tefsir	2	Müftülükten emekli Çivizâde Efendi
Haşîye-i Suyutî	1	Müftülükten emekli Çivizâde Efendi

Hediye olarak en fazla sunulan kitap otuz dört adetle Mushâf-ı şerîf, kelâm-ı kadîm gibi farklı isimlerle kaydedilen Kur'an-ı Kerim'dir. Onu yedi adet sunulan *Hamse-i Nizâmî* ve beş adet sunulan *Şehnâme* takip eder. Osmanlı koleksiyonerleri tarafından en çok aranan kitaplardan biri olan *Şehnâme* arşiv kayıtlarına göre Kur'an-ı Kerim nüshalarından sonra en çok kopyası olan ikinci kitaptı.¹⁰⁴ Kınalızade Ali tarafından padişaha “şecaat ve şehamet” kazandırıp yol gösterici olacak kitaplardan en iyisinin Firdevsi'nin *Şehnâme*'si olduğunun belirtilmesi *Şehnâme*ye edebi zevkle okunabilecek bir eserden çok daha fazla önem atfedildiğinin göstergesidir. Osmanlı yönetici sınıfı ve Safevi elçilerinin en değerli hediyelerinden biri olan *Şehnâme* Osmanlı halkının da en çok sevdiği ve bildiği eserlerden biridir.¹⁰⁵ Beş adet sunulan Nizâmî'nin *Hamse-i*

¹⁰⁴ Lale Uluç, “The Shahnama of Firdausi in the Lands of Rum”, *Shahnama Studies*, II, ed. Charles Melville- Gabrielle van den Berg, Brill, Leiden-Boston 2012, s. 161-162.

¹⁰⁵ Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 88-89.

Nizâmî'si, Mâhzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şirin, Leyla vü Mecnun, İskendernâme ve Heft Peyker(Behramnâme) isimli beş mesnevisinden meydana geliyordu. İlk sadece Nizâmî'nin beş mesnevisinden teşekkül eden eseri için kullanılan "hamse" tabiri, eseri örnek alarak kaleme alınan eserlerin sayısının artmasıyla bu tür eserler için de kullanılmıştır. Türk Edebiyatı'nda da yoğun bir ilgi gören hamsenin en çok istinsah edilen ya da ilavelerle yarı telif haline getirilen mesnevisi *Leyla vü Mecnun*'du.¹⁰⁶ Bu mesneviyi Türkçe olarak en güzel anlattığı kabul edilen Fuzûlî'nin *Leyla ve Mecnun* adlı eseri¹⁰⁷ sûr-ı hümayûnda hediye olarak sunulan bir kitap olarak karşımıza çıkar. *Şehnâme* gibi *Leyla ve Mecnun* da sadece saray çevresinde değil özellikle 17. yüzyıldan itibaren halk arasında yayılan ve meclislerde ahlak kitabı gibi okunan bir eser olmuştur.¹⁰⁸ *Şâh ü Gedâ* isimli Fuzûlî'nin bir başka eseri de sûr-ı hümayûnda hediye olarak sunulmuştur. Bu eser Fuzûlî'ye atfedilse de günümüze ulaşamadığından eserle ilgili bir bilgi verilememektedir.¹⁰⁹

Hediye olarak sunulan bir diğer kitap Şeyh Sa'dî'nin manzum ve mensur eserlerinin bir araya getirilmesiyle oluşan külliyyatıdır.¹¹⁰ İran sahasında üretilip pîşkeş olarak arz edilen kitaplardan bir diğeri ise, Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Dîvânı*'dır. Sa'dî gibi gazelleriyle ünlenen Hafız'ın divan şiirine etkisi olmuş hattâ divan şiirindeki İran etkisi çok defa Hafız'ın tesirine bağlanmıştır.¹¹¹ Şeyh Sa'dî ve Hâfız-ı Şîrâzî arasında bir köprü işlevi gördüğü kabul edilen ve özellikle gazel alanında büyük bir başarı gösteren Hacu-yı Kirmani'nin¹¹² eserlerinin tümünü ihtiva eden külliyyatı da sunulan hediyeler arasındadır.

Tabloda fark edileceği üzere Kur'an-ı Kerim dışında hediye olarak sunulan kitapların arasında Osmanlı coğrafyasında üretilen kitaplardan yalnızca Figânî ve Fuzûlî'nin eserleri karşımıza çıkar. Diğerlerinin neredeyse hepsi İran sahasında üretilen Fars edebiyatının klasik eserleridir. Hediye olarak sunulan kitapların arasında Kur'an-ı Kerim nüshalarının çoğunlukta olması beklenmedik bir durum değildir. Fakat Kur'an-ı

¹⁰⁶ Tahsin Yazıcı- Cemal Kurnaz, "Hamse", *TDVİA*, XV, İstanbul 1997, s. 499.

¹⁰⁷ İskender Pala, "Leyla vü Mecnun", *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 162.

¹⁰⁸ Pala, a.g.m., s. 163.

¹⁰⁹ İsmail Ünver, "Fuzuli'nin İki Mesnevisinde Nizami Etkisi", *Türkoloji Dergisi*, 9, 1991, s. 19.

¹¹⁰ Gazel türünü mükemmelliğe ulaştırmasıyla bilinen eserlerinde yaygın olarak kullanımda olan kelimeleri kullanmasının etkisiyle akıcı ve sade bir dile sahip olan Sadî-i Şîrâzî yaşadığı dönemde büyük bir şöhret kazanmıştır. Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", *TDVİA*, XXXV, s. 406.

¹¹¹ Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *TDVİA*, XV, s. 106-107.

¹¹² A. Naci Tokmak, "Hacu-yı Kirmani", *TDVİA*, XIV, s. 521.

Resim 1 1582 tarihli sur-ı hümayunda Sadrazam Sinan Paşa'nın hediye ettiği düşünülen Hamse'nin Şiraz usulünde yapılan dış ve iç kapağı. (Lale Uluç, "Vezir-i Azam Sinan Paşa'dan Gelen Kitabdır sene 999", *Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat*, ed. Zeynep Yasa Yaman- Serpil Bağcı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 231.)

Kerim nüshalarının haricindeki kitapların çoğunluğunun İran sahasında üretilen eserler olması dikkate değerdir. Bunda Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı sonrasında İran sahasında üretilen kitapların Osmanlı coğrafyasına akışının rolünü göz ardı edemeyiz.¹¹³ Osmanlı coğrafyasına giren yazmaların sayısı İran'a seferlerin düzenlendiği Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566) ve Sultan III. Murad dönemi (1574-1595) sırasında diğer dönemlere nazaran daha fazla olmuştur.¹¹⁴ Sûr-ı hümayûn vesilesiyle sunulan hediyeler arasında da İran sahasında üretilen

kitapların çoğunlukta olması bu durumun bir göstergesi gibidir. İki devlet arasındaki mezkûr savaşlar kültürel etkileşime de ivme kazandırmıştır. Farsça eserlerin bu tarihlerde diğer dönemlerden öne çıkacak kadar yoğun bir akışının olması eserler arasından bazı yazmaları öne çıkarmış olmalıdır. Nitekim yukarıdaki resimde bir örneği bulunan deri üzerine altın işlenerek ciltlenen Şiraz yazmaları 16. yüzyılda bir statü göstergesi haline gelecek kadar kıymetli eserlerdir.¹¹⁵ Bürokratlar arasında bir statü nişanesi olan mezkûr yazmalar saray için de kıymetlidir. Çeşitli vesilelerle 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ne katılan iki yüze yakın Farsça eserin yüz tanesi Şiraz yazmasıdır.¹¹⁶ Osmanlı coğrafyasındaki Farsça eserlere olan ilgi 16. yüzyıla ait

¹¹³ Uluç, "The Shahnama", s. 177.

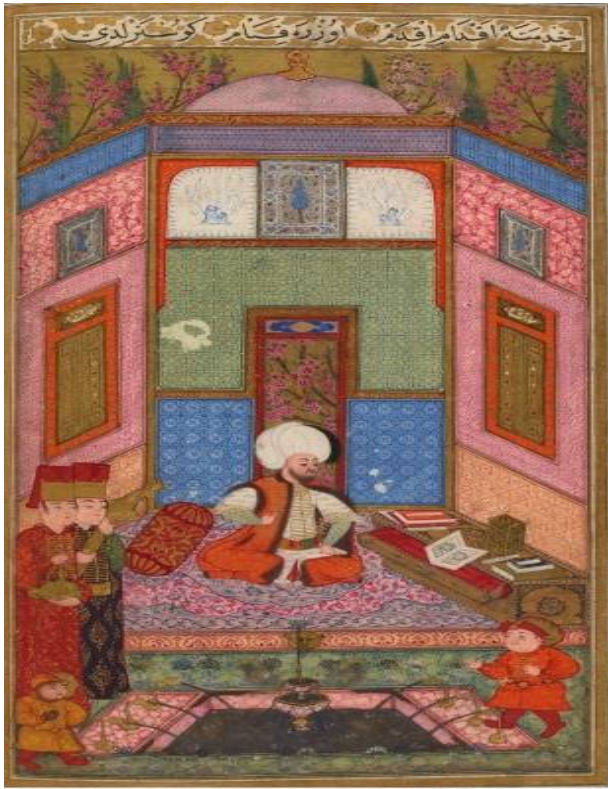
¹¹⁴ Lale Uluç, "Ottoman Book Collectors and Illustrated Sixteenth Century Shiraz Manuscripts", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée: Livres et lecture dans le monde ottoman*[REMMM], 87/88, 1999, s. 101.

¹¹⁵ Hedda Reindl-Kiel, "Osmanlı Yöneticileri, Lüks Tüketimi ve Hediyeleşme", *İsam Konuşmaları*, haz. Seyfi Kenan, s. 146.

¹¹⁶ Lale Uluç, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar, XVI. yüzyıl Şiraz El Yazmaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 474.

olan çeşitli muhallefât kayıtlarından da anlaşılabilir. Mezkûr kayıtlarda Farsça yazmaların yanına mim işareti konularak saray kütüphanesi için ayrılmasından yola çıkarak bu eserlerin saray için kıymetli eşyalar olduğu söylenebilir.

Farsça eserler listede yer alan kitapların üçte birini oluşturmaktadır¹¹⁷ Muhallefât kayıtlarında Farsça yazmaların saray kütüphanesi için ayrılması ve hattâ listedeki kitapların üçte birini oluşturacak kadar ciddi bir oranı teşkil etmesi sarayın söz konusu eserlere gösterdiği ilgiyi görünür kılar. Padişahın da Farsça yazmalara ilgisinin olduğu

açıktır. Zira Sultan III. Murad için satın alınan kitaplar arasında *Şehnâme* ve *Hamse-i Nizâmî* yer alır.¹¹⁸ Ayrıca 1003(1594/1595) tarihli bir başka kayıta göre Saray Kütüphanesi'ne alınan kitaplardan 1650 akçe değeriyle en kıymetli olan *Hamse-i Nizâmî*'dir.¹¹⁹

Sonuç olarak Osmanlı coğrafyasında Farsça eserlere yoğun bir ilginin olduğu anlaşılıyor. Hattâ belki de bu ilginin bir sonucu olarak Şiraz'da istinsah edilen yazmalar öne çıkmış

Resim 2 III. Murad kendisine sunulan yazmayı incelerken görülmektedir.(Seyyid Muhammed b.

Emin Emir Hasan el-Saudî, *Metalü's-Saadet ve Yenabiü's-Siyadet*,1582, 7b)

ve 16. yüzyılda bu eserler bir statü göstergesi haline gelmiştir. Mezkûr yazmaların statü nesnelere olmaları ve III. Murad'ın bu eserlere ilgisi yazmaların Sultan'a olan sadakatin göstergesi olarak sunulabilecek eşsiz hediyeler olarak düşünülmelerini sağlamış olmalıdır.

Bunların yanında kitapların hediye olarak seçilmesinde Sultan III. Murad'ın kitaplara olan ilgisi etkili olmalıdır. Nitekim minyatürlerinde de zaman zaman kitapla tasvir

¹¹⁷ Lale Uluç , “Ottoman Book Collectors”, s. 86- 90.

¹¹⁸ BOA, TS.MA.d. 34 v. 36a.

¹¹⁹ BOA, TS.MA.e. / 733-47.

edilen Padişah'ın okumayı çok sevdiği biliniyor.¹²⁰ Sultan Murad'ın hekimi olan Domenico, hatıralarında Padişah'ın kitap okuma alışkanlığından bahseder. Padişah sabahları düzenli olarak bir saat okuma yapar. Kimi zamanda öğleden sonraları bahçede okumalarını yapar. Domenico'nun kaydından Sultan'ın okumalarını yapabilmesi için odasına özel bir alan yapıldığı anlaşılıyor. Buna göre Sultan'ın odasındaki karşılıklı iki duvarda oturunca erişilebilecek pozisyonda olan cam kapaklı iki dolap vardır. Padişahın sürekli olarak okumaktan keyif aldığı resimli yazmalar bu dolaplar içerindedir. Hünkar okuma yapmak istediği zaman yazmalardan birini alarak okur.¹²¹ Yukarıdaki minyatürde Sultan III. Murad kızları Fatma ve Ayşe Sultanlar için Suûdî'ye hazırlattığı bir fal kitabı olan *Metaliü's-saadet ve yenabiü's-siyadet* adlı yazmayı incelerken tasvir edilir. Bu minyatür Domenico'nun anlatımını teyit eder. Padişah'ın iki yanında bulunan dolaplar Domenico'nun bahsettiği içi yazma dolu dolaplar olmalıdır. Öte yandan sûr-ı hümayûn'da sunulan bazı kitapların iç hazineye ayrıldığına dair kayıtlar da padişahın kitaplara verdiği önemi gözler önüne seriyor.¹²² Yine Padişah'ın iç hazinesinin harcamalarını gösteren filori defterinde birçok kitap alındığına ve kitap tercüme edildiğine dair kayıtlar bulunur.¹²³ Aynı defterde kitapların pîşkeş olarak arz edilmesinden sonra in'am verildiğine yönelik kayıtlar yazmaların Padişah nezdinde kabul gören hediyeler olduğunun ifadesi olarak kullanılabilir.¹²⁴ Örnekler bir arada değerlendirildiğinde özelde Farsça eserler genelde ise kitapların, Sultan'a sunulabilecek kadar değerli ve kabul gören hediyeler olduğunu söyleyebiliriz.

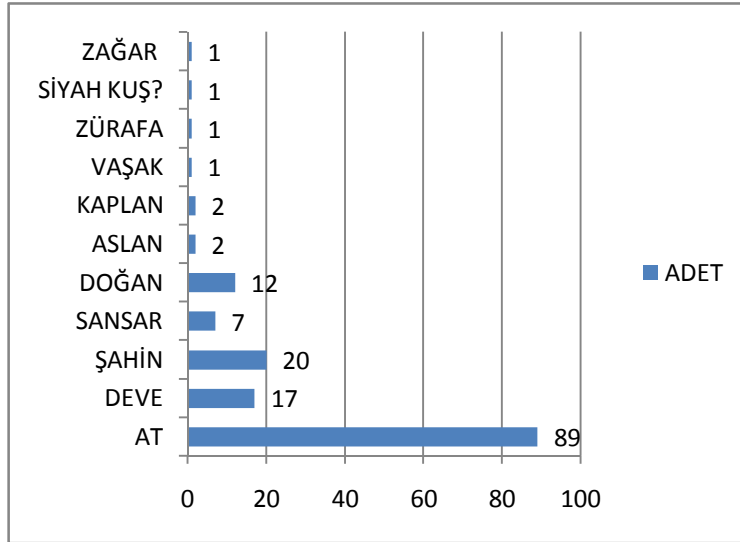
¹²⁰ Sultan III. Murad döneminde hazırlanan *Kıyâfet el-insaniye fi şemâil el-Osmâniye* adlı eserde Osmanlı padişahlarının portreleri tasvir edilir. On ikinci ve son padişah olan Sultan III. Murad yazmada elinde bir kitapla tasvir edilir. 61b. Sultan III. Murad'ın portreleri hakkında bkz. Tülay Reyhanlı, "The Portraits of Murat III", *Erdem*, III/8, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1987, s. 453-468.

¹²¹ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, çev. Esmâ Selçuk Demir, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 71-72,84-86; Padişahın kitap sevgisi hakkında bir başka kayıt için bkz. Hans Jacob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi*, çev. Selma Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s.117. Uzak ülkelere giderek dinleri, gelenekleri hakkında bilgi edinmek isteyen Breüning Doğu ülkelerine seyahat etmiş kimselerle yaptığı konuşmalar sonucu bu isteğini hayata geçirmiştir. Seyahat edeceği ülkenin en önemli yerinin başkenti olduğunu düşündüğünden Osmanlı topraklarına yaptığı seyahatinde de rota olarak İstanbul'u belirlemiştir.

¹²² BOA,TS.MA.d. 5649, v. 2a; Ayrıca *Metaliü's-saadet ve yenabiü's-siyadet* hakkında bkz. Serpil Bağcı-Filiz Çağman vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.190-191.

¹²³ BOA, TS.MA.d. 34, v. 36a, 49a, 104b.

¹²⁴ BOA, TS.MA.d.34, v. 66b, 68a.

Tablo 2 1582 tarihli şenlikte hediye verilen hayvanlar(TSMA.d.9614 numaralı defterdeki verilerle hazırlanmıştır.)

Kitaplar, sofra takımları ve kumaşlardan başka hediyeler arasında yer alan bir başka unsur hayvanlardı. Hediye olarak hayvanların temini masraflı olmalıdır. Yalnızca on yedi kişilik küçük bir grup hediye olarak hayvanları tercih eder. Bunların ekseriyeti beylerbeyi ya da vezirdir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi hediye edilen hayvanların çoğunu binek hayvanlar oluşturuyordu. Atlar, Osmanlı toplumundaki bireylerin statü göstergelerindendi. Bu sebeple atların koşum takımlarının donanımı Osmanlı yönetici elitinin konumlarını da doğrudan yansıtırdı.¹²⁵ Sûr-ı hümâyunda atlar Padişaha pîşkeş çekilirken en azından birinin mükemmel şekilde donatılmaya çalışıldığı koşum takımıyla beraber sunulduğu görülür. Atlardan sonra pîşkeş olarak en çok sunulan hayvanlar avcılıkta kullanılan doğan ve şahindi.¹²⁶ Aslan, kaplan, vaşak gibi vahşi hayvanlar da padişaha hediye olarak sunuldu. Egzotik bir hayvan olan zürafa da hediye listesinde yerini alır. Vahşi hayvanların payitahttaki yerinin daimi olduğu anlaşılıyor. Nitekim At Meydan'ında yer alan Aslanhane'de vahşi hayvanların tutulduğu seyyahlar tarafından pek çok kez dile getirilir. Aslanların bakımlarıyla özel olarak ilgilenen

¹²⁵ Pakalın, *a.g.e.*, III, 75; Emine Dinceç de has ahur defterleri aracılığıyla tespit ettiği at takımlarından hareketle atın donanımının Osmanlı toplumunda statüyü gösteren araçlardan biri olduğunu belirtir. Bkz. Emine Dinceç, "18. Yüzyılın ikinci yarısında Saray Atlarının Binit Takımları", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2011, s. 1-20.

¹²⁶ TSMA. d. 34 numaralı filori defterinde de doğan ve şahinlerin pîşkeş olarak sunulduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Özellikle Boğdan'dan pîşkeş olarak doğan gönderildiği görülüyor. Bkz. v. 38b,42a,68a,68b,71b,143a,153b,173b vd. Bu kuşların bakımıyla özel olarak ilgilenen "Doğancı" ve "Şahincibaşı" denen görevliler de bulunmaktaydı. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 487-489; Abdülkadir Özcan, "Şahincibaşı", *TDVİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 277-278.

görevliler vardı. Aslanlara buldukları yerde misk kedisinden, leopar ve sırtlana kadar birçok hayvan eşlik ediyordu.¹²⁷ Hayvanların kürkleri de sunulan pîşkeşler arasındaydı. Samur, vaşak, kakım ve sincap kürkleri sunulan hayvanlardan bazılarıydı.¹²⁸ 1582 şenliğinde sunulan armağanlar genel olarak bunlardı.

Sûr-ı hümâyûn'da arz edilen hediyelerden başka pîşkeşini arz eden bir elçinin hediye listesi hakkında detaylı bir kayda sahibiz. Eserinde elçilerin pîşkeş arzlarıyla ilgili birden fazla kaydı olan Selânikî'nin tarihinde¹²⁹ elçilerin armağanlarıyla ilgili genellikle detaya girilmez. Fakat Özbek Hanı Abdullah Han'ın elçisi Ertaş Bahadır'ın sunduğu pîşkeşler bir istisnadır. Buna göre, "2 cilt Kur'an-ı Kerim, 1 cilt Hamse-i Nizâmî, 1 cilt Şahnâme, 2 tane samur postin tahta, 1 tane sincap postin tahta, 1 tane çilkafa postin tahta, 2 tane horasanî postin tahta" pîşkeş olarak sunulmuştu.¹³⁰ Yazma bir eser hediye olarak sunulacağı zaman ilk tercih Kur'an-ı Kerim'di. İran edebiyatının klasiklerinden olan Hamse-i Nizâmî ve Şehnâme Sultan III. Murad döneminde rağbet gören ve birden çok kez hediye edilen kitaplardandı. Sûr-ı Hümâyûn'da sunulan yazmalar arasında sayılarıyla ilk üç sırada yer alan yazmaların burada da tercih edildiğini görüyoruz. Selânikî'nin hediye edilen postların tahta olduğunu özellikle belirtmesinden henüz nihai halini almadığı anlaşılan kürk parçaları Özbek Hanı'nın hediyeleri arasındaydı. Kürkler arasında en kıymetlileri samur ve sincap kürküydü. Selânikî'nin çilkafa olarak belirttiği çalkafa ya da çilkafa da denen kürk kurdun ense tüylerinden yapılırdı.¹³¹

Mekke-i Mükerrime Şerifi'nin pîşkeşleri de detaylı bilgi verilen armağanlardandır. Şerif pîşkeşini sebepsiz yere sunmaz, Padişah'tan bir isteği vardır. 1586/1587 tarihinde Mekke-i Mükerrime Şerifi olan Şerîf Hasan, Kâbe'nin içinin ve dışının yenilenmesi gerektiğine dair mektubuyla birlikte hediyelerini İstanbul'a ulaştırmıştı.

¹²⁷ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 446-447; Lubenau, *a.g.e.*, I, 194-197.

¹²⁸ BOA, TSMA.d .9614, v. 7a, 8a, 8b.

¹²⁹ Selânikî, *a.g.e.*, I, 188,334.

¹³⁰ Selânikî, *a.g.e.*, I, 352.

¹³¹ Filiz Karaca, "Kürk", *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 568.

Tablo 3 Mekke-i Mükerrreme Şerifi Hasan Şerif'in Pîşkeşleri¹³²

Hediye	Miktar
Atlas kumaş	1000 adet
Kemha kumaş	1000 adet
Kutni kumaş	1000 adet
Bogası	1000 adet
Renkli, nakışlı mahfes	1000 adet
Destar	1000 adet
Öd ağacının sehale ve kumari kısmı	10 kantar
Çini kavanozlarda Hint meyvelerinden yapılmış reçeller	65 adet
Çini kavanozlarda tatlı içecekler	4 adet

Şerif'in hediyeleri arasında yer alan *atlas* kırmızı, sarı, mavi, yeşil gibi renklerde motifsiz bir şekilde ipekten dokunan kumaşlara denirdi.¹³³ *Kemha* da bir tür ipekli kumaştı. Atlastan farklı olarak nakışlı olan bu kumaş türünün nakışlarını altın ya da gümüş teller oluştururdu.¹³⁴ Pamuktan seyrek olarak dokunan *bogası* 16. yüzyılda astar ya da kefen olarak kullanılırdı.¹³⁵ *Kutni* hem pamuklu hem de pamuk-ipek karışımından dokunan bir kumaş türüydü.¹³⁶ *Destar* ise kavuk külah gibi çeşitli başlıkların etrafına sarılan sarığa denirdi.¹³⁷ Öd ağacının sehale kısmıyla ilgili bir bilgiye erişilemedi fakat kumarinin öd ağacının en güzel kokusuna sahip kısmı olduğu biliniyor. Armağanların arasında yer alan ve ana malzemelerinden biri şeker¹³⁸ olan reçel ve şekerli içeceklerin başlı başına bir lüks tüketim maddesidir. Ayrıca bu ürünlerin saklandığı kavanozların

¹³²Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 188.

¹³³Koçu, *a.g.e.*, s. 23.

¹³⁴Koçu, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁵Koçu, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹³⁶Koçu, *a.g.e.*, s. 166.

¹³⁷Koçu, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁸Hediyenin arz edildiği yıllardaki şeker fiyatlarına erişmek mümkün olmadı. Fakat 1575 yılındaki şeker ve bal fiyatlarına bakıldığında balın okkasının 5,6 akçeyken şekerin okkasının 35,7 akçe olması şekerin pahalılığı ve bir lüks tüketim maddesi olduğunu göstermesi açısından fikir verecektir. Bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler(1469-1998)*, Devlet İstatistik Entitüsü Matbaası, Ankara 2000, s. 108. Ayrıca 18. yüzyılda bile Osmanlı topraklarında şeker temininin kolay olmadığı görülüyor. Bkz. Suraya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018, s. 293.

bile çinili kavanozlardan seçilmesinden Mekke Şerifi'nin hediyelerini hazırlarken ihtimam gösterdiği ve her ayrıntının üzerinde durduğunu söylemek mümkündür.

Buraya kadar verilen kayıtlardan bazı hususları belirleyebiliriz. İlk olarak kuruluş döneminden itibaren pîşkeşin türlerine bakıldığında ilk sırada kölelerin geldiğini söyleyebiliriz. Onlara kumaş ve binek hayvanları eşlik eder. Zaman geçtikçe pîşkeş listelerinde yerini alan eşyaların çeşitliliği artar. Kuruluş döneminde altın ve gümüş veya bu madenlerden yapılan eşyalara az rastlanırken zamanla pîşkeş listelerinin daimi üyelerinden biri haline gelirler. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hediye listelerin ilk sırasında yazmalar yer almaya başlar. Ayrıca bu tarihlerden itibaren pîşkeş çeşitliliğinin oldukça arttığı görülür. Ek olarak pîşkeşi arz eden kimsenin yaşadığı coğrafya ile konumu ve sunulan kişinin konumu ve pîşkeş listesinin oluşumunu etkilemektedir.

Hemen belirtelim ki, metinde pîşkeşi kimlerin arz ettiğine dair sıklıkla bilgi verildiğinden burada ayrı bir bölüme gerek görülmedi. Bununla birlikte kısaca özetleyerek tekrar etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz Kuruluş döneminden itibaren Bizans tekfurlarından, Türk beyliklerinin beylerinden, elçilerden, Osmanlı yönetici elitinden ve şehzadelerden gelen hediyeler için pîşkeş ifadesi kullanılır. Bunların yanı sıra bir tımar sahibinin veyahut padişahın rüyasında sultanı evinde ağırlayan sıradan bir Osmanlı sakininin seccade hediyesi dahi pîşkeş olarak değerlendirilir. Bir diğer ifadeyle oldukça kalabalık hediye listelerinin yanında sultana armağan olarak verilen bir seccadenin bile armağan edilen kişi sebebiyle pîşkeş olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Sonraki bölümde ise, pîşkeşin değeriyle ilgili tespit edilebilen hususlar ele alınmaya çalışılacaktır.

4. BÖLÜM

PÎŞKEŞİN DEĞER VE İŞLEVİ

Pîşkeş arzları özellikle Sultan III. Murad döneminde rüşvet eleştirilerini beraberinde getirirse de bazı işlevleri yerine getirdiğinden hem sunan hem de sunulan kişiler için gerekli bir seremoniydi. Bu sebeple hem Sultan III. Murad döneminde hediye kültürünü hem de hediyein ikili ilişkilerdeki rolünü belirleyebilmek amacıyla bu bölümde pîşkeşlerin alt makamlardan üst makamlara sunulurken ifa ettiği işlevler üzerinde durmak istiyoruz. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren iyice yerleşen pîşkeş arzları 17. yüzyıldan itibaren miktarı da belirtilmeye başlanarak zorunlu bir uygulama haline gelir.¹³⁹ Nitekim Sultan IV. Mehmed 1675 yılında tertip edeceği *sûr-ı hümayûn* için devlet görevlilerine davet mektubu gönderirken mevki ve makamları ile maddi güçleri oranında padişaha hediyelerini sunmalarını böylece kulluklarının gereğini yerine getirmeleri gerektiği mesajını iletmişti.¹⁴⁰ Yine 1720 yılında III. Ahmed tarafından düzenlenecek olan *sûr-ı hümayûnda* önceki uygulamalardan farklı olarak sunulacak hediyelerin azlığı ya da çokluğu, değerli veya değersiz oluşunun tamamen hediye sunacak kimseye bırakıldığına belirtilmesi pîşkeşler için bir miktar belirlendiğinin göstergesidir.¹⁴¹

Esasen kroniklerde arz edilen pîşkeşlerin değerinin ne kadar olması gerektiği ile ilgili kesin bir çerçeve çizilmemiştir. Fakat İdris-i Bitlisî, Fatih döneminde devlet görevlilerine rütbeleri ve vazifelerinin kanundaki yerlerine göre hediyeler gönderildiğinden bahseder.¹⁴² Osmanlı kulları tarafından sunulan hediyelerin değeriyle ilgili de makamlarının ölçüt alınması olasıdır. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere sonraki yüzyıllarda böyle bir beklentinin olması bu ihtimali daha da kuvvetlendirir. Hediyein değeriyle ilgili bir sınır tayin edilemese de padişaha arz edilecek olan hediyein miktarıyla ilgili bir kayıt, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın (ö.1717) *Zübde-i*

¹³⁹ Filiz Karaca, "Pişkeş", *TDVİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 294.

¹⁴⁰ Aslı Göksel, *The Surname of Abdi as a Sample of Old Turkish Prose*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1983, s. 36; Ayrıca şenlik hakkında bir çalışma için bkz. Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

¹⁴¹ Seyyid Vehbi, *Sûrnâme*, haz. Mertol Tulum, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008, s. 474-475.

¹⁴² Bitlisî, *a.g.e.*, s. 218.

Vekâiyât adlı eserinde yer alır. Buna göre, Fransız elçisinin Padişaha sunulacak hediye miktarının ne olduğu sorusunu yöneltmesi üzerine iki büyük hükümdarın arasındaki hediyelerin, hükümdarların itibarlarına göre olduğu bu sebeple bir miktar tayin edilemeyeceği söylenerek padişahın beğenisini kazanabilecek ve kabul olunabilecek hediyelerin sunulması gerektiği belirtilir.¹⁴³

17. yüzyılda yapılan bir pîşkeş arzı da hem pîşkeşin değeriyle ilgili hem de pîşkeş arzı gerçekleşmediği zaman ne olacağı ile ilgili bilgi verir. Pîşkeş arzı kul olmanın bir gereği olduğundan hediye sunulması kulun inisiyatifinde değildi. Dolayısıyla pîşkeş arzı yapılmadığı zaman birtakım yaptırımlar uygulanıyordu. Trablus'a vali olarak atanan Mustafa Paşa'nın¹⁴⁴ (ö. 1698) rakipleri tarafından Paşa'nın nevrûziye pîşkeşi hazır olduğu halde sunmadığı ve mevcut atlarından Padişaha en layık olanları arz etmediği şeklinde söylenti çıkarılması üzerine Mustafa Paşa ve kethüdasının bütün mal varlığına el konularak Edirne'ye gönderilir.¹⁴⁵ Yine burada da sunulan hediyelerin değerinin ne kadar olması gerektiği bilgisi açık bir şekilde verilmiyor. Fakat Padişaha hediye sunacak olan kişinin en iyi durumdaki eşyasını hediye olarak sunmasının beklendiği görülür. Dolayısıyla bir kulun hediyesini arz etmesi kesin olarak kulluğunun gereğini yerine getirdiği anlamına gelmiyordu. Kulluğunun gereğini yerine getirebilmek için sunduğu hediyelerin "padişaha yaraşır" bir şekilde sunabileceği en kıymetli şeyler olması gerekirdi. Aksi takdirde bu hediye arzlarını bir yükümlülük haline getiren ve Osmanlı toplumu içerisinde ayrıcalıklı bir konum sağlayan makamını kaybederdi.

Habsburg elçisinin maiyetinde bulunan Gerlach, bulunulan makamda kalabilmek için hediye sunmanın öneminden bahseder. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde beylerbeyi makamında bulunan tüm beylerin Padişaha ve Kubbealtı vezirlerine her yıl hediyeler gönderdiğini aksi takdirde görevlerinden azledildiklerini belirtir.¹⁴⁶ Osmanlı devlet

¹⁴³ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 129. III. Ahmed döneminde birçok kez başdefterdarlığa getirilen Mehmed Paşa aynı zamanda tarihçidir. *Zübde-i Vekâiyât* adlı eserinde 1656-1704 tarihleri arasındaki olayları ele alır. Özellikle 1671 yılından itibaren yaşananları yıl yıl anlatmıştır. Atama ve görevden almaları tarihlerini de vererek aktarmıştır. Paşa, 1717 yılının Mart ayında Kavala'da idam edilir. Paşa ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 98-100.

¹⁴⁴ Burada bahsi geçen Mustafa Paşa, Sultan II. Ahmed döneminde (1691-1695) sadârette de bulunan ve azlinden sonra 1694 yılında Trablus'a ikinci kez vali olarak atanan Bozoklu Mustafa Paşadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, "Mustafa Paşa, Bozoklu", *TDVİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 343-344.

¹⁴⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i...*, s. 477.

¹⁴⁶ Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 573.

hiyerarşisindeki konumun muhafaza edilebilmesi için pîşkeşin önemli olduğu açıktır. Daha önce belirtildiği üzere yalnızca eşyalar değil bazı beldeler dahi pîşkeş olarak sunulabilirdi. Dolayısıyla pîşkeş olarak seçilen armağanların değeriyle ilgili bir üst limit yoktur. Sultan III. Murad döneminde pîşkeş olarak sunulan hediyelerin değerinin bir alt limiti de yok gibidir öyle ki Sultan III. Murad gördüğü bir vakıada misafirlikte olduğu ev sahibinin kendisine seccade hediye etmesini “*ev sahibi bir seccade pîşkeş virür*” şeklinde ifade etmişti.¹⁴⁷ Bir Bektaşî şeyhi de Sultan III. Murad’a atla birlikte bir seccadeyi pîşkeş olarak sunmuştu.¹⁴⁸

Bu sebeple arz edilen pîşkeşlerin değer aralığının çok geniş olduğu söylenebilir. Bu aralığı belirleyen unsurların ne olduğu önemlidir. Osmanlı yönetici elitinin kulluklarının gereğini yerine getirdikleri etkinliklerde makamları nispetinde hediyelerini arz etmelerinin beklendiği daha önce dile getirilmişti. Pîşkeş arzında yalnızca pîşkeşi arz edenin makamının derecesi değil aynı zamanda pîşkeşin sunulduğu kimsenin makamının derecesi de önemliydi. Bir Venedik balyosu hediye sunan kişinin sunduğu hediyeler aracılığıyla sosyal hiyerarşi piramidinin yukarısına doğru ilerlediğinden bahsederken bu hediyelerin sunulduğu kişinin makamı nispetinde olduğunu kaydeder.¹⁴⁹ Son olarak 1582 yılında düzenlenen şenlikte sunulan pîşkeşlerle ilgili tutulan defterlerdeki verilerde de görüldüğü üzere hediye listesinin şekillenmesini sunan kişinin makamı etkiler. Bununla birlikte sunulan hediyelerin miktarından bu etkinin iki taraflı olduğu ve hediye sunulduğu kişinin konumunun da belirleyici olduğu görülüyor. Mîr-i mîrânların padişah için hazırladığı hediyelerde kumaşların ve sofrâ eşyalarının miktarı 9 kıtadır. Şehzade için hazırlanan hediyelerde bu sayı genellikle 3,5 veya 7 kıtaya düşer. Gulamlar ise hediyelerin arasında ya hiç yer almaz ya da Padişaha sunulan sayının hemen hemen dörtte biri oranında sunulur. Şehzade için özenli hediyeler hazırlanır. Fakat padişahın ayrıcalıklı konumuna daima ihtimam gösterilir. Bir paşaya sunulan hediye kiyemeti padişaha sunulan hediye kiyemetinden daha fazla olamaz. Elçilik görevlilerinin anlatımlarından padişahın sadrazama ve diğer paşalara

¹⁴⁷Özgen Felek, *Kitâbü'l-Menâmât (Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 63.

¹⁴⁸ BOA, TSMA. d.34, v. 33a.

¹⁴⁹ Lucette Valensi, *Venedik ve Bab-ı Ali: Despot'un Doğuşu*, çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 64.

hediyelerin değerinin bir alt makama doğru azaldığı anlaşılıyor.¹⁵⁰ Öte yandan şenlikte sunulan hediyelerin birçok farklı defterde kaydı tutulsa da hiçbirinde değerleriyle ilgili bir bilgi verilmez. Tıpkı defterlerdeki gibi Sultan III. Murad döneminde üretilen resimli kitaplarda da pîşkeşlerin değeri genel olarak zikredilmez. Yapımı 1570'li yıllarda tamamlanan *Zâfernâme* ile birlikte hediyelerin minyatür kompozisyonundaki yeri değişerek kenardan merkeze kayar. Hediyelerin kompozisyonda merkezleşen tasvirleriyle beraber artan önemlerine ve resimlerde daha detaylı tasvir edilmelerine rağmen metinlerde hediyelerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmeyip değeri gibi niceliğine dair konularda sessiz kalınır.¹⁵¹ Hediyelerin değerleri verilmediği sürece bireysel olarak değerini tayin edebilmek oldukça zordur. Değer tespitinin en zor olduğu hediyelerden biri kitaplardır. Değer tespitini zorlaştıran ise kitapların üretim şeklidir. Osmanlı coğrafyasında 15. yüzyıldan itibaren çeşitli matbaa teşebbüsleri ve matbu eser üretimi olsa da 19. yüzyıla kadar matbu eserler fazla rağbet görmez ve yazma eserler daha çok tercih edilir.¹⁵² Kitabı telif eden müellifin eserini kaleme almasıyla ortaya çıkan yazma kimi zaman müellif kimi zaman da bir müstensih tarafından istinsah edilerek çoğaltılıyordu. Yazma eserin üretiminde eserin ciltlemesini yapan mücellit, tezhibini yapan müzehhip gibi daha birçok meslek erbabı rol alıyordu. Kâğıdın cinsi, yazmanın hattatı veya cildi gibi pek çok unsur yazma eserin pahasının belirlenmesinde ve diğer yazmalardan ayrılmasında etkili oluyordu. Dolayısıyla her bir yazmanın kıymeti kendine özgüydü. Hediyelerin biricikliği kıymetinin tespitini olanaksızlaştırıyordu.

Sonuç olarak pîşkeşin değerinin belirlenmesinde pîşkeşi arz eden ve pîşkeşin arz edildiği kişinin makamı etkili olmaktadır. Bununla birlikte pîşkeşin değerinin ne kadar olması gerektiğine dair kesin limitler belirlenmemiştir. Yalnızca “padişaha yaraşır” hediyeler olması gerektiği yönünde belirsiz sınırlar tayin edilmiş ve hediye sunan bir Osmanlı kuluysa sunabileceği en kıymetli eşyaları pîşkeş olarak arz etmesi beklenmiştir.

¹⁵⁰ Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi-Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, I, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 253-254; Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 69-70.

¹⁵¹ Sinem A. Casale, a.g.m., s. 104-114.

¹⁵² Christoph K. Neumann, “Üç Tarz-ı Mütalaa Yeniçağ Osmanlı Dünyası’nda Kitap Yazmak ve Okumak”, *Tarih ve Toplum*, 1, 2005, s. 55-56.

Değer ile birlikte ele alınması gereken diğer bir husus işlevdir. Pîşkeşi basit bir hediye alışverişi olmaktan öteye taşıyan işlevinden ilki, sıklıkla dile getirdiğimiz üzere kulluğun gereğini yerine getirmektir. Pîşkeşini arz eden kul, hediyesi aracılığıyla kulluğunun gereğini yerine getirirken üst makamdaki kişiye hem otoritesini tanıyarak itaat ettiğini hem de sadakatini göstermiş oluyordu. Bunun karşılığında da mansıp elde edilebiliyordu.

Pîşkeş arzlarının bir zorunluluk haline gelmesi için özellikle 17. yüzyıl başlangıç olarak kabul edilse de bundan önce yapılan pîşkeş arzlarının sadece kulların inisiyatifinde olduğu söylenemez. Kul pîşkeşini arz ederken kulluğunun gereğini yerine getirdiğinden pîşkeşini arz etmemesi hem pîşkeşi sunduğu makamın otoritesini sorguladığı hem de o makama olan itaatsizliğinin göstergesiydi. Öte yandan Âsitâneye gönderilen pîşkeşler merkez tarafından gözden çıkarılmayacak konumdaydı ve yerine ulaşmaması durumunda takibi yapılırdı. Örneğin 1585 tarihinde pîşkeşi İstanbul'a teslim etmekle görevli olan kethüda İstanbul'a gitmez. Bunun yerine memleketi Ağrıboz'a gider ve orada vefat eder. Durumun tespiti üzerine kethüdanın mirasını elinde bulunduran oğlu Mehmed'in pîşkeşlerle birlikte başkente gelmesini bildiren bir hüküm Ağrıboz beyi ve kadısına gönderilir.¹⁵³ Bununla birlikte pîşkeş arzı alan kadar sunan kişi için de önemlidir. Örneğin Nişancı Tacizade Cafer Çelebi, Kadıasker Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi ve Yunus Paşa, Sultan II. Bayezid'in şehzadelerinden biri olan Ahmed'in padişah olacağını düşünmekteydi. Nitekim bu inançla "*Sultan Ahmed gelür padişah olur diyü*" yeni padişah tahta çıktığında arz etmek için pîşkeşler bile hazırlamışlardı. Hediye hazırlığından haberdar olan yeniçeriler ise bir gece vakti bu kimselerin evlerini yağmalamışlardı.¹⁵⁴ Yağmalama olayı belgelere de yansdı. Buna göre, Şehzade Ahmed'in Sultan Bayezid'den sonra tahta geçecek şehzade olması Dîvân'da verilen kararlarla kesinleşir. Bu kararı öğrenen ve Şehzade Selim'i destekleyen yeniçeriler Şehzade Ahmed'in destekçilerinin evlerini basıp yağmalamakla kalmamış başta Koca Mustafa Paşa olmak üzere yukarıda adı geçen kimselerin sürgününü talep etmişlerdi.¹⁵⁵ Henüz tahta bile çıkmamasına rağmen Şehzade Ahmed için yapılan hediye hazırlığı pîşkeş arzının önemini göstermesi açısından dikkate değerdir. Diğer

¹⁵³BOA, A. {DVNSMHHM.d. 55-270.

¹⁵⁴Cemâlî, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁵⁵ Feridun Emecen, "Koca Mustafa Paşa", *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 132.

tarafından Şehzade tahta çıkmadan böyle bir hazırlığa başlanması pîşkeş arzının zaman isteyen bir hazırlık süreci gerektirdiğini gösteriyor. Yukarıdaki hediye sunumlarında açığa çıktığı üzere pîşkeş takdimlerinde nadir ve değerli nesnelere temin etmek için zenginlik kadar ince bir zevk ve planlamaya ihtiyaç duyuluyordu.

Hediyeler aynı zamanda kişiyle ilgili Padişah'ta oluşan olumsuz kanaati ortadan kaldırmaya da yarardı. Örneğin, Lala Mustafa Paşa (ö.1580)¹⁵⁶ İran'a serdar olarak atandığı zaman bir türlü saldırıya geçmemişti. Padişah'a toplayacağını vaat ettiği asker sayısının yarısı kadar asker toplamasına rağmen masraflar için kendisine verilen paranın tümünü almıştı. Bunu öğrenen Sultan III. Murad, Paşa'nın öldürülmesi için bir adam gönderse de Paşa bu tehlikeyi bertaraf ederek değerli kumaş, mücevher ve atlardan oluşan hediyelerini İstanbul'a Padişah'ın huzuruna gönderdi. Nitekim Lala Mustafa Paşa sunduğu değerli hediyelerle Padişah'ın affına mazhar olmayı başardı.¹⁵⁷ Başka bir örnek Avusturya seferine serdar olan Sinan Paşa'nın (ö.1596)¹⁵⁸ hediye arzıdır. Sinan Paşa, Avusturya seferinde bir başarı elde edemediği gibi büyük kayıplar verir. Paşa'nın bu başarısızlığı rakipleri tarafından aleyhine kullanılıp Padişah'ın nazarındaki itibarı zedelenmeye çalışılır. Padişah'ın gözüne görünmemesi gerektiği tembih edilen Paşa Padişahla iletişime geçmeye çalışsa da başarılı olamaz. En sonunda değerli mücevherlerle süslenmiş eşyalardan, altın ve gümüş gibi birçok parçadan oluşan hediyelerini valide sultana göndererek Padişah ile iletişime geçebilmeyi başarır.¹⁵⁹

Pîşkeşler daha büyük bir maddi yükümlülükten kurtulabilmek amacıyla sunulabilirdi. Nitekim Üveys Paşa'nın kardeşi Lala Ramazan Paşa seferin getireceği mali yükümlülükten kurtulabilmek için pîşkeşini arz edip Kıbrıs Beylerbeyi olmuştu.¹⁶⁰ Bir

¹⁵⁶ Kanuni döneminde saraya alındığı düşünülen Lala Mustafa Paşa Padişahın şehzadesi Selim'in lalası olmuştur. Kıbrıs'ın fethinde görev alan Paşa, sadârete getirilmeyi umsa da bu isteği gerçekleştiremedi. Daha detaylı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 73-74.

¹⁵⁷ Schweigger, *a.g.e.*, s. 82-83.

¹⁵⁸ Koca Sinan Paşa, Yemen ve Tunus'un fetihlerinde görev alır. Üçü Sultan III. Murad dönemi (1574-1595) ikisi III. Mehmed dönemi(1595-1603) olmak üzere toplam beş kere sadârete getirilir. Paşayla ilgili bilgi hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 137-139; Christine Woodhead, "Sinân Pasha, Khodja", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, IX, Brill, Leiden 1997, s. 630-631.

¹⁵⁹ Baron W. Wratislaw, *Anular "16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler"*, Karacan Yayınları, İstanbul 1981, s. 156-157.

¹⁶⁰ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 357.

sonraki bölümde görüleceği üzere bir tımar sahibinin gelirini arttırabilme talebini merkeze iletebilmesinin de bir aracıydı.

Sunulan hediyeler aracılığıyla bir yarar elde etmeyi umanlar yalnızca Osmanlılar değildi. Çeşitli vesilelerle Osmanlı topraklarında bulunan yabancılar da armağanlar aracılığıyla fayda sağlamayı beklerlerdi. Hediyeler aracılığıyla hedeflenen amaçlardan biri Osmanlı yönetici elitiyle iletişim kurmak ve bu iletişimi kendi lehlerine olacak şekilde olumlu sonuçlandırmaktı. Osmanlı sınırlarına girildiği andan itibaren “*keseinin ağzının açık tutulması*” gerektiğini belirten Wratislaw, ancak sunulan hediyeler aracılığıyla Osmanlı yönetici elitiyle bir uzlaşma sağlanıp işlerin halledilebileceğini söyler. Osmanlı yönetici elitinde olumlu bir izlenim bırakabilmenin tek yolunun hediyelerden geçtiğini de sözlerine ekler.¹⁶¹

Ayrıca yabancı devletler tarafından pîşkeşlerin zamanında İstanbul’a gönderilmesi bu devletleri İstanbul’da temsil eden elçilerin durumlarını doğrudan etkiliyordu. Gerlach, maiyetinde bulunduğu elçinin İstanbul’dan ayrılma talebinin armağanlar gelmeden ayrılamayacağı gerekçesiyle reddedildiğini aktarır. Hattâ beklenen pîşkeş vakitlice Saray’a ulaşmazsa zindana atılacağına dair elçiye bir uyarıda bulunulduğunu ileri sürer.¹⁶² Elçilik yetkilileri armağanların payitahta ulaşmamasının ne kadar önemli bir sorun olduğunun farkındadır. Osmanlı Devleti’ne gönderilecek elçilik heyetinin soylu kimselerden oluşmasına önem verilmesine¹⁶³ rağmen soylu kimselerin temini zor olabiliyordu. Nitekim 1587-1589 tarihleri arasında Avusturya elçisinin maiyetinde eczacı olarak bulunan Reinhold Lubenau seyahatnamesinde Macar soylularının elçilik görevinde yer almak istemediklerini bu sebeple asil olmayan bir kimsenin elçi olarak atanmak zorunda kalınmasından bahseder.¹⁶⁴ Lubenau barışı korumak amacıyla soylu kimselerden oluşan bir elçilik heyetiyle gümüş eşyalar, para ve saatten oluşan eşyaların armağan olarak gönderildiğini fakat her yıl bu hediyelerin şeklinin değiştiğini de belirtir. İstanbul’da bulunan elçilik heyetinin yerini alacak yeni bir heyet İstanbul’a ulaşmadan elçi ve maiyeti başkentten ayrılamaz. Türklerin haraç olarak gördüğünü belirttiği armağanların İstanbul’a ulaşmaması durumunda armağanların gönderilmesi

¹⁶¹ Wratislaw, *a.g.e.*, s. 42-43.

¹⁶² Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 650.

¹⁶³ Schweigger, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶⁴ Lubenau, *a.g.e.*, I, s. 165.

için baskı yapılır.¹⁶⁵ 1593 yılında Habsburg heyetinin hediyeleri payitahta zamanında ulaşmamıştı. Üstelik Habsburgların elçilik heyeti tarafından Sinan Paşa'ya 9000 taler ödenmesi gerekirken Paşa mazûl olduğu için 3000 taler ödenir ve Sinan Paşa bu duruma çok sinirlenir. Elçilik heyetinin hediyelerinin gecikmesi de Paşa'nın tekrar sadârete geldiği dönem olur. Hediyelerin payitahta gelmemesi üzerine Sinan Paşa Habsburg elçisi olarak 1591 yılında İstanbul'a gönderilen Kreckwitz ve maiyetini zindana attırır ve elçi bu tutsaklık sırasında hayatını kaybeder.¹⁶⁶ Lubenau hediyelerin ulaşması gereken zamanda gelmemesinden dolayı Kara Kule'ye atılma tehlikesi yaşadıklarını belirtir. Sadrazamın elçiyi hapsedme yanında maiyetini de küreğe verme tehdidinden sonra çok geçmeden hediyelerin yolda olduğu haberi gelmiş ve elçilik maiyeti derin bir nefes alabilmişti.¹⁶⁷

Lubenau payitahta yapılan hediye takdimlerini de kaydeder. Kaydettiği hediye sunumlarından birinde Padişah ve paşalara yapılan hediye arzının elçiliğe ne kadara mal olduğunu belirtir. Toplam değerinin yaklaşık seksen sekiz bin taler olduğunu belirttiği bu hediyelerin kıymetini oldukça mütevazı bulan Lubenau Osmanlılar için esas önemli olanın hediyelerin pahası değil sembolik anlamı olduğunu düşünür: "*Önemli olan, bir Hıristiyan imparatorunu para ödemeye mecbur etmiş olmasıdır. Türkler bunun şanından yararlanırlar. Hıristiyanlar ise ayıbına katlanırlar.*"¹⁶⁸

Hediye sunumu Osmanlı yönetici elitinin inisiyatifinde olmamakla birlikte yukarıda bahsedilen yaptırımlardan anlaşılacağı üzere elçilerin kendi takdirlerine de bırakılmaz. Padişahın huzuruna pîşkeş arzı olmadan çıkan bir elçi hoş karşılanmaz. Örneğin Fransız elçisinin hediye sunumu yapmadan padişahın huzuruna çıkma talebi ilkin reddedilmiş, ısrarları üzerine görüşme talebi kabul edilse de elçi kabulünden sonra bir âdet halini alan yemek servisi elçiye verilmemişti.¹⁶⁹ Yine 1579 yılında İspanya'nın barış görüşmelerini bildirmek için İstanbul'a gelen görevli beraberinde hediye getirmedeği için hoş karşılanmamıştı.¹⁷⁰ Osmanlı yönetici elitiyle ilişkileri olumlu bir şekilde ve

¹⁶⁵ Lubenau, *a.g.e.*, I, s. 245-246,253.

¹⁶⁶ Kreckwitz ve maiyetinin başına gelenler maiyette yer alan eczacı Friedrich Seidel tarafından kaydedilmiştir. Bkz. Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında- Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü(1591-1596)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 35-39.

¹⁶⁷ Lubenau, *a.g.e.*, I, s. 424.

¹⁶⁸ Lubenau, *a.g.e.*, I, s. 253-254.

¹⁶⁹ Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 725.

¹⁷⁰ Schweigger, *a.g.e.*, s. 95.

olağan seyrinde yürütebilmek için hediye arzının yapılmasının gerekli olduğu görülüyor. Pîşkeş arzının yapılmaması yalnızca olumsuz bir muameleyle karşılanması veyahut elçilik heyetinin hapse atılması gibi yaptırımlara sebep olmuyor aynı zamanda savaş açılacağı uyarısı gibi devletlerarası sorunlara yol açacak çok daha ciddi bir mesele olabiliyordu. 1639 yılında İran ile barış görüşmeleri yapılırken âdet haline gelen pîşkeşin her sene gönderilmesi gerektiği bildirilmiş hediye sunulmazsa İran üzerine seferde bulunulacağı açıklanmıştı.¹⁷¹ Uygulanan yaptırımlar göz önüne alındığında Osmanlı Devleti için yabancı devletlerden gönderilen pîşkeşlerin söz konusu ülkelerin hükümdarlarının takdirine bırakılmadığı anlaşılıyor. Öte yandan elçilik görevlileri de hediye arzlarını çıkarlarını koruyabilmek amacıyla yapıyorlardı.

Venedik balyosu olarak İstanbul'da bulunan kimselerin bir hediye politikası belirlemeye çalışması Osmanlı'da bulunan elçilik görevlileri için hediyein önemini bir kez daha gösterir. 1550 yılında İstanbul'da bulunan balyos Alvise Renler, yalnızca gerektiği zaman değil sebepsiz yere de hediye verilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü sadece gerekli olan durumlarda verilince reddedilerek iki katının istendiğini tecrübe etmişti.¹⁷² Sultan III. Murad devrinde İstanbul'da bulunan Lorenzo Bernardo ise hediyeler aracılığıyla barışın devam ettirilebileceği görüşünün aksine hediyelerin ancak "doğru" zamanda verildiği zaman etkili olacağını diğer türlü yararının olmadığı gibi zararının olacağı kanaatindeydi. Öte yandan hediye arzları olmadan Osmanlı yönetici elitinden bir kimseyle iletişim kurmanın dahi mümkün olmadığını belirtirken balyosların İstanbul'daki işlerini sorunsuz bir şekilde yürütebilmesinde hediyein önemine dikkat çeker. Ona göre hediyein verilmesi gereken zaman Osmanlı Devleti'nden herhangi bir talebin olmadığı zamandır. Fakat bu durumun da kendi içerisinde riskleri olduğunu belirterek barışın sağlanıp korunmasında ve ticaretle ilgili önemli hususlarda hediyeye başvurulmasında bir sakınca görmez. Hediye arzının yapılması gerektiği zaman herkese değil yalnızca konumu dolayısıyla Venedik balyosunun Osmanlı başkentindeki işlerini yürütmesine yardımcı olacak kimselere sık sık ve mütevazı olacak şekilde hediyeler verilmesi gerektiğini belirtir. Hediyelerin değerinin mütevazılıktan uzaklaşmaması gerekir aksi halde Osmanlı nezdinde olumsuz bir izlenime sebep olacaktır.¹⁷³ Üstelik

¹⁷¹ Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, II, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 898.

¹⁷² *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 57.

¹⁷³ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 141-149.

Venedikliler yalnızca İstanbul'da bulunan balyosları aracılığıyla Osmanlıların gönlünü hoş tutmuyordu. Aynı zamanda Venedik'e gönderilen Osmanlı elçilerine de hediyelerini sunmaktaydılar. Hediye sunulacağı kişinin dönüşte Venedik ile olan diplomatik ilişkileri etkileme gücüne ve Venedik'te bulunma sebebine göre sunulan armağanlar arasında şeker, mum gibi değerli hediyelerle Venedik kumaşları yer almaktaydı.¹⁷⁴ Osmanlı Devletinde hediye sunacak olan bir elçilik görevlisinin hediye ne zaman, ne sıklıkla, kime sunulacağı konusunda mesai harcaması pîşkeş arzlarının basit bir hediye sunumu olmadığını ifadesidir.

Pîşkeş arzına dair üzerinde durulması gereken önemli bir mesele de Osmanlı kulları için zorunlu olduğuna göre bu yapıldığı için neden eleştirildikleridir. İşte takip eden kısımda pîşkeşe dair rüşvet şikâyetleri incelenerek pîşkeşin rüşvet olarak değerlendirilmesine sebep olan unsurlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

---

¹⁷⁴ Maria Pia Pedani, "Osmanlı Padişahının Adına" İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 77-79.

5. BÖLÜM

RÜŞVET VE PÎŞKEŞİN SINIRLARINDA

Pîşkeş sunumu, Sultan III. Murad döneminde önceki dönemlerden farklı olarak rüşvet eleştirilerine hedef olur. Sultan III. Murad'ın saltanatı sırasında rüşvetin yaygınlaşmaya başladığına dair söylemler Padişahın çağdaşı ve sonrasındaki pek çok müellif tarafından tekrarlanır. Bunlardan biri Sultan III. Murad'ın saltanat yıllarına tanıklık eden Selânikî'dir. Selânikî eserinde birçok kez rüşvetle ilgili eleştirilerde bulunur. Örneğin, “*Pîşkeş ü hedâyâ namıyla, rüşvetsiz mansıp u hidmet virilmeyüp, nâ-ehl ü nâ-revâ gelüp sadr-ı hükümete geçdi.*”¹⁷⁵ şeklinde mansıp atamalarının rüşvetsiz yapılmadığından duyduğu rahatsızlığı dile getirirken rüşvetin pîşkeş ve hediye adı altında verilmeye başlamasından şikayet eder. Böylece Selânikî’de pîşkeş adı verilen armağanlar rüşvet vermede bir araç olarak karşımıza çıkar. Burada dikkat çeken önemli hususlardan biri de Selânikî’nin rüşvet vererek mansıp elde eden kişilerin o makamların ehli olmayan kimseler olduğunu özellikle vurgulamasıdır. Rüşvetin yaygınlaşmasından rahatsız olanlar *râşînin* rüşvet vererek normal şartlarda elde edemeyeceği, gerekli niteliklere sahip olmadığı için aslında hak etmediği makama eriştiğini ileri sürerler. Hem Sultan III. Murad dönemini aktaran kroniklerde hem de ıslahat layihalarında rüşvet alışverişinden rahatsızlık duyulmasının esas sebebi “*nâ-ehl kimselerin*” rüşvet aracılığıyla mansıpları elde etmeleri idi. Osmanlılar arasında ehil olmayan kimselerin makamlara erişmesi kabul edilemez bir durumdu ve bu durum öyle büyük bir rahatsızlığa sebep olur ki Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilen padişahın konumunu dahi tartışmaya açık hale getirir. Sultan III. Murad’ın saltanatının üzerinden bir asır geçmeden “*menâsıb-ı ‘ilmiyye ve seyfiyeyi ehline virmeyüp rüşvetle nâ-ehle tevcih itmekle nizâm-ı ‘âleme halel viren pâdişâhın şer’an hal’ ü izâlesi câ’iz olur mı?*” şeklinde bir padişahın tahttan indirilip ortadan kaldırılmasının caiz olup olmadığı sorgulanır. Caiz olacağına dair fetva çıkınca Sultan İbrahim’in tahttan indirilmesinden yaklaşık on gün sonra 18 Ağustos 1648 tarihinde sadrazam, şeyhülislâm ve yeniçeri

¹⁷⁵Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 427.

ağasıyla birlikte içeri giren bir cellât tarafından öldürülür.¹⁷⁶ Sultan İbrahim iddia edildiği gibi rüşvetle atama yapsın ya da yapmasın asıl dikkat çeken ehli olmayan kimselere mansıp tevcih edilmesinin padişahın meşruiyetinin sorgulanabilmesinde bir gerekçe olmasıdır.

Sultan III. Murad da rüşvet eleştirilerine maruz kalmıştı ve rüşvetin onun saltanatı sırasında yaygınlaşmaya başladığını Selânikî yanında dile getiren bir diğer önemli isim Koçi Bey'di. Koçi Bey 1574 yılından itibaren sadâret makamında bulunan paşaların otoritelerinde bir güç kaybı olduğunu düşünmekteydi. Bunun sebebi padişahın yakınında yer alan kimselerdi. Padişahın yakın çevresinde yer alan nedimlerin çeşitli sebeplerle sadrazamdan birtakım isteklerde bulduklarını ve bu talepleri karşılık bulmadığı zaman sadrazama iftira attıklarını belirtir. Koçi Bey bu şekilde sadârete müdahale eden nedimler tarafından rüşvet kapısının açılarak 1582/1583 tarihinden itibaren mansıpların rüşvet karşılığında ehli olmayan kimselere verildiğini dile getirir.¹⁷⁷

Sultan III. Murad döneminde bir şuarâ tezkiresi kaleme alan Beyânî (ö.1597) mezkûr Padişah döneminde “*ebr-i âb-ı irtişâ her cânibden meftûh*” oldu der.¹⁷⁸ Anonim bir eser olan *Kitâb-ı Müstetâb*'da da mansıp sahiplerinin yirmi beş otuz yıldır rüşvet alışverişinde buldukları kayıt edilir ki, 1620 yılında yazıldığı bilgisinden hareketle yazarının Sultan III. Murad dönemine atıfta bulunduğu anlaşılır.¹⁷⁹ Yine Sultan III. Murad'a sunulduğu düşünülen *Hırzû'l-mülûk*'un müellifi müstahak olmasına rağmen maddi durumu rüşvet vermeye el vermeyen kimselerin bir mansıba atanmadığını

¹⁷⁶ Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke Tahlil ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2007, s. 1040; Kâtip Çelebi, Sultan İbrahim'in ölümünün ardından rüşvet alışverişinin azalmadığını aksine daha da yaygınlaştığını belirtir. Bkz. Aycibin, *a.g.e.*, s. 1043. Ayrıca Kafadar, yeniçerilerin ayaklanmasında dönem dönem fetvalara başvurmalarının fetvaların siyasal işlevlerini yansıttığı görüşündedir. Bkz. Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, I, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 25.

¹⁷⁷ Koçi Bey, *Risale-i Koçi Bey*, Mösyö Vats Tabhanesi, Londra 1277, s. 8-17; IV. Murad'ın (ö. 1640) musahipleri arasında yer alan Koçi Bey Sultan İbrahim'in de yakın çevresindedir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiği devletin düzen ve işleyişinde meydana geldiğini düşündüğü bozulmaları incelediği risalesini IV. Murad'a sunar. Koçi Bey ve risaleleri hakkında bkz. Ömer Faruk Akün, “Koçi Bey”, *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 143-148.

¹⁷⁸ Carullahzade Mustafa, *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-şu'arâ)*, haz. Aysun Sungurhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 19; Beyânî hakkında bilgi için bkz. Mustafa İsen, “Beyânî”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 32.

¹⁷⁹ Mehmet Öz, “Kitâb-ı Müstetâb”, *TDVİA*, EK II, Ankara 2019, s. 69; Mehmet Öz, ıslahat layihalarını detaylı bir şekilde incelediği eserinde Sultan III. Murad döneminin kanun-i kadimden kopuşun başlangıcı olarak kabul edildiğini belirtir. Bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 11; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb...*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 23.

belirtir. Yazara göre, beylerbeyleri maddi gerekçelerden dolayı mansıpları müstahak olan kimselere vermez. En çok ödemeyi kim yaparsa mansıbın sahibi o olur.¹⁸⁰ Tespitinin ardından mansıp atamalarında yapılan rüşvet alışverişini ortadan kaldırmak için bir öneride bulunur: Padişah ilk olarak mansıpların boş kalması ihtimaline karşı vezirler aracılığıyla müstahak kimseleri araştırmalıdır. Atama yapılacağı zamanda mansıp, tespit edilen müstahak kimseler arasından birine tevcih edilmelidir. Böylelikle bizzat padişahın mansıp atamalarıyla ilgilendiği düşünüldüğünden rüşvetle bir mansıp elde etmeyi uman kişiler amaçlarına nail olamayacak ve mansıplar hak eden kimselere verilecektir.¹⁸¹

Gelibolulu Mustafa Âlî ise, Sultan III. Murad dönemine kadar mansıp atamaları için padişahın hatt-ı hümayûn göndermediğini belirtir lakin bu dönemden itibaren durum değişir. Bizzat Padişahın bilgisi dâhilinde hareket edildiğini ve sadrazamın aracı rolünü kaybettiğini söyler. Yalnız *Hırzû'l-mülûk*'un müellifinin aksine Âlî de Koçi Bey gibi bu durumun rüşvet alışverişini azaltmadığı kanaatindedir. Zira sadrazamın otoritesindeki azalma sarayda yeni aktörlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, Harem ağaları gibi saray görevlilerinin devlet işlerinde etkili olmaya başlaması rüşvet alımına sebep olmuştur.¹⁸² Padişah'ın atamalardaki etkisinin farkında olan Âlî, tayinler sırasında neye dikkat etmesi gerektiğine dair Padişah'a nasihatte bulunur. Ona göre, kutsal birer emanet olan mansıpların tevcihi yapılırken atanacak kişinin iyice araştırılması gerekmektedir. En ufak bir nefer ataması dahi olsa padişah müstahak olup olmadığını dikkatli bir şekilde değerlendirmelidir. Âlî'nin Padişah'a böyle bir nasihatte bulunması bu konuda yeteri kadar özenli davranılmadığını düşündüğünden olsa gerek. Rüşvetin geçerli olmaya başlamasıyla kişinin mansıbı gerçekten hak edip etmediğine bakılmadan atandığını belirtir. Şikâyetlerini sürdüren Âlî, bir padişahın ancak bu durumu ortadan kaldırarak yani makamlara gerçekten hak eden kimseleri görevlendirerek halkı arasında yüceliğiyle nam salacağını vurgular.¹⁸³

Kitâb-ı Müstetâb'ın müellifi ise, yaklaşık otuz yıldır aşikâr bir şekilde yapılan rüşvet alışverişlerine ve mansıpların ehli olmayan kimselere verilmesine müdahale edilmemesi

¹⁸⁰ Yücel, *Hırzû'l-Mülûk*, s.160.

¹⁸¹ Yücel, *Hırzû'l-Mülûk*, s.155-156.

¹⁸² Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 952-953.

¹⁸³ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Meva'idü'n-Nefâis fî Kava'idi'l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, TTK Yayınları Ankara 1997, s. 142-143.

durumunda “*mes’ele ma’lûmdur*” diyerek olacaklar konusunda uyarır: “*Devletin herc ü merci mukarrer olur*”.¹⁸⁴ Görüldüğü gibi yukarıda atıfta bulunulan müellifler rüşvet alışverişinden şikâyet ederken atamalarda müstahaklığın göz önünde bulundurulmayıp mansıpların maddi sebeplerden dolayı ehli olmayan kişilere verildiği konusunda hem fikirdir. Ayrıca bu durum göz ardı edilecek küçük bir sorun olarak değil devletin bekasını doğrudan etkileyecek ciddi bir sorun olarak görülmektedir.

Mansıpların ehli olmayan kimselere verildiğine dair şikâyetler yalnızca dönemin eserlerine yansımaz, Dîvân-ı Hümâyûn’a da intikal eder. Kayıtlardan taşrada yapılan ve eleştirilere sebep olan atamalardan merkezin memnun olmadığını izleyebiliriz. Örneğin, Hatvan gazilerinin boş olan gediklere yararlılık gösteren kimselerin değil de ehli olmayan kimselerin yerleştirildiğine dair şikâyeti bunlardan biridir. Gazilerin şikâyetinden sonra Budin Beylerbeyi’ne bu konuyu araştırması ve sonucunda şikâyetin yerinde olduğunu tespit ederse şikâyeti ortadan kaldırmasını belirten bir hüküm gönderilir.¹⁸⁵ Diğer kayıta ise, Kıbrıs’ta sipahi bile olmayan kimselerin tımar sahibi olduğu ve mükerrer dirlik alımlarının yapıldığının anlaşıldığı görülür. Bu durumların ortadan kaldırılması için Kıbrıs Beylerbeyi’nden tahrir defteri aracılığıyla mükerrer olan dirliklerin tespit edilerek iptal edilmesi ve tımarların müstahak olan kimselere verilmesi istenir.¹⁸⁶ Verilen bu iki kayıt bile taşradaki mansıp atamalarıyla ilgili şikâyetleri somutlaştırır.

Ayrıca Sultan III. Murad dönemine ait olmasa da onun saltanata geldiği 1574 senesine ait mühimme kayıtlarına tımar terakkisi¹⁸⁷ yapılırken öncesinde görülmeyen özgün bir uygulama yansır. Kasım 1574’te Dersâdet’e sunduğu yüklü miktarda arpa pîşkeşine karşılık bir oğluna çavuşluk bir oğlunun tımarına da terakki talep eden Pîr Mehmed Çavuş’un isteği kroniklerdeki ve layihalardaki şikâyetlere dayanak sağlar. 14 Aralık 1573 tarihli bir başka kayıta Hasan Paşa’nın Kapıcıbaşı olan Ramazan pîşkeşiyle beraber İstanbul’a gelir. Pîşkeş arzından sonra tımarına iki bin akçe terakki yapılır. Aslında pîşkeş arzı tımara terakki yapılmasını sağlayan uygulamalardan biri değildir.

¹⁸⁴Yücel, *Kitab-i Müstetab*, s. 30-31.

¹⁸⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 36-805.

¹⁸⁶ BOA, A. {DVNSMHH. d. 35-836.

¹⁸⁷ Dirliklere yapılan zamlara terakki denmekteydi. Bu zamlar genellikle tımar sahibinin bir savaşta yararlılık göstermesi ve dirlik gelirinin yetersiz kaldığı durumlarda yapılırdı. Bkz. Recep Ahışalı, “Terakkî”, *TDVİA*, XL, İstanbul 2011, s. 479-481.

Lakin bu konuda ikinci bir örneğin varlığı tımar terakkisinin pîşkeşle talep edilebilen bir durum olduğunu gösteriyor ve pîşkeş arzının yeni bir işlev kazandığı anlaşılıyor.

Sultan III. Murad döneminden itibaren rüşvetin yaygınlaşmaya ve pîşkeş kisvesi altında verilmeye başlandığına dair söylem ve eleştirilere yönelik kayıtlar bir arada değerlendirildiğinde böyle bir kabulün sebep ve süreçleri üzerinde düşünmek yerinde olacaktır. Eleştirilerin yapılmasının sebeplerinden biri, pîşkeş için bir değer belirlenmesidir. Selânikî, eserinin bir kısmında “*pîşkeş ü hedâyâların mâh be-mâh maktû’ tarikile virilüp, menâsıb-ı aliyye hod alâniyeten rüşvet-i azîm ile bey’ olunup, hiçbir tarîk u sınıfta lezzet kalmadı*” şeklinde mansıp tevcihlerinde yapılan rüşvet alışverişinden bahsederken daha detaylı bilgi verir. Burada mansıp atamalarında verilen pîşkeşler için bir değer tayin edilmeye başlandığı anlaşılıyor. Selânikî’ye göre, pîşkeş için bir paha belirlenmesi bile hediyein rüşvet olarak değerlendirilmesine sebeptir.¹⁸⁸ Zaman zaman atama yapılırken mansıbın en yüksek pîşkeşi arz eden kişiye tevcih edilmesi Selânikî’nin pîşkeşle ilgili bu görüşünün oluşmasına etki etmiş olmalıdır. Yahya Efendi’nin tekrar reîsülküttâblığa atandığını kaydederken hediyelerinin galip gelmesi sonucu atandığı için Sadrazam İbrahim Paşa’nın bu atamadan rahatsız olduğunu belirtir.¹⁸⁹

Venedik balyosu olarak İstanbul’da bulunan Lorenzo Bernardo’nun raporunda da mansıpların en yüksek ödemeyi yapan, en kıymetli hediye sunan kişiye verildiğine dair kayıtlar vardır. Bernardo’nun görevi sırasında Kahire paşasının ataması yapılır. Bernardo bu atama yapılırken Padişahın paşanın müstahak olup olmadığına bakmayıp daha çok gelir sunmasına önem verdiğini belirtir. Başka bir anlatımında kaptan-ı deryâlık makamında değişiklik yapılmasının beklendiğini aktarırken kaptan-ı deryâlığın Padişaha en çok ödeme yapana gideceğini ekler.¹⁹⁰ Hediyelerin nadiren gönüllü olarak verildiğini belirten Lorenzo, Padişahın hediyelerin sık sık verilmesini talep ettiğini ve hediye arzlarının bir açık arttırmaya dönüştüğünü dile getirir. Arz edilen hediyeler arasında yarışa sebep olan durum ise, Lorenzo’nun “*Hiçbir yüksek mevki, görev ya da yetki yoktur ki para için, başka bir özen gösterilmeden ve en fazla hediye verene*

¹⁸⁸ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 258.

¹⁸⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 706.

¹⁹⁰ Ahmet Önal- Erhan Afyoncu (Ed.), *Osmanlı’nın İhtişamlı Yılları*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 94,103.

bahşedilmemiş olsun”¹⁹¹ şeklinde ifade ettiği gibi talip olunan mansıbın, hediyesi en kıymetli olana tevcih edilmesi idi.

Osmanlı toplum yapısında bireylerin konumlarının belirlenmesinde pîşkeşlerin etkisinin artmasıyla hediye sunanların artık yalnızca kulluklarının gereğini yerine getirme amacıyla olmadıkları, aynı zamanda “seçilen kişi” olmayı amaçladıkları pîşkeş arzlarının bir yarış halini almasından anlaşılabilir. Kaldı ki sunulan hediyeyle öne çıkarak mansıba erişmek konumun sabit olduğu anlamına gelmiyordu. Azledilme ihtimali her zaman vardı. Selânikî mansıpların “*armağan nâmiyle ağır bâhâlu rüşvetler*” ile verildiğinden şikâyet ederken bazen bir mansıbın tevcih edildiği kişinin daha görev yerine ulaşmadan bir başkasına daha tevcih edildiğini bu sebepten hediye sunanın verdiklerinin heba olduğunu nakleder.¹⁹² Arzu edilen makam için sunulan hediyeler söz konusu makamda bulunmakta yeterli değildir. Hattâ makamda bulunmayı zorlaştıran esas unsurun makama geliş şekli olduğu söylenebilir. Sunulan hediyelerle makama gelinmesi başka bir pîşkeş arzı olduğu zaman söz konusu makamda bulunan kimsenin konumunu tartışmaya açık hale getirir.

Üstelik daha değerli bir hediye arzı yapıldığında mansıba ataması yapılan kişinin mansıbına ulaşmadan yerine bir başkasının atamasının yapıldığını ifade eden yalnızca Selânikî değildir. 1587-1590 yılları arasında Venedik balyosu olarak İstanbul’da bulunan Giovanni Moro da raporunda aynı hususu tekrarlar.¹⁹³ Yine 1581 yılının Temmuz ayına ait bir mühimme kaydı yüklü miktarda pîşkeş arzı yapıldığı zaman mansıpta bulunan kimsenin konumunun tehlikeye düşmesine dairdir. Buna göre, Erdel voyvodasının ölmesiyle müteveffa voyvodanın oğlu yeni voyvoda olarak atanır. Fakat Macar asilzadelerinden biri olan Markazi Pal’in 100 bin filori pîşkeşle voyvodalığa talip olması 15 bin filori haraç veren voyvodanın konumunu sorgulanır hale getirir ve mevcut şartlarla voyvoda olmayı kabul edip etmeyeceği sorulur.¹⁹⁴ Yeni voyvodanın atanması farklı şartlarla yapılmış olsa da voyvodalık için pîşkeş arzı yapan yeni bir adayın olması mevcut düzeni değişime açık hale getirmişti. Voyvodaya yapılan yeni teklifin voyvoda tarafından kabul edilmemesi durumunda voyvodalığa yeni bir atama yapılacağı açıktır.

¹⁹¹ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁹² Selânikî, *a.g.e.*, II, s. 504.

¹⁹³ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁹⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d.42-331.

Mansıp atamalarında hediyelerin öneminden bahsedenlerden bir diğer isim 1573-1578 yılları arasında Habsburg sefirinin maiyetinde yer alan Stephan Gerlach'tır. Gerlach, Osmanlı Devleti'nde memuriyet atamalarının sadrazama sunulan hediyeler ve rüşvet aracılığıyla yapıldığını belirtir. Atamayı bekleyen kimsenin çoğunlukla iki yıl süren mazûliyet dönemini göreve tekrar atanmasını sağlayacak olan kimseye hediyelerini hazırlamakla ve geçimini sağlamakla geçirdiğini sözlerine ekler.¹⁹⁵ Mazûl kimsenin gelir kaynaklarını yitirdiği sırada eldeki birikimini hediye hazırlamaya ayırması atamalarda hediye sunumunun önemini gösteriyor. Bu konuyla ilgili Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't-tevârih*'inde de kayıtlar bulunuyor. Mezkûr eserde görevden alınan paşaların pîşkeş arz ettiğine dair birçok kayıt mevcuttur. Örneğin mazûl Ahmed Paşa 17 Ocak 1575 tarihinde pîşkeşini arz eder. Haziran/ Temmuz 1576'da Lahsa Beylerbeyi olarak atanır.¹⁹⁶ 20 Ağustos 1575 tarihinde Derviş Paşa Şam Beylerbeyliği'nden alınır. Haziran/ Temmuz 1576'da "*adet-i kadimeden ziyade pîşkeş*"ini sunar. Birkaç sayfa sonra Maraş Beylerbeyliğine atandığı kaydedilir.¹⁹⁷ Maraş Beylerbeyliği'nden alınan Gazanfer Paşa ise mâzul diğer paşalar gibi pîşkeşini çeker. 1578 yılının son aylarında da Lahsa Beylerbeyi olarak atanır.¹⁹⁸ Bunlar eserde yer alan pek çok örnekten yalnızca bazılarıdır. Görevden alınan paşaların hediye sunumları "*pîşkeş çeküp el öpdi*" şeklinde kaydedilir. Hediyelerini takdim ettikten bir süre sonra paşaların yeniden görevlendirmeleri yapılır. Eserde mâzul paşaların pîşkeşlerini takdim ettiğine dair pek çok kaydın yer alması bu durumun Sultan III. Murad döneminde yerleşik bir uygulama olduğunu gösteriyor. Diğer pîşkeş arzlarında olduğu gibi bu kayıtlarda da İskender Paşa'nın hariç sunulan hediye ne olduğu hakkında bilgi verilmez. Yalnızca pîşkeş çekilmesinden bahsedilir. Bu kayıtlar, Gerlach'ın söylemini destekler. Yeniden atanabilmek için pîşkeş arzı yapılmasının gerekli olduğu söylenemese de mazûl kimseden pîşkeş arzını yapması beklenmektedir.

Atamalarla ilgili daha detaylı bilgiler veren Gerlach, bir vezaretin boşalması durumunda vezarete atanmak isteyen kimsenin sadrazama elli altmış bin duka armağan ederek göreve atandığını belirtir.¹⁹⁹ Venedik balyosu olan Moro, Sultan III. Murad dönemine

¹⁹⁵ Gerlach, *a.g.e.*, I-II, s. 193,725.

¹⁹⁶ Lokman, *a.g.e.*, s.363,383.

¹⁹⁷ Lokman, *a.g.e.*, s.368,383,387.

¹⁹⁸ Lokman, *a.g.e.*, s. 388,396.

¹⁹⁹ Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 687.

kadar “*elde edilen bir onur ve minnete karşılık*” parası dikkate alınmaksızın değerli bir eşya veya kumaş padişaha hediye olarak sunulabiliyorken Sultan Murad’ın paranın miktarını belirlediğini söyler.²⁰⁰ Böylece Selânikî’nin pîşkeşin miktarının belirlenmeye başlandığı ifadesini teyit eder. Hediyein değerinin hediye sunan kişinin inisiyatifinden çıkarak hediyein sunulduğu kişi tarafından belirlenmesi, en değerli hediyeleri armağan edenlerin makam tevcihinde öncelikli hale gelmesi pîşkeşin hüviyetiyle ilgili eleştirileri beraberinde getirir. Dolayısıyla pîşkeşin rüşvet olarak değerlendirilmesine sebep olan hususlardan birinin sunulan hediyein değeri olduğu söylenebilir.

Fakat çalışmanın önceki bölümlerinde görüldüğü gibi tespit edilebilen anlatımlarda hediyelerle ilgili net bir değer belirlenmemiştir. Bu durum pîşkeşlerin “ideal” değerinin tespitini veyahut rüşvet eleştirilerinin hedefi olmaktan uzaklaştıracak miktarın tespitine imkân tanımıyor. Yine de Sultan’a sunulan hediyelerin mütevazılıktan uzaklaşmasının hediye sunan kişiyi rüşvet eleştirilerine yaklaştırdığı söylenebilir. Üstelik mütevazılıktan uzak olan hediyeler yalnızca sunan kişileri rüşvet töhmeti altında bırakmıyordu. Pîşkeş arzlarının yapıldığı kişilerden biri olan Sultan III. Murad sadece kendi döneminde rüşvetin yaygınlaşmaya başladığı eleştirilerinin hedefi olmakla kalmayıp *mürteşî* yani rüşvet almakla da suçlandı. Hem dönemin kronikleri ve ıslahat layihalarında hem de onlara dayanan mevcut literatürde Sultan III. Murad döneminden itibaren pîşkeşin hediye hüviyetini kaybedip rüşvet halini aldığı, bu sebeple rüşvetle hediye birbirinden ayırmanın zorlaştığı vurgulanır.²⁰¹ Gelibolulu Mustafa Âlî bu düşünceyi bir adım ileriye götürerek en büyük zaaflarından birinin açgözlülük olduğunu söylediği Sultan III. Murad’ı mürteşî olmakla itham eder. *Künhü’l-Ahbâr* adlı eserinde Sultan III. Murad’ın nasıl rüşvet almaya başladığını detaylı olarak aktarır. Sultan III. Murad’ın “*Padişahlar mürteşî olmak reva mıdır?*” diye sorarken yakın çevresinden bir kimse olan Şemsi Paşa’nın çabalarıyla rüşvet almaya başladığını belirtir.²⁰² Eserinin farklı kısımlarında Padişah’ın bu yönünü üstü kapalı bir şekilde açıklar: Örneğin bir

²⁰⁰ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 25.

²⁰¹ Filiz Karaca, “Pîşkeş”, s. 294; Âlî, *Mevaidü’n-Nefais*, s. 144; Yücel, *a.g.e.*, s. 63.

²⁰² Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 73. Peçuylu de Sultan III. Murad’ı rüşvet almaya alıştıranın Şemsi Paşa olduğunu nakleder. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 8; Âlî, *Künhü’l.*, s. 956.

yerde Padişahın “*cem’-i dünyaya meylinden gayri ‘aybı yogıdı*” der. Padişahın söz konusu zaafının sebebinin ise beytü’l-mâlin doldurulmasıyla ilgili iyi niyetten kaynaklandığını ileri sürer.²⁰³ Fakat irtişâdan yani rüşvet alma yüzünden hazinenin boşaldığını ve Osmanlı Devleti’nin harap olduğunu eklemeyi ihmal etmez.²⁰⁴ Neticede Âlî’ye göre hazineyi doldurma niyetiyle “açgözlü” bir şekilde hareket eden hattâ bu uğurda rüşvet alan Sultan III. Murad’ın eylemi Padişahın istediği amaca hizmet etmeyip tam tersine hazinenin boşalmasına sebep olmaktadır.

İstanbul’da on bir ay boyunca (1592) Venedik balyosu olarak bulunan Lorenzo Bernardo da Padişahın açgözlü olduğunu ve bu özelliğinin Osmanlı’nın güç kaybına sebep olacağını belirtir.²⁰⁵ Bir başka Venedik balyosu olan Giovanni Moro yine Sultan III. Murad’ın hazineyi doldurabilmek amacıyla açgözlü bir şekilde hareket ettiğini dile getirirken Mustafa Âlî ile aynı görüşü paylaşır. Belki de Padişah’ın tabiatından ötürü selefi olan padişahların döneminde görülmeyen şekilde birini görevden uzaklaştırdığı zaman hayatına son vermediğini yalnızca görevden aldığını dile getirir. Bu durum farklı bir uygulamayı hayata geçirir ve mazul olan biri ödeme yaptığı zaman tekrar mansıp sahibi olabilir.²⁰⁶ Moro, Padişahın açgözlü bir tabiata sahip olduğunu düşündüğünden azledilen kimselerin hediyelerle yeniden atanmasını Padişah’ın gelir etme yollarından biri olarak görmüş olabilir. Padişahın tabiatını çok iyi bilen kimselerden biri olduğunu belirttiği Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa’nın (ö.1604) sık sık yüksek meblağlarda paralar vererek Sultan’ın lütfunu kazandığını dile getirir.²⁰⁷ Mehmed Paşa azillerin arttığı bir dönemde sunduğu hediyelerle Padişah’ın nezdinde kendisi hakkında olumsuz bir intiba uyanmasını engellemiş olmalı. Yine de Padişah üzerinde sağlamaya çalıştığı olumlu izlenim konumunu korumasını sağlayamaz ve tepkisini çektiği sipahilerin isyanı sonucu görevden alınır.²⁰⁸

Osmanlı yönetici elitinin pîşkeş aracılığıyla her zaman konumlarını muhafaza edemedikleri de göz ardı edilemez. Mustafa Paşa örneğinden hatırlanacağı üzere Paşa

²⁰³ Âlî, *Künhü’l-Ahbar*, s. 947.

²⁰⁴ Âlî, *Künhü’l-Ahbar*, s. 957.

²⁰⁵ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 94,123.

²⁰⁶ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 17.

²⁰⁷ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 60.

²⁰⁸ Yusuf Halaçoğlu, “Cerrah Mehmed Paşa”, *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 415. Sultan III. Murad’ın şehzadesi Mehmed’i 1582 yılındaki şenlikte sünnet etmesinden dolayı Cerrah lakabını alır. Görevden alınmasından sonra yeni görevler de alır. En son Sultan III. Mehmed döneminde (1595-1603) sadârete getirilir.

pîşkeşini arz etse de armağanlarının niteliği beğenilmediğinden azledilmişti. Padişahın tabiatına dair “açgözlü” eleştirileri yapılsa da Sultan III. Murad’ın hediyeyle ilgili yapılan eleştirilerden ve Osmanlı yönetici elitine yapılan hediye arzlarından rahatsız olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Nitekim Gerlach, 1576 tarihli bir anlatımında Sultan III. Murad’ın hediye konusundaki hassasiyetinden dolayı Osmanlı elitinin artık armağan kabul etmediğini belirtir.²⁰⁹ Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, hediyein hüviyetinde meydana gelen değişimin Sultan III. Murad’ın saltanatının ilk yıllarından itibaren görülmeye başladığını söyleyebiliriz. Gerlach, Osmanlı elitinin hediye kabul etmediğini söylese de bunun geçici bir durum olduğunu düşünebiliriz. Zira hem söz konusu yazarın eserinde hem de başka müelliflerin eserlerinde Padişaha hediyeler sunulduğu zaman paşalara da hediyeler sunulduğuna dair kayıtlar vardır.²¹⁰

Pîşkeşin rüşvet olarak değerlendirilmesinde sunulan hediyelerin değeri ile padişahın tabiatı etkili olmuştur. Pîşkeşin rüşvet olarak değerlendirilme sebepleri bağlamında Lutfi Paşa’nın açıklamaları büyük bir öneme hâiz olduğundan burada üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz. Paşa, *Âsafnâme*’sinde hediyein hangi durumda rüşvet olacağını beyan ederek pîşkeş ve rüşvet arasındaki ayrımın yapılmasını kolaylaştırır. Rüşveti ilacı olmayan bir hastalık olarak gören Lutfi Paşa, muhtaç olmayan bir dosttan gelen ya da arz edilmesi âdet haline gelmiş hediyeler dışında kalan tüm hediyeleri rüşvet olarak değerlendirir.²¹¹ Lutfi Paşa ile aynı görüşte olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa devlet adamlarına sunulan hediyelerin bir iş için değil yalnızca aradaki muhabbeti arttırmak amacıyla sunulması gerektiğini belirtir.²¹² Lutfi Paşa’nın muhtaç olmayan dosttan kastettiği şey hediye sunduğu kişiden herhangi bir beklentisi olmayan kimse olmalıdır. Bir makam veyahut başka bir beklenti içerisinde olan kimsenin karşılanabilecek bir talebinin olması pîşkeşinin armağan hüviyetine gölge düşürür. Dolayısıyla “muhtaç olan”, bir beklenti içerisinde olan kimseden hediye alınması dahi rüşvet olarak düşünülür. Bu bakış açısından pîşkeş arzından sonra pîşkeşi arz eden kimsenin bir çıkar sağlaması hediyein hüviyetinin sorgulanmasına yol açar. Lutfi Paşa tarafından pîşkeşle rüşvet arasına çizilen bu çizginin yüzyıllar sonra bile

²⁰⁹ Gerlach, *a.g.e.*, I, s. 416.

²¹⁰ Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 594,602.

²¹¹ Lutfi Paşa, *Lütfi Paşa Asafnamesi*, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, TTK Yayınları, İstanbul 1991, s. 13.

²¹² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Nasihatler “Nasâyihü’l-Vüzerâ”*, haz. Yaşar Aydemir-Güray Kırpık, Hece Yayınları, Ankara 2014, s. 48; Hezarfen, *a.g.e.*, s. 267.

Osmanlılar tarafından kabul gördüğü ve pîşkeş ile rüşvet arasındaki sınıra aynı çerçeveden bakıldığı anlaşılıyor. Nitekim 1851 tarihli Ceza Kânunnâmesi'nde “*dostane verile gelen hediyeler, muhabbeti arttırmak maksadı dışında verildiği takdirde rüşvet kapsamında*” değerlendirilir.²¹³ Ayrıca Lutfi Paşa'nın ifadelerine göre pîşkeşlerin sunulmasının bir âdet halini aldığı etkinlikler dışında sunulması rüşvet eleştirilerini beraberinde getirmektedir. Takip eden bölümde ise, 16. yüzyıl Osmanlı'sında pîşkeş arzı yapan bazı Osmanlı bürokratları aracılığıyla hediyesini arz eden bir Osmanlı kulunun armağanları için pîşkeş ve rüşvet arasındaki ince çizginin belirsizliği ele alınacaktır.

---

²¹³ Çelik,a.g.m., s. 58.

6. BÖLÜM

SINIRDAN ÖRNEKLER

XVI. yüzyılın kalemi üretken müelliflerden biri olan Gelibolulu Mustafa Âlî eserlerinde rüşvetle ilgili birçok şikâyette bulunur. Hattâ Osmanlı Devletinde rüşvet alışverişinin ne zaman başladığının tespitini de yapar. Âlî'ye göre, Osmanlı Devletinde rüşvet alışverişinin başlamasına sebep olan bir sadrazamdır. Zaman zaman övgüyle de bahsettiği bu kimse Kanuni Sultan Süleyman döneminde iki defa sadrazamlık yapan Rüstem Paşa'dır (ö.1561).²¹⁴ Mustafa Âlî yine de Paşa'nın bir "*nâ-mahallün*" akçesini alarak yüksek bir makama eriştiğinin açık bir şekilde görülmediğini dile getirir. Bununla birlikte *ehl-i müstehâktan* bazı kimselerin kıymetli hediyelerini kabul ettiğini ama ondan sonra ne rüşvet istediğini ne de görevden azl ettiğini belirtir. Paşa'nın rüşvet ve hediyeyle ilişkisini anlatırken kendi dönemini eleştirmekten de geri durmaz: "*Yine de beylerbeyilerden şimdiki gibi kırkar ellişer bin altun alınmazdı. Ümera ve melikü'l-ümera kısmı bî-sebeb azl olunmazdı. Nice begler var idi ki müddet-i ömründe mazûlluk ne idügin bilmezdi.*". Kendi döneminde ellişer bin altına kadar varan ödemeler yapılırken Rüstem Paşa'nın aldığı en yüksek ödemenin bu miktarın beşte biri olduğunu belirtir. 10 bin altına tekabül eden bu meblağı da yalnızca Mısır Beylerbeyi'nden aldığını diğer beylerbeylerinden beş binden fazla "*hedâyâ*" almadığını ekler. Bu ifadesini bir örnek ile güçlendirir. Beş bin sikke-i hasene gönderen Erzurum Beylerbeyi'nin gönderdiği miktarı çok bulan Rüstem Paşa üç binini alarak iki binini Erzurum'a geri gönderir.²¹⁵ Âlî'nin ifadesine göre Paşa fazla bulduğu miktarı tereddütsüz bir şekilde geri göndermiştir. Ayrıca Paşa'nın hediyelerin gönderildiği bölgelere göre farklı üst limitler tayin ettiği de anlaşılıyor. Bununla beraber Paşa'nın kendisine yapılan ödemelerin ve sunulan hediyelerin miktarına sınırlama getirirken belirlediği sınırın ona özgü prestijli bir yer sağlamasını amaçladığını söyleyebiliriz. Nitekim Venedik balyosunun raporuna göre Rüstem Paşa kendisine sunulan hediyelerin

²¹⁴ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 421; Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 288-290.

²¹⁵ Âlî, *Künhü'l...*, s. 713.

diğer paşalara sunulan hediyelerden daha değerli olmasıyla “ayrıcalıklı konumunun” vurgulanmasını beklemektedir. Venedik balyosu, raporunda Rüstem Paşa’nın kendisine hediye sunulurken ayrıcalık gösterilmesi gerektiğini defaatle belirttiğini ifade eder. Paşa’nın hediyeler konusundaki bu hassasiyeti üzerine balyos, Paşaya sunulacak hediyelerin diğer paşalara sunulan hediyelerden daha fazla olması konusunda balyosların uyarılması gerektiğini ekler. Paşa’nın bu hassasiyetine ehemmiyet verilmesinin Venedikliler için de geçerli bir sebebi vardır. Rüstem Paşa’nın otoritesinin gün geçtikçe arttığını gözlemleyen balyos, hediyeler aracılığıyla Paşa’nın gönlü hoş tutulduğu takdirde talep edilen şeylerin daha kolay bir şekilde sonuçlandırılacağını düşünür.²¹⁶ Hediyeler aracılığıyla Paşayla iyi ilişkiler tesis ederek Osmanlı sınırları içerisindeki işlerinin beklentileri doğrusunda ilerlemesini hedefledikleri anlaşılıyor. Burada da yine Osmanlı yönetici elitine sunulan hediyelerin beklentisiz bir şekilde sunulan armağanlar olmadığı açık. Aynı zamanda hediye sunulduğu kişiye saygın bir konum sağlamaya yardım ettiği ya da armağanlar aracılığıyla sunulan kişinin kendine itibarlı bir konum oluşturmaya çalıştığı görülüyor.

Rüstem Paşa’ya sunulan hediyeleri Peçuylu (ö.1649?)²¹⁷ de tarihinde ele almıştır. Peçuylu, Rüstem Paşa’nın rüşvet aldığı konusunda Mustafa Âlî ile aynı fikirde değildir. Paşa’nın töhmet altında bırakıldığını düşünen Peçuylu, Paşa’nın büyük beylerbeyliklerinin beylerbeyinden yalnızca dört beş bin akçe aldığını belirtir. Bu meblağı rüşvet olarak değerlendirmemesinin gerekçesini ilerde açıklar: Rüstem Paşa bu beylerbeylerinden hiçbir şey talep etmez ve beyler ne kadar süre o makamda bulunursa bulunsun azledilme korkuları olmaz.²¹⁸

Peçuylu’nun Rüstem Paşa’nın suçsuzluğunu ispatlamaya çalışırken öne sürdüğü gerekçeler klasik dönem Osmanlı dünyasındaki müelliflerin rüşvet tanımlarına dair daha detaylı bilgi verir. Peçuylu’nun ifadesinden raşînin yalnızca rüşvet vermekle kalmayıp mürteşîden gelebilecek tekliflere de açık olduğu ve azledilme korkusunu her an hissettiği söylenebilir. Kendi dönemini eleştirdiği anlatıda görüldüğü gibi Âlî de o

²¹⁶Erhan Afyoncu (ed.), *a.g.e.*, s. 151-152.

²¹⁷1574 yılında doğan Peçevî İbrahim birçok farklı görevde bulunmuş en son Temeşvar defterdarlığına getirilmiştir. 1520-1640 yılları arasındaki olayları kapsayan ve Peçevî Tarihi olarak bilinen eseri iki cilt olarak yayınlanmıştır. Peçuylu hakkında bkz. Erika Hancz, “Peçuylu İbrâhim”, *TDVİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 216-218.

²¹⁸ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, haz. Bekir Sıtkı Baysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 7.

dönemde azl korkusunun olmamasına vurgu yapar. Hediye sunumundan sonra görevden almanın veyahut bir kişinin azl korkusu yaşamasının Osmanlı müelliflerinin düşünce yapısında rüşvet iddialarını gündeme getirdiği bir kez daha görülüyor.

Paşa hakkındaki rüşvet iddialarına tekrar geri dönecek olursak Mustafa Âlî'nin öne sürdüğü gibi Osmanlı Devleti'nde rüşvet almayı başlattığı söylenemese de himaye ettiği Eflak Voyvodası'nın hazineye göndermesi gereken meblağı Rüstem Paşa'ya verdiği dair belge Paşa'nın rüşvet aldığına dair iddiayı kuvvetlendirir.²¹⁹ Şikâyeti dile getirenin çabalarına karşılık ne Rüstem Paşa ne de Voyvoda Mirçe görevden alınmıştır. Üstelik Rüstem Paşa ile ilgili bu şikâyet tekil değildir, rüşvet aldığına dair başka şikâyetler de bulunur.²²⁰ Rüstem Paşa'yla ilgili şikâyetlere ve rüşvet alışverişini başlattığını belirtmesine rağmen Âlî, Paşayı, kendi döneminde rüşvet alışverişi yapan kimselerden daha farklı bir yere konumlandırır ve kendi çağdaşlarını eleştirdiği kadar sert bir biçimde eleştirmez. Âlî'nin rüşvet eleştirilerinin odağı olan yalnızca Rüstem Paşa değildir. Eserinin başka bir yerinde Mahmud Paşa'nın pîşkeş arzını nakleder. Mahmud Paşa görevden alındıktan sonra İstanbul'a gelir. Paşa'nın Osmanlı yönetici elitini ziyareti sırasındaki hediye arzını “*tuhaf u tefârikla Muhammed Paşa-yı tavîl ve sayir ekâbiri toyurdu*” şeklinde aktarır. Bu anlatımından sonra Paşa'nın rüşvet kapısını açtığını belirtmesiyle ekâbire sunulan hediyelerin mahiyetini de belirtmiş olur: rüşvet. Paşa'nın hediyelerinin rüşvet mahiyetinde olması bu döneme özgü olmalıdır ki “*Amma Süleyman Han cenâbına kânûn-ı pîşkeş ile hizmet itdi.*”²²¹ diyerek Kanuni dönemindeki hediyelerin böyle bir mahiyet taşımadığını özellikle vurgular.

Rüstem Paşa'nın sadâretinin üzerinden çok fazla zaman geçmeden bir sadrazamın daha adı rüşvetle anılacaktır. Bu kişi rüşvetin hediye adı altında verilmeye başlandığı söylenen Sultan III. Murad döneminde üç defa sadârette bulunan ve Selânikî tarafından “*pîşkeş ve hedaya alup-virmede azimü'l-iktidâr*”²²² olarak bahsedilen Sinan Paşa'dır. Paşa, Rüstem Paşa'ya göre çok daha sert eleştirilere maruz kalır. Sinan Paşa'ya hediye verme gücünü sağlayan ise halk arasında simya ilminin formülünü bulduğunu

²¹⁹ BOA, TS.MA.e, 777/46.

²²⁰ Rüstem Paşa hakkındaki şikâyetler hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VIII/11-12, İstanbul 1956, s. 11-50.

²²¹ Âlî, *Künhü'l...*, s. 900-901.

²²² Selânikî, *a.g.e.*, II, s. 582.

düşündürecek kadar çok olan mal varlığıdır.²²³ Mustafa Âlî, Sinan Paşa'nın sadâreti sırasında divan kapısına “*Allah rüşvet alana da verene de lanet etti*” anlamına gelen bir hadis yazdırsa da adının rüşvet vermeyle şöhret bulmasından sonra bu yaptığından pişmanlık duyduğunu nakleder.²²⁴ Âlî'nin, Sinan Paşa'nın rüşvet alışverişiyle ünlendiğini belirtmesi bu durumun pek çok kez yaşandığını ve işitildiğini düşündürür.

Âlî, rüşvet aldığını belirttiği başka bir sadrazam olan Rüstem Paşa'ya gösterdiği ılımlı tutumu Sinan Paşa'ya karşı göstermez hattâ eserinde en sert şekilde eleştirdiklerinden biri Sinan Paşa'dır. Âlî'nin eleştirilerinin hedefi haline gelmesinde Sinan Paşa'nın, Âlî'nin hamilerinden biri olan Lala Mustafa Paşa'nın rakiplerinden biri olması etkili olmalıdır. İki paşa arasındaki rekabet Semiz Ali Paşa'nın ölümüyle iyice artar. Paşa'nın ölümünün ardından sadâret makamı bir süre boş kalır. Semiz Ali Paşa'dan sonra ikinci vezir olan Lala Mustafa Paşa sadâret kaymakamı olarak atanır. Lala Mustafa Paşa ikinci vezir olduğu için bu atamanın geçici olduğunu ve sıradaki sadrazam olarak kendisinin atanacağını düşünürken mühür-i hümayûnun 31 Temmuz 1580 tarihinde Sinan Paşa'ya gönderilmesiyle Paşa'nın ilk sadâret dönemi başlar.²²⁵ Paşaların arasındaki rekabeti Sinan Paşa lehine sonuçlandıran bu atamayı üzüntüyle karşılayan Lala Mustafa Paşa'ya göre sadârete seçilmeme gerekçesi mal varlığını hayrata ve sefere harcadığı için malının mülkünün olmamasıdır. Maddi durumunun sadâret makamında bulunmasına elvermediğini belirtmesi mal varlığından dolayı Sinan Paşa'nın sadâret makamına atandığını düşündüğünü gösterir.²²⁶ Atamadan sonra büyük bir üzüntü yaşayan Lala Mustafa Paşa'yı teselli edebilmek için Padişah'ın bir hatt-ı hümayûn gönderdiği bile rivayet edilir. Lala Mustafa Paşa'ya asıl sadrazamın kendisi olduğu seferde gayret göstermesi için Sinan Paşa'ya sadâret mührünün verildiği bildirilir.²²⁷ Fakat Sinan Paşa'ya sadâret mührünün gönderilmesinden bir hafta sonra 7 Ağustos 1580 tarihinde Lala Mustafa Paşa bir rivayete göre bu atamadan dolayı girdiği bunalımdan ölmüş bir rivayete göre ise kendi hayatına son vermiştir.²²⁸ Sinan Paşa'nın mal varlığının Âlî'nin

²²³ Peçevi, *a.g.e.*, I, s. 14; Ayrıca Sinan Paşa hakkındaki eleştiriler için bkz. Sadettin Eğri, “Koca Sinan Paşa Hakkında Övgü ve Yergi İkilemi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII/38, Bursa 2017, s. 587-607.

²²⁴ Âlî, *Künhü'l...*, s. 1165.

²²⁵ Peçevi, *a.g.e.*, I, s. 59; Lokman, *a.g.e.*, s. 410.

²²⁶ Peçevî, *a.g.e.*, I, s. 60

²²⁷ Kütükoğlu, III. Murad..., s. 173.

²²⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 20-21.

hamisine karşı bir tercih sebebi olması hem de hamisinin bu atamadan kısa süre sonra hayatını kaybetmesi Âlî tarafından kendisine sert eleştirilerin yöneltilmesinde etkili olmalıdır. Âlî'nin, Paşa'nın görevlendirilmesini “*ol yolsuza vezâret-i kübrâ tevcîhi münasip görüldi*” şeklinde aktarması durumdan memnun olmadığını gösterir.²²⁹ Fakat yine de Âlî'nin Sultan III. Murad'ın sadrazamlarından yalnızca Sinan Paşa'yı rüşvetle ilgili eleştirmesi dikkat çekici ve göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Üstelik Sinan Paşa'nın rüşvet aldığına dair iddialar yalnızca Âlî'nin eserinde yer almaz.

Sinan Paşa'ya yapılan rüşvet ithamları Padişah'a kadar ulaşır. Nitekim Sultan III. Murad bir defasında Sinan Paşa'ya “*hâlen Sinan Paşa'nın evvelden kapusu irtişâdan pâk idi şimdi mürteşi olmak ziyâde 'acebdür...*” yazılı bir kâğıt gönderir.²³⁰ Bunun üzerine Sinan Paşa “*...Devletlû pâdişâhım bu kulları evvel-i zuhûrundan bu âna gelince tama' ve irtişâ ile mu'tâd olmayub ve kimsenün eline ve avucuna bakmayub mâl ve menâle istiğna ile gelmişim. Be-'inâyetillâhi Ta'âlâ her ne kadar istiğna eyledimse ol kadar gınâ müyesser olub mâlında bereket bulub kat'an ihtiyâç çekmemişimdür, tâzelikte ve havây-i dünya zamanında eylemediğim maslahatı şimdi iki ayağım çukurda iken mi iderim? Hâşâ ki bu husûsun aslı ola...*” diye kendini savunduğu bir telhis kaleme alarak rüşvet aldığı reddeder.²³¹

Sinan Paşa yalnızca mürteşî olmakla yani rüşvet almakla suçlanmıyor aynı zamanda râşî olmakla yani rüşvet vermekle de suçlanıyordu. Onu rüşvet eleştirilerinin açık hedefi haline getiren ise sunduğu hediyelerdi. Eleştirilerin hedefi haline gelmesine sebep olan ilk hediyesini sunması ilk sadâreti sırasında Şehzade Mehmed'in sünneti vesilesiyle oldu. Şehzade'nin sünneti için 1582 tarihinde düzenlenen sûr-ı hümayûnda pîşkeşlerini sundu. Paşa'nın sunduğu hediyeler tezin üçüncü bölümünde ele alınmıştı.

Şenlikte sunulan hediyelerin değeri bizim için muğlâk kalsa da Paşa'nın hediye arzı pahasıyla öyle öne çıkar ki, şenlikten yaklaşık 150 yıl sonra armağanları tekrar gündeme gelir ve pîşkeşlerinin defter yapraklarına sığmayacak kadar çok olduğu söylenegilir.²³²

²²⁹ Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 1009.

²³⁰ Halil Sahillioğlu, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, IRCICA, İstanbul 2004, s. 93.

²³¹ Sahillioğlu, *a.g.e.*, s. 94.

²³² Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığında 1582 tarihli sûr-ı hümayûnda arz edilen pîşkeşlerle ilgili üç tane kayıt (TS.MA.d / 7856; TS.MA.d 56/49; TS.MA.d / 5649) bulunmasına rağmen kayıtlarda hediyein değeriyle ilgili bir bilgi olmadığından Sinan Paşa'nın hediyelerinin bir karşılaştırmasını yapmak mümkün olmadı.

Bu söylem 1720 yılında III. Ahmed tarafından düzenlenen bir başka sûr-ı hümayûnun sûrnâmesini kaleme alan Vehbî tarafından tekrar hatırlatılır. Sonrasında kendi döneminin Sadrazamı İbrahim Paşa'nın hediyelerinin seleflerinin hediyelerinin yarısı kadar bile olmadığını dile getirir. İbrahim Paşa'nın hediyelerinin mütevazı olmasının sebebini ise şöyle açıklar: "... devlet ü ikbâlden maksûd-ı mevdûdları cem'-i mâl ve iddihâr-ı menâl olmayıp ancak... Efendimiz Hazretleri'ne mâl ü cân ile hizmet ve ihlas ile izhâr-ı ubûdiyyet olduğu bedîdârdır".²³³ Vehbî, İbrahim Paşa'nın Padişah'ın lütfuyla bulunduğu makamda tek amacının canı ve malıyla hizmet etmek olduğu için armağanlarının mütevazı olduğunu belirtirken biraz yukarıda hediyelerinin çokluğuyla ünlendiğini belirttiği Sinan Paşa'ya üstü kapalı bir eleştiri yapar. Açık bir şekilde ifade etmese de Paşa'nın hediyelerindeki bu cömertliğin bulunduğu makam aracılığıyla elde ettiği olanaklar sayesinde olduğunu ima etmiş olur. Bir başka ifadeyle sadâret aracılığıyla mal ve mülk elde ettiği için hediyeleri bu kadar çok olabilmıştır. Vehbî'nin Sinan Paşa'ya yaptığı bu eleştiri Paşa'nın çağdaşlarının eleştirisini destekler. Burada Osmanlı müelliflerinin bakış açısı etkili olmalıdır. Zira sadrazamların geliri aşağı yukarı belli olduğundan edinilen fazla malın rüşvet aracılığıyla elde edildiği düşünülmektedir. Nitekim Defterdar Sarı Mehmed Paşa, dört ay sadârette bulunan Daltaban Mustafa Paşa'nın²³⁴ sadrazamların geliri beş yüz keseye ulaşmazken *azl ü nasbden* eline geçirdiği rüşvetlerle sadrazamlığı sırasında gelirinin bin iki yüz keseye ulaştığını belirtir.²³⁵

III. Murad döneminde sadrazama hediyeler verildiği ve bu armağanların sadrazamlar için gelir oluşturduğu dönemin eserlerine de yansır. Sadâret makamına verilen armağanlardan bahseden Âlî hediye arzlarından rahatsızdır. Mansıp sahipleri ve ekâbirin arasında yalnızca sadrazama hediye sunma âdeti olduğunu vurgular.²³⁶ Stephan Gerlach da her yıl özellikle sadrazama, sancakbeyleri ve beylerbeyleri

²³³ Vehbi, *a.g.e.*, s. 494. Sultan III. Murad, IV. Mehmed ve III. Ahmed dönemlerinde düzenlenen sûr-ı hümayûnlarda sunulan hediyelerle ilgili kıymetli bir çalışma için bkz. Hedda Reindl-Kiel, "Power and Submission Gifting at royal circumcision festivals in the Ottoman Empire (16th-18th centuries)", *Turcica*, 41, 2009, s. 37-88.

²³⁴ II. Mustafa döneminde (1695-1703) 1702 senesinde sadârete atanan Mustafa Paşa hakkındaki rüşvet iddialarından sonra görevden alınmış ve hayatına son verilmiştir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *TDVİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 433-434. Bu örnek Vehbî'nin bakış açısını açıklamak için önemlidir.

²³⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde...*, s. 762.

²³⁶ Âlî, *Meva'idü'n-Nefais...*, s. 144.

tarafından hediye sunulduğunu aktarır.²³⁷ Gerlach, maiyetinde bulunduğu elçinin Sokullu Mehmed Paşa'nın her gün aldığı armağanlardan hareketle yılda bir milyon altın biriktirebileceğini belirttiğini nakleder.²³⁸ Dolayısıyla sadrazama sunulan hediyeler Sinan Paşa için de bir gelir oluşturmuş olmalıdır. Fakat bu durum sadece Sinan Paşa'nın sadâretlerine özgü bir durum değildi. Söz konusu hediyeler Sultan III. Murad'ın hükümranlığının ilk yıllarından itibaren sadrazamlara maddi kaynak oluşturuyordu.

Sûr-ı hümayûnlar Osmanlı yönetici elitinin kulluklarının gereğini yerine getirmelerinin beklendiği etkinliklerden biriydi. Sinan Paşa da çağdaşı diğer Osmanlı kulları gibi pîşkeşini arz ederek gereğini yerine getirmişti. Ancak bu onu eleştirilerin hedefi haline de getirmişti. Sûr-ı hümayûnda pîşkeş arzı adet olduğundan Paşa'nın hediyeleriyle eleştirilmesinin sebebi âdet olmayan bir pîşkeş sunması değil sunduğu hediyelerin değeri idi. Sinan Paşa, tepkilerin üzerine çekilmesine sebep olacak kadar değerli olan pîşkeşlerini arz etmesinin üzerinden altı ay geçmeden 6 Aralık 1582 tarihinde azl edildi.²³⁹ Lokman, Paşa'nın neden görevden alındığıyla ilgili bir bilgi vermez yalnızca görevine son verildiğini belirtmekle yetinir.

Sunduğu hediyeler dönemin kaynaklarında bir tepkiye sebep olmasa da 1582 şenliğinde oldukça kalabalık bir hediye listesine sahip olan Mısır Beylerbeyi Hadım Hasan Paşa da şenlikten kısa süre sonra görevden alınır. Paşa'nın halka yaptığı zulüm ve rüşvet alarak oluşturduğu hazine görevden alınma gerekçesi olarak sunulur.²⁴⁰ Paşa görevden alınmakla kalmaz. İstanbul'a geldiği zaman evinde bir gün kaldıktan sonra 22 Temmuz 1583 tarihinde Yedikule zindanlarına atılır ve mal varlığına el konur. Hapse atılmasından birkaç ay sonra Paşa'nın rahatsızlanması üzerine evine gitmesine izin verilir.²⁴¹ Zindana atılmasından sonra Valide Sultan'a sunduğu kıymetli hediyeler sebebiyle affedilir. Bu af yeni bir görevlendirmeyi beraberinde getirir. Böylece azledilmiş olan Hasan Paşa Anadolu Beylerbeyliğine atanması sonucu makamına yeniden erişir.²⁴² Hasan Paşa'nın ilerlemesi Sultan III. Mehmed döneminde (1595-

²³⁷ Gerlach, *a.g.e.*, I, s. 387.

²³⁸ Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 621.

²³⁹ Lokman, *a.g.e.*, s. 429.

²⁴⁰ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, III, s. 88.

²⁴¹ Lokman, *a.g.e.*, s. 435,437,446.

²⁴² Münir Aktepe, "Khadım Hasan Pasha Sokollı", *The Encyclopaedia of Islam*, IV, E.J.Brill, Leiden 1978, s. 900.

1603) sadrazamlığa kadar devam eder.²⁴³ Hadım Hasan Paşa'nın kariyer yolculuğu dönemin eserlerinde atamalarla ilgili yapılan şikâyetlerin somut bir örneği gibidir.

Tıpkı Hadım Hasan Paşa'nınki gibi Sinan Paşa'nın azli de daimi olmaz. 1582 yılındaki azlinden sonra 1589 yılında ikinci kez sadârete getirilir. Kaynaklara yansıyan ikinci hediyesi ikinci sadâreti sırasında yaptırdığı İncili Köşk'tür. Padişah Ahır Kapısı İskelesi yakınında bir köşk inşa ettirmek ister. Dönemin sadrazamı Sinan Paşa Padişah'ın talebi üzerine Mimarbaşı Davud Ağa'nın liderliğinde köşkün yapımını başlatır. Selânikî köşkün yapım maliyetinin tamamının Sinan Paşa tarafından karşılandığını belirtmekle birlikte bir tutar belirtmez.²⁴⁴ Topkapı Sarayı'nı çevreleyen sur duvarlarının denize nazır bir cephesine yapılan İncili Köşk'ün yapımı 1591 tarihinde tamamlanır. İnşası sona eren köşkü görmeye gelen Padişah İncili Köşkü oldukça beğenir. Köşkün bâniliğini üstlenen Sinan Paşa'ya hediyesi karşılığında 3 tane hilat ve bir samur post verir.²⁴⁵ Padişah'ın beğenisine mazhar olan İncili Köşk yeni bir köşk inşası talebini beraberinde getirir ve Sultan, Sinan Paşa'dan *II. Bayezid Köşkü* olarak anılan köşkü yeniden inşa ettirmesini ister. Bunun üzerine Davud Ağa'nın önderliğinde köşkün yeniden inşasına başlanır. Sinan Paşa Padişah'ın beğenisini kazanabilmeyi başaran hediyesini sunmasının ve yeni bir köşk inşasına başlamasının üzerinden iki ay geçmeden 1 Ağustos 1591 tarihinde azledilir. Ardından Sinan Paşa'nın pek çok yerdeki vakıflarına el konularak padişah hasları arasına katılır kendisi de tekrar Malkara'ya gönderilir.²⁴⁶ Sinan Paşa'nın sadâreti sırasında inşasına başlanan Yalı Köşkü'nün yapım maliyeti sadece Sinan Paşa'ya mal edilse de köşkün inşa giderlerini Sinan Paşa'dan sonra sadârete gelen Ferhad ve Siyavuş paşaların da karşıladığı anlaşılıyor. Sinan Paşa köşkün inşası sırasında bâniliğini tamamen üstlenemese de bitirilmesi 28 Ocak 1593 tarihinde üçüncü kez sadrazam olduktan kısa bir süre sonra gerçekleşir. Sinan Paşa'nın imar faaliyetlerinden rahatsız olan Âlî onun üçüncü kez sadârete gelmesiyle İstanbul'da çeşit çeşit binalar yaptırma gücünü ve fırsatını yeniden elde

²⁴³ Hasan Paşa'nın ölüm emrini veren Paşa'nın sadârete gelmesini sağlayan Safiye Sultan olmuştur. Abdülkadir Özcan, "Hadım Hasan Paşa", *TDVİA*, XV, İstanbul 1997, s. 5.

²⁴⁴ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 243-244; Sultan'ın Hekimi Domenico'nun aktardığına göre köşkün maliyeti 150 bin zecchinidir. Hierosolimitano, *a.g.e.*, s. 75.

²⁴⁵ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 244; Başkanlık Osmanlı Arşivinde Yalı Köşkünün yapımı sırasında yapılan harcamaları gösteren bir muhasebe defteri de yer almaktadır. Bkz. BOA, MAD.d. 750.

²⁴⁶ Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 138.

ettiğini dile getirir.²⁴⁷ Sinan Paşa'nın kendi cebinden masraflarını karşılayarak yaptırdığı yapıların rahatsızlık uyandırmasının bir sebebi olmalıdır. İlk sadâreti sırasında sûr-ı hümayûn vesilesiyle arz ettiği pîşkeşlerden farklı olarak bu mimari hediyeler paşanın kulluğunun gereğini yerine getirmesinin beklendiği bir olay ya da durum nedeniyle sunulmamıştı. Muhtemelen padişahı hoşnut ederek o dönem sadâret makamında bulunmanın beraberinde getirdiği azledilme tehdidini ortadan kaldırmak ve söz konusu makamdaki konumu güçlendirmek adına sunulmuş hediyelerdi. Üstelik her Osmanlı kulunun karşılayamayacağı oldukça maliyetli, yüksek değere sahip armağanlardı. Sinan Paşa görevden uzaklaştırılmamak için hediyelere başvuruyordu. Zira ıslahat layihası müellifleri Sultan III. Murad döneminde sadrazamların azl edilme korkusu yaşamaya başladıklarını belirtirler. Dönemin kronik yazarlarından Selânikî sadârette bulunan vezirlerin aniden azledildiğine dair birçok kayıt tutmuştur.²⁴⁸ Gerçekten de Sultan III. Murad döneminde seleflerinin döneminde rastlanmadığı kadar sık sadâret atamaları yapılmıştır. Sokullu Mehmed Paşa'nın 1579 yılındaki ölümünden sonraki on altı yılda genellikle Koca Sinan Paşa, Ferhad Paşa ve Kanijeli Siyavuş Paşa arasında olmak üzere on bir sadâret ataması yapılmıştır. Bilindiği gibi ıslahat layihası müellifleri sadrazamların görevden uzaklaştırılma korkuları olmaması gerektiğini savunurlar. Çünkü hangi görevde bulunursa bulunsun bir görevlinin azl korkusu yaşaması onu rüşvet almaya yöneltecektir.²⁴⁹

Sadârete yapılan atamaların sıklığından Sultan III. Murad döneminde sadârette bulunmanın gittikçe zorlaştığı söylenebilir. Sultan III. Murad döneminde İstanbul'da bulunan Venedik balyosu Moro (1587-1590) sadrazamların otoritesinde meydana gelen değişim karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Önceden sadrazamların mutlak ve başka hiçbir kulla paylaşmadıkları bir otoriteleri varken artık birçok paşanın işlere müdahil olmaya başladığını dolayısıyla sadrazamın yetkisinin daralmaya başladığını dile getirir.²⁵⁰ Aslında Sadrazamla Padişah arasındaki ilişkinin kopuşu Sokullu Mehmed Paşa'nın sadâreti döneminde (1574-1579) başlar. Sultan III. Murad'ın sadrazamın

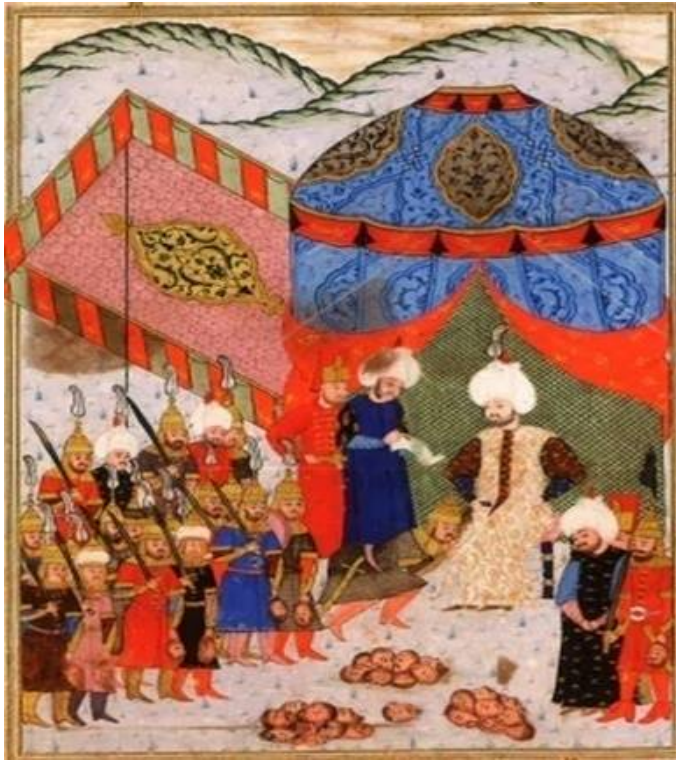
²⁴⁷Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı-Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2007, s. 289-290; Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 129.

²⁴⁸Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 179,347.

²⁴⁹Öz, *a.g.e.*, s. 63,79,97.

²⁵⁰Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 56.

tezkirelerini bile reddettiği söylenir. Sokullu'nun tüm itirazlarına rağmen İran'a karşı savaş da açılmıştır.²⁵¹ Sokullu'nun ölümünden bir yıl sonra sadârete atanan Sinan Paşa Sokullu Mehmed Paşa ile aynı durumdan muzdariptir. Padişah'a telhislerini sonuna kadar okumasını rica ettiği notlar kaleme alır.²⁵² Mesih Paşa'nın sözü geçmeyen sadrazamlardan olmak istemediğini belirterek sadâretten çekilmesi de sadrazamların otoritesindeki güç kaybını gözler önüne sermektedir.²⁵³ Sadâretten alınan otorite sarayda yer alan başka bir unsura dârüssaâde ağalarına devrediliyordu. Osmanlı sarayında meydana gelen bu güç devri saray nakkaşhanesinde²⁵⁴ üretilen resimli kitaplar

Resim 3 Savaş Divanında Resmedilen Sokullu Mehmed Paşa (Fetvacı, a.g.e., s. 155.)

üzerinden de görebilir. Sokullu Mehmed Paşa'nın otoritesinin gittikçe arttığı bir dönemde tamamlanan *Nüzhetü'l-esrarü'l-ahbâr der sefer-i Sigetvar* (1569) adlı eser Sokullu'nun gittikçe artan otoritesini somutlaştıran tasvirleri de bünyesinde barındırmaktadır.

Yandaki resimde bir savaş divanında tasvir edilen Sokullu Mehmed Paşa için padişahlar için kullanılan ikonografi kullanılmıştır.²⁵⁵

²⁵¹ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDVİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 173.

²⁵² Sahillioğlu, a.g.e., s. 6.

²⁵³ Peçevî, a.g.e., II, s. 16.

²⁵⁴ Nakkaşhane ve nakkaşlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I (Minyatür)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 109-127; Sultan III. Murad döneminde nakkaşhanede üretilen kitaplar hakkında bkz. Çiğdem Kafescioğlu "The Visual Arts", *The Cambridge History of Turkey*, II, ed. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet, Cambridge University Press, New York 2013, s. 532-543.

²⁵⁵ Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul 2013, s. 155-156.

Sokullu Mehmed Paşa'nın rakipsiz konumunu gösteren bir başka tasvir ise yapımı 1579 yılında tamamlanan *Zafername*'de yer alır. Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze alayını tasvir eden resimlerden birinde Padişah'ın hayatta olması halinde bulunacağı konumda oldukça heybetli bir şekilde tasvir edilmesi onun eşsiz statüsünü ya da Fetvacı'nın söylemiyle *pâdişâh-ı ma'nevî* konumunu somut bir hale getirir.²⁵⁶ Fakat

manevî padişah olarak görülen sadrazamın ölümüyle birlikte hem onun hem de sadârette bulunan diğer paşaların resimli kitaplardaki önemi azalmaya ve dârüssaâde ağaları ön plana çıkmaya başlayacaktır.

Resim 4 Mehmed Ağa'nın Sokullu Mehmed Paşa'yı muayene ederken tasviri. (Fetvacı, a.g.e., s. 203)

1582'de tamamlanan *Şehinşahname*'nin yandaki resminde ölüm döşeğinde yatan Sokullu Mehmed Paşa'yı muayene ederken tasvir edilen dârüssaâde ağası Mehmed Ağa görsel kompozisyonun merkezinde yer alarak metnin esas odak

noktasını oluşturur. Yatağın başında bulunan Sokullu'nun halefi Ahmed Paşa'nın sıradaki sadrazam olmasına rağmen dârüssaâde ağasına tâbi bir konumda resmedilmesi dikkat çeken başka bir husustur. Bu ve bunun gibi daha pekçok resimde dârüssaâde ağasının önceki resimli kitap kompozisyonlarının aksine resimlerin kıyısında, kenarında tâbi bir konumda ve cılız bir şekilde değil de resimlerin merkezinde ve heybetli bir şekilde tasvir edilmeye başlanması²⁵⁷ dârüssaâde ağasının sarayda artan otoritesini

²⁵⁶ Fetvacı, a.g.e., s. 165-167.

²⁵⁷ Fetvacı, a.g.e., s.195-203; Kocaaslan, dârüssaâde ağalarının padişahların eğitiminde etkin rol almalarının otoritelerinin güçlenmesinde etkili olduğunu ayrıca bu ağalarla hanım sultanların otoritelerindeki artışın paralel bir şekilde ilerlediğini kaydeder. Sultan III. Murad döneminde Haremeyn vakıflarının idaresinin verilmesiyle otoriteleri daha da kuvvetlenen dârüssaâde ağalarının iktidarlarında yaşanan değişim için bkz. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi İktidar, Sınırlar ve Mimari*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 75-87; Üstelik Mehmed Ağa Sultan III. Murad döneminde sık yaşanan azillerden etkilenmemiştir. 1574 yılında getirildiği Dârüssaâde Ağalığı makamındaki görevine vefat ettiği 1590 yılına kadar tam 16 yıl devam eder. Bkz. Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 1; Ayrıca Sultan III. Murad döneminde haremde girişilen büyük tadilatın da hanım sultanların ve dârüssaâde ağasının artan otoritesinin bir göstergesi olduğu

somutlaştırırken sadrazamların otorite kaybını da gözler önüne serer. Sadâret makamında meydana gelen bu otorite kaybı layiha yazarlarının eserlerinde de çokça yer bulur.

Koçi Bey kesin bir tarih vererek 1574 yılına kadar sadrazamların yetkilerinin hiç kimse tarafından kısıtlanmadığını padişahla arasındaki ilişkiler hakkında da kimsenin bilgisi olmadığını belirtir. Bu tarihten sonra ise başta nedimler olmak üzere padişahın diğer yakınlarının saltanat işlerine müdahale etmeye başladığını ve işler onların istediği gibi ilerlemezse sadrazamı çeşitli iftiralarla azl ettirdiklerini ekler.²⁵⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa da sadrazamlara tam yetki verilmesi ve padişah ile arasındaki konularda saklanması gereken bir husus olursa diğer vezirlerin bile haberi olmaması gerektiğini belirtirken Koçi Bey ile aynı görüşleri paylaşır.²⁵⁹ Hezarfen Hüseyin Efendi padişahın bir veziri sadârete getirdikten sonra ona görevini yapabilmesi için özgürlük vermesini ve padişahla sadrazam arasındaki meselelerin gizli kalmasını dile getirirken yine yukarıdaki müelliflerle aynı kanaate sahiptir.²⁶⁰ Koçi Bey'e göre sadrazamların otoritelerini yitirirken padişahın yakınındaki kimselerin güç kazanması rüşvet kapısının açılması için bir sebeptir. Nitekim bu kimselerin mansıpların tevcihinde müdahale etmeye başlamalarıyla müstehak olmayanlara rüşvetle mansıp verildiğini belirtir.²⁶¹ Âli de sadrazamın otoritesini giderek kaybetmesinin rüşvet alışverişine sebep olacağını düşünür.²⁶² Dönemin eserlerine bakıldığında Padişah'ın yakın çevresinin de atamalarda etkili olduğu görülür. Yukarıda geçen Hadım Hasan Paşa örneğinde suçu sabit olup cezalandırılmasına rağmen Valide Sultan Nurbanu Sultan'ın affıyla beraber Paşa'ya yeni bir görev ataması yapılmıştı. Sultan III. Murad'ın yakın çevresinde yer alan ve rüya mektuplarından Padişah'ın ona olan düşkünlüğünün net bir şekilde anlaşıldığı Şeyh Şüca(ö. 1588) mansıp atamalarında etkili olanlardan biridir. Sultan III. Murad henüz şehzadeyken bir rüya görür. Şeyh Şüca rüyayı tabir eder ve Şehzade'nin ne zaman tahta çıkacağı konusunda bir öngöründe bulunur. Şeyh'in dediği zamanda tahta çıkan Sultan III. Murad'ın şeyhe olan hürmeti bu şekilde başlar. Bu hürmetten şikâyetçi olan

---

düşünülmekteydi. Bkz. Necipoğlu, *a.g.e.*, s. 213-214,224; Sultan III. Murad Döneminde haremde yapılan tadilatlar için bkz. Kocaaslan, *a.g.e.*, s. 178-195.

²⁵⁸ Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 8.

²⁵⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına...*, s. 22-24.

²⁶⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 73,84.

²⁶¹ Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 9.

²⁶² Âli, *Künhü'l-Ahbar*, s. 952-953.

Gelibolulu Mustafa Âlî “... öyle bir mertebeye vardı ki ... kendüye şeyhüm, sultanum diye tezkireler gönderir” şeklinde rahatsızlığını dile getirir. Şeyh Şüca, Âlî’nin rüşvet eleştirilerinin de hedefi olur. Halk ve Sultan arasında bir aracı olduğunu düşündüğü şeyhin mansıp atamaları karşılığında rüşvet aldığını da açık bir şekilde belirtir.²⁶³ Şeyhin vezirlerden daha çok mal varlığı olduğunu dile getirmeden önce şeyhin bundan evvel “*avam bir acemi oğlanı*” olduğunu belirterek adeta ölçsüz ve haksız gördüğü yükselişini vurgulamak ister.²⁶⁴ Sultan III. Murad’ın rüya mektuplarında Sultan’ın Şeyh’in isteği doğrultusunda atama yaptığı görülür. Şeyh Şüca’nın Ferruh Lala’nın beylerbeyi olarak atanması isteğini ilkin “*Baba rızasın gözetmek emr-i hakdur. Buna rızası yokdur*” diyerek karşı çıkıp reddetse de²⁶⁵ sonrasında Ferruh Lala’ya beylerbeyliği tevcihinde bulunur.²⁶⁶ Lokman’ın eserinde 1577 senesinde Lala Ferruh adında bir kimseye Temeşvar Beylerbeyliği verildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Bu kimsenin rüya mektuplarında adı geçen kişi olması muhtemeldir.²⁶⁷ Şeyh Şüca’nın rüşvet aldığına dair elimizde Âlî’nin eleştirisinden başka bir şey bulunmasa da Şeyh’in makam ve mansıp tevcihi konusunda Sultan’dan bazı taleplerinin olduğu görülmektedir. Şeyh Şüca’nın talebi üzerine İnebahtı’da tımarı olan Hasan’a bin akçe terakki verilmiştir.²⁶⁸ Padişah’ın yakınındaki diğer kimselerin daha fazla söz sahibi olmasıyla ve sadârete yapılan atamaların sıklaşmasıyla Sultan III. Murad döneminden itibaren sadâret makamındaki konumun korunması zorlaşır. Venedik balyosu Lorenzo Bernardo sadrazamın artık sadece padişahı değil aynı zamanda Safiye Sultan, Harem kethüdası gibi harem üyelerini de memnun etmek zorunda olduğunu bu kimselerin memnuniyetiyle birlikte rakiplerinden gelecek hamlelere karşı tetikte olması gerektiğini belirtir. Sadrazamın bu kadar değişken unsuru dengelemek için yaşadığı gerginlik ve duygu durumları göz önünde bulundurulunca sadârete sık atama yapılmasının olağan olduğunu ekler.²⁶⁹ Sadâret makamındaki güç kaybının bilincinde olan Sinan Paşa yalnızca hediyeler aracılığıyla değil saray nakkaşhanesinde üretilen yazmalar aracılığıyla da bu durumun üstesinden gelmeye çalışır. Resimli yazmaların hâmilğini yürütürken sadrazamın konumunun güçlü olmasını benimsetmeye ve kendisiyle ilgili

²⁶³ Çerçi, a.g.e., c. II, s. 247-248.

²⁶⁴ Âlî, *Künhü’l...*, s. 954-955.

²⁶⁵ Felek, a.g.e., s. 231.

²⁶⁶ Felek, a.g.e., s. 238.

²⁶⁷ Lokman, a.g.e., s. 387-388.

²⁶⁸ BOA, A{DVNSMHH.d... /37-1357, BOA, A{DVNSMHH.d... /37-2114

²⁶⁹ Önal-Afyoncu, a.g.e., s. 102.

olumlu bir izlenim yaratmaya yönelik eserler hazırlatması dikkat çekicidir. Üstelik Nakkaşhane çalışanları da Sinan Paşa'nın otoritesindeki kırılmanın farkındadır. Paşa her an değişime açık olan konumu sebebiyle yalnızca sadârette bulunduğu sırada üretilen eserlerde övülür.²⁷⁰ Paşa hediyelerini sunmasının ardından çok zaman geçmeden ikinci kez azl edilir. Venedik balyosları raporlarında Paşa'nın ikinci sadâretinden azl sebebini açıklamışlardır. Padişah'ın başta eşi ve harem görevlileri olmak üzere çevresindeki insanlardan etkilendiğini belirten Lorenzo Bernardo, Sinan Paşa'nın haremdeki bir kadının isteği üzere görevden alındığını belirtir.²⁷¹ Ayrıca harem kethüdasının isteği üzerine Sinan Paşa sadâretteki görevinden alınınca kethüdanın itibarının daha da arttığını ekler.²⁷² O zamanlar kethüda kadın olarak görev yapan Canfeda Hatun'un kardeşinin evi yağmalanmış ve kardeşi görevden alınmıştır. Sinan Paşa'nın sadâretten alınması da bu olaylardan kısa bir süre sonra olur. Balyos'un Paşa'nın görevden alınmasıyla ilgili belirttiği hususun doğru olması oldukça muhtemel.²⁷³ Ek olarak Bernardo'dan önce Venedik balyosu olan Giovanni Moro da başta Safiye Sultan olmak üzere saray içinde ve dışarısında yer alan pekçok görevli tarafından kibirli bir kişiliği olduğunu söylediği Sinan Paşa'nın azl ettirilmesi fırsatının kaçırılmayacağını ve Paşa'nın sadâretten alınmasına sebep olacaklarını belirtir.²⁷⁴ Padişah'ın beğenisini kazanmayı ve sadârette bulunmayı umarak sunduğunu düşündüğümüz hediyeler Paşa'nın sadâret makamında kalmaya devam etmesini sağlayamamış ve sunduğu hediyeler sayesinde sadârete geldiği eleştirisini beraberinde getirmiştir. Arz ettiği pîşkeşlerden dolayı rüşvet eleştirilerinin hedefi olan Sinan Paşa'nın görece sınırlı ama nüfuzlu bir kitlesi olan saray nakkaşhanesinde üretilen resimli kitaplar aracılığıyla otoritesini güçlendirmeye çalıştığı düşünülürse hediyelerin bir makamda bulunmayı sağlamada önemli bir etkiye sahip olması sebebiyle otoritesini güçlendirecek bir enstrüman olarak pîşkeşi kullanması oldukça muhtemeldir. Diğer yandan Sinan Paşa'nın râşî olduğu söylemi aleni bir şekilde dile getirilmese de sadârette bulunduğu sırada saltanatta bulunan Sultan III. Murad'ı da töhmet altında bırakmaktadır. Bürokratik alanda padişahın sonra en fazla yetkiyi elinde bulduran sadrazam bir kulun erişebileceği en yüksek mertebede bulunuyordu. Dolayısıyla daha yüksek bir

²⁷⁰ Fetvacı, *a.g.e.*, s. 274,294.

²⁷¹ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 99,101,106.

²⁷² Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 108.

²⁷³ Lokman, *a.g.e.*, s. 501-502.

²⁷⁴ Önal-Afyoncu, *a.g.e.*, s. 63.

makama ulaşmak için hediyelerle kurulan intisap ağının neredeyse en üstünde yer alıyordu. Paşa'nın Valide Sultan ve kethüda kadınla arasının iyi olmadığı göz önünde bulundurulursa hediyesini arz edebileceği tek kimse Padişah'tı. Bu sebeple onun sadârete tekrar atanmasında hediye adı altında arz ettiği ama esasen rüşvet hüviyeti taşıdığı söylenen hediyelerin etkisi olduğu söylemi hediyein sunulduğu Sultan'ı da zan altında bırakır. Sinan Paşa tüm bu eleştirilerin ve tepkilerin kendisine yönelmesine sebep olan cömert hediyelerine rağmen sadâret makamındaki yerini daimi hale getiremedi. Yine de Paşa'nın sunduğu hediyeler ve mal varlığı onu sadâret makamı için uygun bir aday yapmış olmalıdır ki sadârete tekrar tekrar atanır. Ayrıca Sinan Paşa'nın maddi durumu ölümüyle netlik kazanacak ve sanıldığı gibi zengin olmadığı anlaşılacaktır. Paşa öldüğü zaman hazîne-i hümayûna yüklü miktarda borcu olduğu ortaya çıkar ve mal varlığına el konulur.²⁷⁵ Mustafa Nuri Paşa, savurgan bir kişiliğe sahip olan ve cömert hediyeler sunan sadrazamların sadâretten uzaklaştırıldıklarında çoğu zaman borçlu çıktıklarını aktarır.²⁷⁶ Sinan Paşa da bu sadrazamlardan biriydi.

16. yüzyılda arz ettiği pîşkeşlerle öne çıkan bir diğer kimse ise, Mısır Beylerbeyi İbrahim Paşa'dır. İki buçuk yıl Mısır'da bulunduktan sonra 1585 yılının Eylül ayında İstanbul'a döner. Paşa'nın gelişinin ertesi günü Padişaha sunacağı hediyeler hazırlanmaya başlanır.

Tablo 4 Damat İbrahim Paşa'nın Mısır Görevlendirmesinden Dönünce Padişaha Sunduğu Hediyeler²⁷⁷

Damat İbrahim Paşa'nın 1585 yılında Arz Ettiği Pîşkeşler	Miktarı
<i>Mushaf-ı Şerif</i>	<i>2 adet</i>
<i>Kabe Kapısının Perdesi</i>	<i>1 adet</i>
<i>Mücevher kabzalı kılıç</i>	<i>3 adet</i>
<i>Mücevher kabzalı hançer</i>	<i>3 adet</i>
<i>Mücevher kabzalı Acem bıçağı</i>	<i>3 adet</i>
<i>Nâfe-i siper</i>	<i>3 adet</i>
<i>Diğer siper duhte</i>	<i>3 adet</i>
<i>Murassa legen ve ibrik,maşrapa, tepsi, gülabdan,seraser</i>	<i>79</i>
<i>Duhavi kadife</i>	<i>29 tak</i>
<i>Sade kadife²⁷⁸</i>	<i>29 tak</i>

²⁷⁵ İpşirli, Koca Sinan..., s. 139; Sinan Paşa'nın terekesinde bulunan eşyaların kaydı için bkz. BOA, TS.MA.e.554/7; Muhallefatından emanet bırakılan eşyalara dair kayıt için bkz. BOA,TS.MA.d. 5642.

²⁷⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, III-IV, ed. Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1980, s. 104.

²⁷⁷ Selânikî,a.g.e., I, s. 159-160.

²⁷⁸ İstanbul, Bursa ve Yazdi'de üretilen kadife kumaştan sade olarak bahsedildiğinde ima edilen telsiz olmasıdır. Atasoy,a.g.m., s. 774.

Renkli diva?	9 tak
Renkli Atlas-ı Frengi	209 tak
Rengarenk Muhattem	109 tak
Birî Destar	1000
Harir-i hâ-m-ı a'la	2
Gulam	100
Tâvâşî Gulam	17
Habeşi Gulam	10
Beyaz Gulam	7
Arap Atı	7 tavla
Tüfek ve çeşit çeşit cephan	
Toplam: 2.000.000 Altın	

İbrahim Paşa'nın hediyelerinin hazırlanmasını ve sunulmasını yakından takip eden Selânikî, tabloda yer alan hediyelerin yanı sıra mücevherle bezenmiş bir taht²⁷⁹ ve 173.305 altın değerindeki hazineyi pîşkeş olarak Padişah'a arz ettiğini kaydeder. Sadece hazinenin değeri bile 1568-1583 yılları arasında tahvil-i teşrifat defterine kaydedilen ve 110.980 akçeyle en yüksek değere sahip olan pîşkeş arzından daha fazladır.²⁸⁰ Nitekim Selânikî, İbrahim Paşa'nın Dîvân'da arz ettiği pîşkeşlerin Sultan III. Murad'ın seleflerinin arz ettikleri içinde bir benzeri olmadığını dile getirir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde mazûl olan Yemen Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın İbrahim Paşa'nın hediyelerinin binde biri değerinde olmayan hediyelerle Mısır Beylerbeyliği'ne atandığını kaydeder.²⁸¹ Sonrasında Damat İbrahim Paşa olarak da anılan Paşa hediyelerini sunmasının ardından başarılı hizmetlerinden dolayı üçüncü vezirliğe yükseltilmiş²⁸² ve içoğlanlarının yaşadığı yer hariç At Meydanı Sarayı'nın geri kalanı kendisine temlik edilmiştir.²⁸³ Damat İbrahim Paşa öncesinde emsali olmayan bir pîşkeş arzı gerçekleştirmesine rağmen eleştirilerin hedefi haline gelmemesinin yanı sıra bir kulun kulluğunun gereğini ancak bu kadar yerine getirebileceği şeklinde övülmüştür. Kendisinden üç yıl önce hediyelerini arz eden Sinan Paşa hediyelerinin çokluğu sebebiyle eleştirilerin hedefi haline gelirken İbrahim Paşa'nın aynı sebepten övülmesi düşündürücüdür. Belki de Selânikî'nin İbrahim Paşa'nın hediyelerini karşılaştırdığı

²⁷⁹ İbrahim Paşa tarafından hediye edilen bu taht Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar cülûs törenlerinde ve bayramlaşmalarda kullanılmıştır. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, III, s. 90.

²⁸⁰ Reindl-Kiel, *Power And...*, s. 38-39.

²⁸¹ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 157-160.

²⁸² Nezihi Aykut, "Damad İbrâhim Paşa", *TDVİA*, XII, İstanbul 1993, s. 440.

²⁸³ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 161; Lokman, *a.g.e.*, s. 466-467.

paşalara göre daha cömert olan hediyelerine rağmen daha mütevazı bir makama atanması Paşa'yı eleştirilerin odağı haline getirmemiştir.

Son olarak Diyarbakır Beylerbeyliği görevinde bulunan ve Canfeda Hatun'un kardeşi olan İbrahim Paşa'nın pîşkeş arzı ele alınacaktır. İbrahim Paşa Ekim/Kasım 1590'da Diyarbakır Beylerbeyliği'ne atanır.²⁸⁴ Paşa'nın halka zulüm ettiği bilinmektedir. Temmuz 1591'de Tophane-i Amire yakınında yangın çıkar. Yeniçeriler yangına müdahale ettikten sonra Paşa'nın evine yönelir. Paşa'nın Padişah'a pîşkeş çekeceği hediyeler de dâhil olmak üzere evinde yer alan eşyaları yağmalanır. İbrahim Paşa ise kaçarak kurtulur. Sultan Murad olayların nedeninin soruşturulmasını emrettiğinde yeniçeriler hoşnutsuzluklarını “*Delü İbrahim Paşa'dan Müslimanların hakkı alıvirilmedi,yoldaşımız öldürdi...*” şeklinde beyan eder. Bunların neticesinde İbrahim Paşa'nın 17 Temmuz 1591 tarihinde azl edilip Yenihisar'da hapsedilmesine karar verilir.²⁸⁵ Lokman, kargaşa olmasını önlemek için Paşa'nın hapse atıldığını Paşa'dan şikâyetçi olanlar ıslah olunca Paşa'nın serbest bırakıldığını kaydeder. Çok zaman geçmeden İbrahim Paşa, Canfeda Hatun'un çabaları ve arz ettiği pîşkeşler sayesinde tekrar Diyarbakır Beylerbeyliği'ne atanır.²⁸⁶ İbrahim Paşa'nın görevine iadesinin ardından Diyarbakır'dan gelen şikâyetler üzerine Paşa yeniden görevden alınır. Lokman, görevden alındıktan sonra İstanbul'a gelen Paşa'nın “*‘azim pîşkeş çeküp mülazemete*” başladığını kaydeder. Lokman pîşkeş arzıyla ilgili detay vermese de Paşa'nın pîşkeş arzı Selânikî tarafından detaylı bir şekilde kaydedilir. Buna göre Paşa, 9 Ocak 1594 tarihinde hediyelerini sunar. Selânikî'nin teşrifât defterinden aktardığını söylediği armağanlar şöyledir: *Kelamu'llahi'l-Mecîd: 3 cilt, 1 adet murassa kabzalı kılıç, 1 adet murassa' kabzalı tolga, 9 adet sürahi, 9 adet tepsi, 9 adet maşrapa, 122 adet telli kadife, 140 tak İstanbul seraseri, 17 tak kadife-i çatma a'la, 9 tak Bursa kadifesi, 6 tak Şîb-i telli bâ-çatma, 9 tak kadife-i Frengi-i sade, 29 tak şîb-i Frengi-i telli, 12 tak telli kanavize-i Frengi, 57 tak haraha-i Frengi telli, 39 tak İstanbul serengi, 95 tak Kemha-i Frengi, 115 tak Atlas-ı Frengi, 77 tak Kemha-i durenk, 70 tak Ankara sofı, 115 tak Kutni-i Bağdadi, 100 tak destarha-i hassa, 60 çile Çuka-i sıkarlat-ı mütenevvia, 43 pastav, 16 tane arap atı.*

²⁸⁴ Lokman, *a.g.e.*, s. 498.

²⁸⁵ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 246-248; Lokman, *a.g.e.*, s. 501.

²⁸⁶ Mehmet İpşirli, “Canfeda Hatun”, *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s.150; Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 351,355-356.

Selânikî, Paşa'nın hediyelerinin dökümünü verdikten sonra Paşa'nın görev yaptığı yerlerde eziyetlerinin çok olduğunu işittiğini de ekler. İbrahim Paşa'nın hediye listesini vermekle kalmaz. Armağanlarına 70 yük akçe paha biçildiğini de aktarır.²⁸⁷

Hediyelerini sunmasının üzerinden çok zaman geçmeden Paşa, Şubat 1594'te tekrar Diyarbakır Beylerbeyliği'ne atanır.²⁸⁸ Diyarbakır Defterdarlığı'ndan mazûl kâtibin şikâyetleri üzerine 14 Nisan 1594 tarihinde tekrar görevden alınır ve hapse atılır. Ayrıca mallarına da el konulur. Selânikî, İbrahim Paşa'nın hapse atılmasını aktardığı kelimeleri şu sözlerle bitirir: “*Padişâh-ı âlem-penâh hazretlerine hayr duâ vü senâlar olundu ki böyle zalim ü seffâk-ı bi-bak' ol vilayet ahalisinden ref' ü def' eyleyüp cevr ü sitemden fukarayı halas buyurdu*”. İbrahim Paşa'nın isteği üzere Yedikule'ye nakli gerçekleşir.²⁸⁹ Paşa ile ilgili erişilebilen son bilgi budur. Affını ve görev tevcihini sağlayan pîşkeş arzı İbrahim Paşa'nın da bulunduğu makamda kalmaya devam etmesini sağlayamamıştır. Yine de Dîvâne İbrahim Paşa ile ilgili halkın şikâyetlerine rağmen hediye arzıyla birlikte görevine iade edilmesi dikkate değerdir.

²⁸⁷ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 351-352; Lokman, *a.g.e.*, s. 506-518-519.

²⁸⁸ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 355-356.

²⁸⁹ Selânikî, *a.g.e.*, I, s. 362,367.

SONUÇ

Necipoğlu, *Sinan Çağı* adlı kitabında Mimar Sinan'ın yönetiminde Osmanlı topraklarında inşa edilen mimari yapıların inşa ettirenlerin kimlikleri gibi olduğunu ortaya koyar. Çeşitli sebeplerle bu eserlerin ortaya çıkarılmasına sebep olan kişiler padişah tarafından kendilerine nasedilen makamların bilincinde olarak makamlarının kendilerine getirdiği inşa kurallarına uymak zorundaydılar. Tıpkı Osmanlı topraklarında inşa edilen mimari yapıların bânîlerinin toplum içerisindeki yerlerini belirlediği gibi hediyeler de Osmanlı yönetici eliti arasındaki hiyerarşik sınırların görünür olmasını sağlıyordu. Zira Osmanlı kullarının kendileri için belirlenen miktarda hediyelerini sunmaları zorunluydu. 1582 tarihli şenlikte aynı rütbedeki kişilerin aynı miktarda armağan sunması bu miktarın belirlenmiş olduğunu düşündürür. Sunulan hediyelerin yelpazesi değişse de belirlendiği anlaşılan miktarın dışına çıkılmaması en azından o miktarın altında sunulmaması bu hususa verilen ehemmiyetin göstergesidir. Pîşkeşin sunulacağı kişi ne kadar yüksek bir makamda bulunursa bulunsun arz edilen pîşkeşlerin padişahın hediyelerinin çeşitliliğine yaklaşmaması hediyelerin Osmanlı toplumundaki konumun belirlenmesindeki önemini ve padişahın eşsiz otoritesini vurgular.

Gerek Osmanlı müelliflerinin eserlerinde ve arşivdeki kayıtlarda gerekse Venedik balyoslarının raporlarında mansıp atamasının en kıymetli pîşkeş arzını yapan kimseye yapıldığına dair örnekler mevcuttur. Kayıtlarda pîşkeşin değeri “seçilen kişi” olmayı sağladığından hediye sunumlarının bir yarış halini almaya başladığı dile getirilir. Bu sebeple Sultan III. Murad döneminde armağanlarını sunan kişilerin yalnızca kulluklarının gereğini yerine getirmeyi değil mansıba atanabilen kişi olmayı da amaçladıklarını söylemek mümkündür. Pîşkeşin değerinin önem kazanmasıyla armağanlarını sunacak olan kişilerin hediyelerinin cömert olmasına dikkat etmeleri oldukça muhtemeldir. Azledilmelerin sık yaşandığı Sultan III. Murad döneminde Osmanlı yönetici eliti pîşkeşin Osmanlı toplumundaki konumu belirleme gücünden faydalanmayı amaçlamış olmalıdır.

Bütün olarak bakıldığında Sultan III. Murad döneminde pîşkeşe dair tepkilerin oluşmasında; hediyein değerinin belirlenmeye başlanması, en değerli hediye sunana

görev ataması yapılması, yeni bir pîşkeş arzı olduğunda makamda bulunan kimsenin konumunun tehlikeye düşmesi unsurlarının etkili olması muhtemeldir.

Son olarak pîşkeş arzlarıyla ilgili yapılan eleştirilerin pîşkeşler kayıtlı olduğundan rüşvet olarak değerlendirilemeyeceği şeklinde ele alınmasının pîşkeşe dair rüşvet eleştirilerinin temel bir noktasını göz ardı ettiği düşünülmektedir. Pîşkeşin rüşvet vermede bir araç olduğunu dile getirenler bu durumun kapalı kapılar ardında gerçekleşmediğini tam tersine aleni bir şekilde yapıldığını vurgular. Farklı intisap ilişkileri ağının ve kişisel çıkarların olduğu bir ortamda eleştirilerin güç dengelerinin değişmeye başladığı Sarayda farklı hiziplere mensup kimselerin hesaplaşmalarından mı yoksa mevcut durumdan rahatsız oldukları için mi yapıldığının tespitini yapmak zordur. Kanuni döneminden itibaren makam vergisi olarak Câizenin alınmaya başlandığının belirtilmesi durumu daha da karmaşıklarlaştırır. Fakat toplumun tepkisini çeken kişinin arz ettiği pîşkeşle mansıp elde edebilmesi, hediyeinin mevcut durumu sunan kişinin lehine çevirebilme gücünü göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca çeşitli sebeplerle Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancıların Osmanlı müellifleriyle aynı şeyleri dile getirmesi pîşkeşin hüviyetinde bir değişimin meydana geldiğini ve bu değişime yapılan eleştirilerin yalnızca istediği makamı elde edememiş kırgın kalplerin sitemleri olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Çalışma sırasında yüksek lisans tez çalışması süresinin elverdiği ölçüde çok yönlü bir şekilde okuma yapmaya çalışılarak meseleye bütün açılarıyla bakılmaya çalışıldı. Süre sınırlaması ve bazı belgelerin restorasyonda olması gibi sebeplerle okumalar istenilen kapsamda genişletilemedi. Yine de Sultan III. Murad döneminde pîşkeşin tepki çeken bir uygulama haline gelmesinin nedenlerinin ve pîşkeşin hüviyetinde değişim meydana geldiği söyleminin kısmen de olsa açıklanabildiği umulmaktadır. Ayrıca pîşkeşle ilgili yapılacak bir çalışmanın kendi döneminin şartları içerisinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira tez sırasında da dile getirildiği üzere pîşkeşe dair hususlar kısa zaman aralıklarında bile değişkenlik gösterebilmekteydi. Bununla birlikte pîşkeş arzı kulluğun bir gereği ve dolayısıyla sistemin bir parçası olduğundan pîşkeşin hüviyetinin açıklanabilmesinin hem Osmanlı'daki pîşkeş arzlarının hem de sınırları pîşkeşle örtüşen uygulamaların anlaşılabilmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA:

- TS.MA.d.34.
 TS.MA. D. 7856
 TS.MA.d. 5642
 TS.MA. D. 5649
 TS.MA. D. 10022
 TS.MA. D. 9614
 TS.MA.e. 777/46
 TSMA.e./ 733-47
 TSMA.e. 748/1
 TSMA.e. 746/84
 TS.MA.e/794-94
 TS.MA.e.554/7
 A. {DVNSMHM. d.35-836.
 A. {DVNSMHM. d. 36-805.
 A{DVNSMHM.d... /37-1357.
 A{DVNSMHM.d... /37-2114.
 A. {DVNSMHM.d.55-270.
 A. {DVNSMHM.d.70/290,291.

Birincil Kaynaklar:

- Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
 Aziz Efendi, *Kânûnnâme-i Sultânî li- Azîz Efendi (Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws And Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth Century Ottoman States Man)*, haz. Rhoads Murphey, Harvard University Press, Cambridge 1985.
 Aycibin, Zeynep, *Kâtip Çelebi, Fezleke Tahlil ve Metin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

- Breüning, Hans Jacob, *Breüning Seyahatnamesi*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.
- Carullahzade Mustafa, *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü 'ş-şu'arâ)*, haz. Aysun Sungurhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Nasihatler "Nasâiyü'l-Vüzerâ"*, haz. Yaşar Aydemir-Güray Kırpık, Hece Yayınları, Ankara 2014.
- _____, *Zübde-i Vekaiyât*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Esad Efendi, *Osmanlı'da Töre ve Törenler: Teşrifat-ı Kadime*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ali Çavuşoğlu, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- _____, *Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- _____, *Câmi'u'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- _____, *Nushatü's-Selâtîn*, haz. Faris Çerçi, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü*, I, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- _____, *Türkiye Günlüğü*, II, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Göksel, Aslı, *The Surname of Abdi as a Sample of Old Turkish Prose*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1983.
- Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman(1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.
- _____, *Hadîdî Tarihi(1285-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Hierosolimitano, Domenico, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, çev. Esmâ Selçuk Demir, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- İntizamî, *Sûrnâme-i Hümayûn: An Imperial Celebration*, haz. Nurhan Atasoy, Koç Bank Yayınları, İstanbul 1997.
- Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Mösyö Vats Tabhanesi, Londra 1277.
- Latifi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi; Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*, I, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- _____, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi; Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*, II, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Lutfi Paşa, *Lütfi Paşa Asafnamesi*, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, TTK Yayınları, İstanbul 1991.
- Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Kayhan Atik, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, haz. Reha Bilge, çev. Mertol Tulum, Arvana Yayınları, İstanbul 2015.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, III-IV, ed. Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1980.
- Muhyiddin Mehmed Cemâlî, *Osmanoğulları'nın Tarihi (Tevârih-i Âl-i Osmân)*, haz. Hasan Hüseyin Adallıoğlu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.
- Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, II, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2007.

- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Seidel, Friedrich, *Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- _____, *Tarih-i Selânikî*, II, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Seyyid Lokman, *Zübdetü't-tevârih*, haz. İbrahim Pazan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.
- Seyyid Vehbi, *Sûrnâme*, haz. Mertol Tulum, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.
- Seyyid Muhammed b. Emin Emir Hasan el-Saudî, *Metaliü's-Saadet ve Yenabiü's Siyadet*, 1582.
- Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, TÜBA, Ankara 2018.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, haz. Bekir Sıtkı Baysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- _____, *Peçevi Tarihi*, II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Öztürk, Necdet, *Hadîdî Tarihi (Manzum Osmanlı Tarihi 1285-1523)*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2015.
- Wratislaw, Baron W., *Anılar "16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler"*, Karacan Yayınları, Ankara 1981.
- Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-i Müstetâb, Kitabı Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'il Mü'minin, Hirzü'l-Müluk*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

İkincil Kaynaklar:

- Açıköz Ünyay, Fatma, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti 'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- Afyoncu, Erhan, "Rüstem Paşa", *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 288-290.
- Ak, Mahmut, "Siyavuş Paşa, Kanijeli", *TDVİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 311-313.
- Akün, Ömer Faruk, "Koçi Bey", *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 143-148.
- Aktepe, Münir, "Khadım Hasan Pasha Sokolli", *The Encyclopaedia of Islam*, IV, E.J.Brill, Leiden 1978, s. 900.
- Alıklıç, Dünder, *XVII. yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu, "Elkas Mirza", *TDVİA*, XI, İstanbul 1995, s. 55.
- Alparslan, Ali "Abdullah-ı Sayrafi", *TDVİA*, I, İstanbul 1988, s. 132.
- Altındağ, Ülkü, "Dârüssaâde", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s.1-3.
- And, Metin, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I (Minyatür)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- Ahışalı, Recep, "Terakkî", *TDVİA*, XL, İstanbul 2011, s. 479-481.
- Arslan, Mehmet, "Kültür Tarihimiz Açısından Zengin Bir Kaynak: Sur-nameler", *TALİD*, V/10, İstanbul 2007, s. 221-258.
- _____, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- _____, "Osmanlı'da Bir Muhteşem Şenlik: Şehzade Sultan Mehmet'in (III. Mehmet) Sünnet Düğünü", *Türkler Ansiklopedisi*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 871-886.
- Atasoy, Nurhan, "Osmanlı İpekli Kumaşları", *Osmanlı Uygarlığı*, II, ed. Halil İnalcık Günsel Renda, Ankara 2002, s. 760-787.
- Atıl, Esin, *Suleymanname (The Illustrated History of Suleyman the Magnificent)*, National Gallery of Art, Washington 1986.

- Aybet, Gülgün Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Aykut, Nezih, “Damad İbrâhim Paşa”, *TDVİA*, XII, İstanbul 1993, s. 440-441.
- Aynur, Hatice, “Sûrnâme”, *TDVİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 565-567.
- Bağcı, Serpil -Filiz Çağman vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.
- Başkurt, Ahmet Çağrı, “351 Numaralı Sadâret Teşrifat Defteri Işığında Osmanlı Pâyitahtı’nda İcrâ Edilen Törenler(H. 1105-1221/ M. 1693-1806)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Bozyiğit, Esra, *Taşlıcalı Yahya Divanı-İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.
- Casale, Sinem A, “Iconography of the Gift; Diplomacy and Imperial Self- Fashioning at the Ottoman Court”, *The Art Bulletin*, 100, 2018, s. 97-123.
- Çalışkan, Filiz, *Osmanlı Devleti’nde Teşrifat Kalemi ve Teşrifatçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Tezi İstanbul 1989.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Yahya Bey Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Çelik, Yüksel, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, İstanbul 2006, s. 25-64.
- Çelik, Ahmet Faruk, *Fetullah Arifi Çelebi’nin “Şahname-i Al-i Osman”ından SÜLEYMANNAME*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Çevik, Can, “*Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Çiçekler, Mustafa, “Sa’dî Şîrâzî”, *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 406.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1972.

- Deniz, Şefaattin, “Mesih Paşa, Hadım”, *TDVİA*, EK II, Ankara 2019, s. 257-258.
- Değirmenci, Tülün, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- Dingeç, Emine, “18. Yüzyılın ikinci yarısında Saray Atlarının Binit Takımları”, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2011, s. 1-20.
- Doğan, Muzaffer, “ Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Câize”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, 2002, s. 35-74.
- Eğri, Sadettin, “Koca Sinan Paşa Hakkında Övgü ve Yergi İkilemi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII/38, Bursa 2017, s. 587-607.
- Esad Efendi, *Osmanlı'da Töre ve Törenler: Teşrifat-ı Kadime*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979.
- Emecen, Feridun, “Koca Mustafa Paşa”, *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s.131-133.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Osmanlı İstanbul’unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar”, *TALİD*, VIII/16, 2010, s. 131-148.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Fotic ,Aleksandar -Machiel Kiel, “Semendire”, *TDVİA*, XXXVI, s. 467-470.
- Genç, Vural, *Acem'den Rum'a: İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VIII/11-12, İstanbul 1956, s. 11-50.

- Hancz, Erika, “Peçuyly İbrâhim”, *TDVİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 216-218.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Cerrah Mehmed Paşa”, *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 415.
- _____, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- İlgürel, Mücteba, “Mustafa Paşa, Bozoklu”, *TDVİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 343-344.
- İnalçık, Halil, “Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, haz. Mehmet Öz-Oktay Özel, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 119-145.
- _____, “Eyalet”, *TDVİA*, XI, İstanbul 1995, s. 548-550.
- _____, “Giray”, *TDVİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 77.
- _____, *Türkiye Tekstil Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- İpşirli, Mehmet, “Koca Sinan Paşa”, *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 137-139.
- _____, “Beylerbeyi”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 69-74.
- _____, “Canfeda Hatun”, *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s.150.
- _____, “Selânîkî Mustafa Efendi”, *TDVİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 357-359.
- İsen, Mustafa, “Beyânî”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 32.
- Kafadar, Cemal, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, I, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 23-28.
- Kafescioğlu, Çiğdem, “The Visual Arts”, *The Cambridge History of Turkey*, II, ed. Suraya Faroqhi- Kate Fleet, Cambridge University Press, Newyork 2013, s. 457-548.
- Karaca, Filiz, “Pişkeş”, *TDVİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 294-296.
- _____, “Teşrifat”, *TDVİA*, XL, İstanbul 2011, s. 570-572.
- _____, “Kürk”, *TDVİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 568-570.
- Kaya, Bayram Ali, “Taşlıcalı Yahya”, *TDVİA*, XL, İstanbul 2011, s. 156-157.

- _____, *Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı teşrifat müessesesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- Kılıç, Orhan, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri (Kuruluştan 19. Yüzyıla)*, I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Kocaman, Kaan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- Kocaaslan, Murat, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi İktidar, Sınırlar ve Mimari*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- Korkmaz, Gülsüm Ezgi, *Sûrnâmelerde 1582 Şenliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Kütükoğlu, Bekir, “Lala Mustafa Paşa”, *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 73-74.
- _____, “Murad III”, *TDVİA*, XXXI, Ankara 2020, s. 172-176.
- _____, “Lokman b. Hüseyin”, *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 208-209.
- _____, “Şah Tahmasb’ın III. Murad’a Cülûs Tebriki”, *Tarih Dergisi*, XI/15, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960, s. 1-24.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı’nın Sosyo-kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- Lambton, Ann, “Pîshkash: present or tribute?”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 57/1, London 1994, s. 145-158.
- Mercan, Halil, *Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi Defter-i Teşrifâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

- Necipoğlu, Gülru, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı-Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2007.
- Neumann, Christoph K, “Üç Tarz-ı Mütalaa Yeniçağ Osmanlı Dünyası’nda Kitap Yazmak ve Okumak”, *Tarih ve Toplum*, 1, 2005.
- Nutku, Özdemir, *IV. Mehmed’in Edirne Şenliği (1675)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Önal, Ahmet, “*Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)*”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Önal, Ahmet- Erhan Afyoncu (Ed.), *Osmanlı’nın İhtişamlı Yılları*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, I, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 1946.
- Öz, Mehmet, “Kitâb-ı Müstetâb”, *TDVİA*, EK II, Ankara 2019, s. 69.
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, “Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı mı?”, *Osmanlı Tarihi Üzerine*, I, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s. 226-246.
- _____, “Siyasetname, Ahlâk ve Görgü Kitapları”, *Osmanlı Tarihi Üzerine*, I, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s. 183-199.
- Öztürk, Necdet, “Hadîdî”, *TDVİA*, XV, İstanbul 1997, s. 14-16.
- Özcan, Abdülkadir, “Âşıkpaşazâde”, *TDVİA*, IV, İstanbul 1991, s. 6-7.
- _____, “Doğancı”, *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 487-489.
- _____, “Şahincibaşı”, *TDVİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 277-278.

- _____, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 98-100.
- _____, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB, İstanbul 1993.
- _____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul 1993.
- _____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB, İstanbul 1993.
- Pala, İskender, “Leyla vü Mecnun” , *TDVİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 162.
- Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler(1469-1998)*, Devlet İstatistik Entitüsü Matbaası, Ankara 2000.
- Pedani, Maria Pia, “*Osmanlı Padişahının Adına*” *İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Reindl-Kiel,Hedda, “Osmanlı Yöneticileri, Lüks Tüketimi ve Hediyeleşme”, *İsam Konuşmaları*, haz. Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 137-151.
- _____, “Power and Submission Gifting at royal circumcision festivals in the Ottoman Empire (16th-18th centuries)”, *Turcica*, 41, 2009, s. 37-88.
- Reyhanlı, Tülay, “The Portraits of Murat III”, *Erdem*, III/8, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1987, s. 453-468.
- Sahillioğlu, Halil, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, IRCICA, İstanbul 2004.
- Saray, Mehmet , “Abdullah Han”, *TDVİA*, I, İstanbul 1988, s. 104.
- Serin, Muhittin “Yakut el-Müsta'simi”, *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul 2013, s. 291-293.
- Sümer, Faruk “Karamanoğulları”, *TDVİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 454-460.
- Şahin, İlhan, “Sancak”, *TDVİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 97-99.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Balyos”, *TDVİA*, V, İstanbul 1992, s. 43-47.
- Tokmak, A. Naci “Hacu-yi Kirmani”, *TDVİA*, XIV, s. 521.
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Akdam Matbaası, İstanbul 1317.

- Terzioğlu, Derin, “The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation”, *Muqarnas*, 12, Brill, 1995 s. 84-100.
- Turan, Ahmet Nezihi, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XIII/13, Ankara 2002, s. 59-74.
- Turan, Şerafettin “Barbaros Hayreddin Paşa”, *TDVİA*, V, İstanbul 1992, s. 65-67.
- _____, “Kemalpaşazade”, *TDVİA*, XXV, Ankara 2022, s. 238-240.
- Uluç, Lale, “Vezir-i Azam Sinan Paşa’dan Gelen Kitabdır sene 999”, *Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat*, ed. Zeynep Yasa Yaman- Serpil Bağcı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 229-236.
- _____, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar, XVI. yüzyıl Şiraz El Yazmaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, “Ottoman Book Collectors and Illustrated Sixteenth Century Shiraz Manuscripts”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée: Livres et lecture dans le monde ottoman [REMMM]*, 87/88, 1999, s. 85-107.
- _____, “The Shahnama of Firdausi in the Lands of Rum”, *Shahnama Studies*, ed. Charles Melville- Gabrielle van den Berg, II, Brill, Leiden-Boston 2012, s. 159-180.
- Uran, Hilmi, *Üçüncü Sultan Mehmed’in Sünnet Düğünü*, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1942.
- Uslu, Hayriye Büşra, “III. Ahmed Dönemi Teşrifatı (A.d.347: 1718-1725)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MimarSinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Câize”, *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 28-29.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, III, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- _____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Ünver, İsmail, “Fuzuli’nin İki Mesnevisinde Nizami Etkisi”, *Türkoloji Dergisi*, 9, 1991, s. 19.
- Woodhead, Christine, “Sınân Pasha, Khodja”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, IX, Brill, Leiden 1997, s.630-631.

____, “Şehnâmeçi”, *TDVİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 456-458.

____, “An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnameçi in the Ottoman Empire, c. 1555-1605”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 75, Wien 1983, s. 157-182.

Valensi, Lucette, *Venedik ve Bab-ı Ali: Despot’un Doğuşu*, çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.

Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 100-103.

Yazıcı, Tahsin - Cemal Kurnaz, “Hamse”, XV, *TDVİA*, İstanbul 1997, s. 499-500.

Yazıcı, Tahsin, “Hafız-ı Şirazi”, XV, *TDVİA*, İstanbul 1997, s. 103-106.

Yıldırım, Sadullah, “1000/1592-1593 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti’nin Merkezi Hazine Gelirleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “Matrakçı Nasuh”, *TDVİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 143-145.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/05/2023

Tez Başlığı : **Râşî Olmak ya da Kul Olmanın Gereğini Yerine Getirmek: XVI. Yüzyıl (1574-1595) Osmanlı Dünyasında Pişkeş Arzı**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 78 sayfalık kısmına ilişkin, 02/05/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Fatma ALTAN YILMAZ

Öğrenci No: N20138035

Anabilim Dalı: TARİH

Programı: TARİH

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Prof. Dr. Rüya KILIÇ)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 04/05/2023

Thesis Title : **Being a Rashi or Fulfilling the Necessity of Being a Servant: Presenting Gifts in the 16th Century (1574-1595) Ottoman World**

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 02/05/2023 for the total of 78 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Fatma ALTAN YILMAZ

Student No: N20138035

Department: HISTORY

Program: HISTORY

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____
(Prof. Dr. Rya KILIÇ)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/05/2023

Tez Başlığı: **Râşî Olmak ya da Kul Olmanın Gereğini Yerine Getirmek: XVI. Yüzyıl (1574-1595) Osmanlı Dünyasında Pişkeş Arzı**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Fatma ALTAN YILMAZ

Öğrenci No: N20138035

Anabilim Dalı: TARİH

Programı: TARİH

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Prof. Dr. Rüya KILIÇ)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 04/05/2023

Thesis Title: **Being a Rashi or Fulfilling the Necessity of Being a Servant: Presenting Gifts in the 16th Century (1574-1595) Ottoman World**

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Fatma ALTAN YILMAZ

Student No: N20138035

Department: HISTORY

Program: HISTORY

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

_____
(Prof. Dr. Rya KILIÇ)

